

**VARLIK GAZETESİNE GÖRE CUMHURİYET
DÖNEMİNDE ERZURUM
YÜKSEK LİSANS TEZİ
(1923-1935)
Harun ÇİNİCİ
Tez Danışmanı:
Prof. Dr. Murat KÜÇÜKUĞURLU
Erzurum 2019
Her hakkı saklıdır**

**TC
ERZURUM TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**VARLIK GAZETESİNE GÖRE CUMHURİYET
DÖNEMİNDE ERZURUM
(1923-1935)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Harun ÇİNİCİ

**Tez Danışmanı
Prof.Dr. Murat KÜÇÜKÜĞURLU**

Erzurum-2019

ONAY

Harun ÇİNİCİ tarafından hazırlanan “ **Varlık Gazetesine Göre Cumhuriyet Döneminde Erzurum (1923-1935)** ” adlı bu çalışma 27.08.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Ana Bilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalında **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı Doç. Dr. Erkan CEVİZLİLER
Atatürk Üniversitesi

imza

Danışman Prof. Dr. Murat KÜÇÜKÜĞURLU
Erzurum Teknik Üniversitesi

imza

Jüri Üyesi Dr. Öğr. Üyesi Naim ÜRKMEZ
Erzurum Teknik Üniversitesi

imza

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım. .... /..... /20.....

Doç. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ
Enstitü Müdürü

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu ve tezimin erişim sürecine ilişkin aşağıdaki beyanımı kabul ediyorum.

27.08.2019
Harun ÇİNİCİ

- Tezle ilgili patent başvurusu yapılması / patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle Enstitü Yönetim Kurulunun .../.../.... tarih ve ..... sayılı kararı ile teze erişim 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.
- Enstitü Yönetim Kurulunun .../.../.... tarih ve ..... sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.

ÖN SÖZ

Bu çalışma ile Erzurum'un yakın tarihine, özellikle 1923-1935 yılları arasına ışık tutulmaya çalışılmıştır. Çalışmada yer alan bilgiler, ağırlıklı olarak, konumuz olan Varlık gazetesinden alınmıştır. Gerekli olmadıkça gazete dışına çıkılmamıştır. Bu nedenle tez çalışmasında yer alan konular ve başlıklar, gazeteye göre şekillenmiştir.

Çalışmamız bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır:

Giriş bölümünde, tezimizin hazırlanmasında faydalandığımız Varlık Gazetesi'nin kuruluşu ve yayın hayatı hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde, ilgili dönemin siyasi ve idari hayatı ele alınmıştır. Bu bölümde Şeyh Sait İsyanı ve Şapka Hadisesi, Genel Müfettişlik teşkilatının kurulması ve siyasi faaliyetler, Başvekil İsmet İnönü'nün doğu seyahati ve Erzurum ziyareti, Erzurum'da görev yapan valiler ve bürokratlar, Genel Müfettiş Tahsin Uzer'in Erzurum'a gelişi hakkında bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde iktisadi hayat ele alınmıştır. Bu bölümde Cumhuriyet öncesinde iktisadi hayata kısa bir bakış yapıldıktan sonra, Şeyh Sait isyanının ekonomiye etkileri, 1929 Ekonomik Krizi, ekonomik toparlanma, transit ticareti ve transit yolu, madencilik ve tekel, kurulan şirketler, şehirde yeni dükkân ve mağazaların açılması, vergiler, Rusya ile ticari ilişkiler ve sınır ticareti, mesken sıkıntısı, fiyatlar, İktisat Vekili Celal Bayar'ın Erzurum gezisi, tarım ve hayvancılık alt başlıkları hakkında Varlık gazetesi ve diğer kaynaklardan bilgiler verilmiştir.

Üçüncü bölümde belediyeçilik, imar-alt yapı hizmetleri ve ulaşım konuları ele alınmıştır. Burada belediyeçilik-belediye yönetimi-belediye seçimleri, imar ve alt yapı hizmetleri, ulaşım, demiryolu ulaşımı, Erzurum-Artvin-Hopa yolunun yapılması girişimleri, karayolu ulaşımı ve ilk motorlu taşıtlar hakkında bilgiler verilmiştir.

Dördüncü bölüm, eğitim ile sosyal ve kültürel hayata dairdir. Bu bölümde eğitim teşkilatının yapılandırılması, Erzurum'da eğitim-öğretim faaliyetleri, kültürel yapı, sağlık alanındaki faaliyetler, demografik yapı, Erzurum'da yapılan kültürel faaliyetler ve sosyal yaşam, Erzurum'da Türk Ocakları'nın kurulması ve faaliyetleri hakkında bilgiler verilmiştir.

Tez hazırlanırken, başta, ana kaynağımız olan Varlık gazetesinin elde edilebilen bütün nüshalarından yararlanılmıştır. Bunun yanısıra, ilgili dönemde Erzurum'da çıkan yerel gazetelerden, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'ndaki çeşitli belgelerden ve araştırma eserlerinden istifade edilmiştir.

Bu tezin hazırlanmasında başta kıymetli hocam ve tez danışmanım Erzurum Teknik Üniversitesi Rektör Yardımcısı ve Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Murat Küçükuşurlu'ya, hocalarım Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekan Yardımcısı Doç. Dr. Uğur Akbulut ve Tarih Bölüm Başkanı Dr. Öğretim Üyesi Naim Ürkmez'e, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Erkan Cevizliler ve Atatürk Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Ali Servet Öncü'ye, Erzurum Nenehatun Kız Lisesi Tarih Öğretmeni İbrahim Kırmacı'ya, kıymetli eşime, sevgili çocuklarım Elif İlayda ve Ahmet Melih Çinici'ye teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Harun ÇİNİCİ
Erzurum - 2019

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER	III
ÖZET.....	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR LİSTESİ.....	VII
TABLolar LİSTESİ.....	VIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM SİYASÎ HAYAT VE İDARÎ YAPI

1.1. Siyasî Hayat	3
1.1.1. Şeyh Sait İsyanı	5
1.1.2. Şapka Hadisesi	7
1.1.3. Parti Müfettişliklerin Kurulması ve Erzurum'da Siyasi Faaliyetler.....	9
1.1.4. Başbakan İnönü'nün Doğu Seyahati ve Erzurum Ziyareti.....	20
1.2. İdarî Yapı	26
1.2.1. Erzurum'da Görev Yapan Valiler ve Bürokratlar	26
1.2.2. Genel Müfettiş Tahsin Uzer'in Erzurum'a Gelişi	30

İKİNCİ BÖLÜM İKTİSADÎ HAYAT

2.1. Cumhuriyet Öncesinde İktisadî Hayata Kısa Bir Bakış.....	34
2.2. Şeyh Sait İsyanı'nın Erzurum ve Bölge Ekonomisine Etkileri.....	35
2.3. 1929 Ekonomik Krizi.....	36
2.4. Ekonomik Toparlanma.....	37
2.5. Transit Ticareti ve Transit Yolu.....	38
2.6. Madencilik ve Tekel.....	39
2.7. Kurulan Şirketler.....	43
2.8. Şehirde Yeni Dükkân ve Mağazaların Açılması.....	43

2.9. Vergiler	46
2.10. Rusya ile Ticari İlişkiler ve Sınır Ticareti.....	47
2.11. Mesken Sıkıntısı.....	49
2.12. Fiyatlar	50
2.13. İktisat Vekili Celal Bayar'ın Erzurum Gezisi	51
2.14. Tarım ve Hayvancılık.....	52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BELEDİYECİLİK –İMAR VE ALT YAPI HİZMETLERİ- ULAŞIM

3.1. Belediyecilik-Belediye Yönetimi-Belediye Seçimleri.....	55
3.2. İmar ve Alt Yapı Hizmetleri	69
3.3. Ulaşım	82
3.3.1. Demiryolu Ulaşımı	83
3.3.2. Karayolu Ulaşımı ve İlk Motorlu Taşıtlar	88
3.3.3. Erzurum-Artvin-Hopa Yolunun Yapılması Girişimleri	93

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EĞİTİM - KÜLTÜREL YAPI – SAĞLIK VE SOSYAL YAŞAM

4.1. Eğitim.....	95
4.1.1. Eğitim Teşkilatının Yapılandırılması	95
4.1.2. Erzurum'da Eğitim-Öğretim Faaliyetleri	96
4.2. Kültürel Yapı – Sağlık ve Sosyal Yaşam.....	103
4.2.1. Demografik Yapı.....	103
4.2.2. Sağlık.....	105
4.2.3. Erzurum'da Yapılan Kültürel Faaliyetler ve Sosyal Yaşam	107
4.2.4. Erzurum'da Türk Ocaklarının Kurulması ve Faaliyetleri	114
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	117
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	119
EKLER.....	122
ÖZGEÇMİŞ.....	124

ÖZET

Ağırlıklı olarak Varlık gazetesi ve diğer kaynaklardan faydalanılarak hazırladığımız bu çalışmanın amacı; Tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış Erzurum'un yakın tarihinde önemli bir yer tutan ve çeşitli kırılmalara yol açan 1923-1935 yılları arasını incelemektir.

Erzurum bu döneme yeni umutlarla girmiştir. Çünkü 1916'da Ruslar tarafından işgal edilen şehir, 1918'de Ermeniler tarafından yapılan büyük bir katliama sahne olmuş ve ardından 12 Mart 1918'de kurtarılmıştır. Takip eden Milli Mücadele döneminde, bu mücadelenin fitilini ateşleyen ve bunu Erzurum Kongresi ile taçlandıran şehir, bu bakımdan Cumhuriyet'in ilanına giden yolda önemli bir konum elde etmiştir.

Bu amaçla başta Varlık gazetesi olmak üzere çeşitli kaynaklar taranarak 1923-1935 yılları arasında Erzurum'daki siyasî ve idarî yapı incelenmiştir. Siyasi yapı içerisinde özellikle CHF'nin Erzurum'daki kuruluş aşaması, faaliyetleri, yöneticileri, özellikle Şeyh Sait İsyanı ve Şapka Hadisesi karşısında şehir halkının takındığı tutum ve mücadele, Erzurum'da görev yapmış değişik kademedeki yöneticiler hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra iktisadî hayat, ekonomik faaliyetler, 1929 Ekonomik Krizi'nin şehir ekonomisine yaptığı olumsuz etkiler, Aşar sisteminin dezavantajları ve vergi toplamadaki usulsüzlükler bunun akabinde modern vergi sistemine geçiş, tarım ve hayvancılığın bu bölgedeki potansiyeli, belediyecilik ve imar faaliyetleri, alt yapı çalışmaları bu kapsamda özellikle I. Dünya Savaşı ve Rusya'nın savaştan çekilmesi sonucunda destekledikleri Ermeni çetelerinin şehri tahrip ederek kullanılamaz hale getirmesi sonucunda Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki şehirleşme çalışmaları, ulaşım, demir ve karayolu ulaşımının bu bölgedeki tarihsel gelişimi ve yapılan faaliyetler, eğitim alanında yapılan çalışmalar, halkın günlük yaşantısı, kültürel ve sosyal faaliyetler, sağlık alanında Erzurum ve bölgenin içinde bulunduğu durum ve sağlık alanında yapılan çalışmalar, Türk Ocakları'nın kurulması ve faaliyetleri hakkında bilgiler verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Varlık Gazetesi, Erzurum, Siyasi Hayat, Kültür, Sağlık, Eğitim

ABSTRACT

The purpose of this study, which is prepared mainly by using Varlık newspaper and other sources; The aim of the course is to examine the period between 1923-1935, which has played an important role in the recent history of Erzurum, which has hosted many civilizations throughout history.

Erzurum entered this period with new hopes. Because the city was occupied by the Russians in 1916, was the scene of a major Armenian massacre in 1918 and then rescued on March 12, 1918. During the ensuing National Struggle, the city, which ignited the roving of this struggle and crowned it with the Erzurum Congress, gained an important position on the way to the proclamation of the Republic.

For this purpose, the political and administrative structure in Erzurum between 1923-1935 was examined by scanning various sources, especially the newspaper Varlık. In the political structure, especially information about the establishment phase of the CHF in Erzurum, its activities, its managers, the attitude and struggle of the people of the city against the Sheikh Sait Rebellion and the Hat Hadith, and the managers of different levels who worked in Erzurum were given. Then, economic life, economic activities, the negative effects of the 1929 Economic Crisis on the city economy, disadvantages of the Aşar system and irregularities in tax collection, followed by the transition to the modern tax system, the potential of agriculture and animal husbandry in this region, municipal and zoning activities, infrastructure studies. especially during the First World War and the withdrawal of Russia from the war, the Armenian gangs supported by the destruction of the city as a result of the destruction of the urbanization studies in the early years of the Republic, transportation, iron and road transport in this region, the historical development and activities carried out, studies in the field of education, information about daily life, cultural and social activities, the situation of Erzurum and the region in the field of health and the studies carried out in the field of health, establishment of Turkish Hearths and activities are given.

Key Words: Varlık Newspaper, Erzurum, Political Life, Culture, Health, Education

KISALTMALAR LİSTESİ

Bkz	: Bakınız
BCA	: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
BMGMK	: Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Kataloğu
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHPK	: Cumhuriyet Halk Partisi Kataloğu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
s.	: Sayfa
S.	: Sayı

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1. CHF'nin Erzurum'un ilçelerindeki 1934 yılı itibariyle Fırka teşkilatları ve üye sayıları	13
Tablo 1.2. 1924 -1935 yılları arasında CHF Erzurum İl Başkanları	19
Tablo 1.3. 1924 -1935 yılları arasında CHF Erzurum İl Yönetimi	19
Tablo 1.4. 1923-1935 yılları arasında görev yapan valiler.....	26
Tablo 3.1. Erzurum'da cumhuriyet döneminde 1923-1935 yılları arasında görev yapmış olan belediye başkanları	56
Tablo 4.1. 1927 sayımına göre Erzurum'da şehir ve köy nüfusu oranları	104
Tablo 4.2. Kasım 1924 tarihi itibariyle Erzurum Numune hastanesinde görev yapan doktorlar ve alanları	105

GİRİŞ

Doğunun kadim şehirlerinden biri olan Erzurum, tarih boyunca araştırmacıların ilgi alanına girmiş ve üzerine çeşitli eserler yazılan bir şehir olmuştur. Bu çalışmada ağırlıklı olarak Varlık gazetesinden faydalanarak Erzurum'un yakın tarihini bilimsel çerçevede sunmaya çalışacağız. Asıl bölümlere geçmeden önce, bu bölümde, Varlık gazetesi hakkında bilgi vermek, konunun anlaşılması bakımından faydalı olacaktır:

Varlık gazetesi, Kazım Karabekir Paşa tarafından Milli Mücadele yıllarında kurulmuştur. Kars'ın 30 Ekim 1920'deki kurtuluşundan sonra XV. Kolordu tarafından şehirde kurulan matbaa, 1921'de Kolordu ile birlikte Sarıkamış'a nakledilmiş ve orada Varlık Evi adıyla genişletilmiştir. 25 Ağustos 1921'den itibaren haftada iki kez Varlık adıyla siyasî ve edebî bir gazete çıkarılmaya başlanmıştır. Bu gazete, uzun yıllar Sarıkamış'ta çıkmış, daha sonra Erzurum'a taşınmıştır.

Kars'ta Ruslar'dan ele geçirilen matbaa makinesi ve takımları kolordu merkezi olan Sarıkamış'a taşınarak yerleştirildikten sonra, "Varlık Evi" adlı bir matbaa oluşturulmuş ve harfleri İstanbul'dan getirtilmişti. Bu matbaada 25 Ağustos 1921'den itibaren "Varlık" adıyla haftada iki kez yayınlanan bir gazete çıkarılmaya başlandı. "Varlık Birlikte Yaşar" başlığının altında "Milletin uyanmasına çalışır, siyasî, içtimaî, ilmî, ahlakî, edebî" gazetedir şeklinde bir açıklama vardı. Mesul müdürlüğünü Yusuf Bey yapmıştır.¹ Sekiz yıl çıkan bu gazete, yazıları ile 1921-1929 yılları arasında bölge halkını oldukça bilinçli hale getirmişti.² Kazım Karabekir Paşa'nın gayretleriyle çıkarılan Varlık gazetesi ile birlikte³ topluma farklı alanlarda haberler ve bilgiler verildi.

Varlık gazetesi bölgede yeni kurulan devletin, inkılâpların ve bu sınır şehrinde Ruslara ve Ermenilere karşı yapılan savaşların anlatılması gibi çok önemli bir görevi üstlendi. Doğuya ait her şeyi yazmak için de iyi bir düzen kuruldu, haberleşme ağını özellikle İstanbul'la oluşturarak, dönemin İstanbul gazeteleriyle bile boy ölçüşecek düzeye geldi.⁴ Varlık gazetesi, Misak-ı Milli sınırları içerisinde tam bağımsız bir Türk devleti hedefi doğrultusunda yayın politikası izlemiştir. Milli Mücadelenin gerekçeleri,

¹ Ali Servet Öncü, **Varlık Gazetesi: 21 Ağustos 1921- 31 Aralık 1923**, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, A.İ.İ.T. Enstitüsü, Erzurum, 2000, s.23-24.

² **Doğuş**, Temmuz - Haziran 1940, Kars, sayı: 13, s. 29-30.

³ Öncü, **Varlık Gazetesi: 21 Ağustos 1921- 31 Aralık 1923**, s.25.

⁴ **Doğuş**, Temmuz - Haziran 1940, Kars, sayı: 13, s. 29-30.

amacı ve ruhu aşılarmaya çalışılmış tam bağımsızlık fikri incelenmiştir. Varlık gazetesinde Ali Canip Bey'in yazmış olduğu birçok makalede, Türklerin nasıl olması gerektiği üzerinde durulmuş,⁵ geçirilen bu zor dönemde sağlam bir şekilde Avrupa devletlerinin karşısında durulması gerektiğinden bahsedilmişti. Varlık gazetesi yayınladığı makalelerde Yunanistan ve Avrupa'yı hedef alırken, Türkler tarafından yapılan ve Anadolu'daki mücadelenin ahengini bozacak her türlü olumsuz harekete de şiddetle tepki göstermiştir.⁶

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Sarıkamış'ta çıkan Varlık gazetesi, bu dönemde Erzurum'la yakın bir ilişki içindedir. Bölgenin merkezi olan Erzurum'la ilgili, burada bulunan özel muhabirleri vasıtasıyla devamlı bilgi almakta ve bunları sütunlarına taşımaktadır. Varlık gazetesinin bu konumu, özellikle Cumhuriyet'in ilk yılları için, önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Bu tarihlerde Varlık gazetesinin Erzurum'daki dağıtım işi, eski Mal Meydanı'ndaki Ucuz Pazar Ticarethanesi tarafından yapılmaktadır.⁷

Kolordunun Erzurum'a taşınmasıyla Varlık gazetesinin çıkarıldığı matbaa Sarıkamış'tan alınarak Erzurum'a nakledildi. Varlık gazetesi matbaası Sarıkamış'tan Erzurum'a nakledildikten sonra, Erzurum'daki kurulum aşamasında bir süre çıkmamış, daha sonra Sarıkamış'ta kaldığı sayıdan itibaren Erzurum'da yayın hayatına devam etmiştir.

---

⁵ Öncü, **Varlık Gazetesi: 21 Ağustos 1921- 31 Aralık 1923**, s.20.

⁶ Öncü, **Varlık Gazetesi: 21 Ağustos 1921- 31 Aralık 1923**, s.22.

⁷ **Varlık**, 12 Teşrinisani 1341, Perşembe, Sayı: 402, s.2.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASÎ HAYAT VE İDARÎ YAPI

1.1. Siyasî Hayat

Kurtuluş mücadelesini gayretli bir şekilde ve başarı ile yürüten Birinci Meclis'ten sonra görevi devralan İkinci Meclis (TBMM), Cumhuriyetin ilanından önce yapılan seçimler neticesinde oluşmuştu. 1 Nisan 1923 tarihli ve 369 sayılı karar ile seçimlerin yenilenmesine karar verilmişti.⁸ 3 Nisan 1923'te seçim kanununda bazı değişiklikler yapıldı. Bu değişikliklerle 50.000 yerine 20.000 erkek nüfus için bir mebus çıkarılması, seçme yaşının 25'ten 18'e indirilmesi, bir nahiyede bulunan erkek nüfustan her 200 kişi için bir ikinci seçmen seçilmesi ve seçmenlik için aranan vergi ödeme şartının kaldırılması kararlaştırıldı.⁹

Milli Mücadele döneminde Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı bakımından Türkiye'nin önde gelen vilayetlerinden biri olan Erzurum'da, seçim öncesi siyasi faaliyetler çok yoğun geçmiştir. İçlerinde eski paşaların, eşraftan Erzurum'un ileri gelenlerinin mebusların Müdafaa-i Hukuk çatısı altında veya bağımsız olarak seçime girmek için başvuruda buldukları görülmektedir.¹⁰

Görüldüğü üzere bu seçimlere partiler girmemiştir. Seçimlerin temel aktörü Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olmuştur.

Erzurum'da yapılan seçimlerde bazı isimler ön plana çıkmıştır. Nisan 1923'te Erzincan Mebusluğu için adaylığını koyan Erzurum Valisi Sabit Bey, İngilizler tarafından Malta'ya sürülenler arasında olduğu için vatanseverliği nedeniyle halk tarafından sevilen ve takdir edilen birisi idi.¹¹ Erzurum'un ileri gelenlerinden Mühürdarzâde Ahmet Bey, Nisan 1923'te Kars mebusluğu için adaylığını koydu.¹² Erzurum ve çevresinde sevilen biri olan Rüştü Paşa'nın Erzurum Mebusluğuna

⁸ Murat Küçükkuşurlu, **Türk Siyasi Tarihinde Erzurum**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2012 s.237; Ayrıca bkz. Rıdvan Akın, **TBMM Devleti**, İletişim Yayınları, İstanbul,2001,s.399.

⁹ Küçükkuşurlu, **Türk Siyasi Tarihinde Erzurum**, s.237; Ayrıca bkz. Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Terk Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931**, Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s.44.

¹⁰ Küçükkuşurlu, **Türk Siyasi Tarihinde Erzurum**, s.238.

¹¹ **Varlık**, 30 Nisan 1339, Pazartesi, Sayı: 144, s.2.

¹² **Varlık**, 3 Mayıs 1339, Pazartesi, Sayı: 145, s.4.

adaylığını koyması, bölgede büyük bir sevinç ve memnuniyetle karşılanmıştır. Varlık gazetesi “*Saf ve nezih bir kitle halinde bulunan muhterem Erzurumluların kendi ruhundan doğan ve yetişen evladı Rüştü Paşa'nın bu teşebbüsünü minnetle kabul ederek derhal reylerini vereceklerine inanıyoruz*” diyerek, Rüştü Paşa'ya desteğini gazetesine taşımıştır.¹³

Varlık Gazetesine göre, Mayıs 1923 ortalarında Erzurum için adaylığını koyan kişiler şunlardır:

Dokuzuncu Kafkas Fırkası Kumandanı Mirliva Rüştü Paşa, Erzurumlu Hacı Ahmetzade Nafiz, Erkanı Harp Miralayı Mahmut Remzi, Süvari Kaymakamlarından Fehmi, Kastamonu Ahzı Asker Kalemi¹⁴ Reisi Kaymakam Osman, Gaziantep Mutasarrıfı Asaf, Erzurumlu Feyzizade Celaleddin Feyyaz, Erzurum Eski Mebusu Ebabelekzade Ziya, Sivas İstinaf Müddeiumumisi¹⁵ Narmanlı İsabezade Mehmet Ferit, Üsküdar'da Topçu Kaymakamı Emin Beyzade Adil, Yalova'da Bidayet (Başlangıç) Hâkimi Mustafa Nuri, Erzurum Maarif Müdürü Sabıkı Saib, Gökbeze Reji Müdürü Sabıkı Musa, Trabzon Sultani Müdürü Hüsnü, Yusufeli'de Mektebi Kuzat¹⁶ mezunlarından Erzurumlu Hasan Tahsin Bey.¹⁷ Daha sonra Erzurum genelinde yapılan mebus seçimini Müdafaa-i Hukuk adayları kazanmıştır.¹⁸

İkinci TBMM seçimlerinden hemen sonra, 9 Eylül 1923'te dönemin ilk siyasî partisi olarak Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) kuruldu. Bu partinin kurulmasından sonra, Erzurum mebuslarını ilgilendiren çok önemli gelişmeler yaşandı. Pekçok Erzurum mebusu, yeni partinin dışında yer aldı. Bazıları muhalefet partisi olarak ortaya çıkan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na girerken, bazıları bağımsız olarak yollarına devam etti.

Bu dönemde gerçekleşen siyasî olayları da şu şekilde sıralayabiliriz: 10 Kasım 1924'te meclisteki gensoru oylamasında güvensizlik oyu veren 11 mebus Halk Fırkasından istifa etmiştir. Bunlar arasında Erzurum Mebusları Rüştü Paşa, Ziya ve Halet Beyler de vardır. 12 Kasım'da ise bir diğer Erzurum Mebusu Raif Efendi

¹³ **Varlık**, 14 Mayıs 1339, Pazartesi, Sayı: 148, s.1.

¹⁴ **Ahzı Asker Kalemi**: Askere Alma Kalemi

¹⁵ **Müddeiumumi**: Savcı.

¹⁶ **Kadı (kuzat) Mektebi**: Şimdinin Hukuk Fakültesi.

¹⁷ **Varlık**, 14 Mayıs 1339, Pazartesi, Sayı: 148, s.1.

¹⁸ **Varlık**, 5 Temmuz 1339, Perşembe, Sayı:162, s.4

CHF'den istifa etmiştir. 15 Kasım'da Erzurum Mebusu Münir Hüsrev CHF'den istifa etmiştir.¹⁹

1.1.1. Şeyh Sait İsyanı

1923 seçimlerinin yapılması ve ardından Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra, Erzurum'la birlikte bütün doğu vilayetlerini ilgilendiren ve Türk siyasi hayatında dönüm noktalarından biri olan Şeyh Sait İsyanı patlak vermiştir. Erzurum halkı, Şeyh Sait İsyanı karşısında başarılı bir sınav vermiştir. Hem şehir merkezinde, hem de Kiğı ve Hınıs gibi asilerin ele geçirmeye çalıştığı ilçelerde, mülki ve askeri yöneticilerle birlikte hareket eden halk, isyanın Erzurum vilayet sınırları içine sığramaması için ellerinden geleni yapmıştır. Bu durum, Varlık Gazetesi'nde çıkan "*Türk'ün büyük Yurdu Erzurum*" başlıklı bir makalede vurgulanarak, halkın bu tutumu takdir edilmiştir.

Şeyh Sait İsyanı'nın bastırılmasında 9. Kolordu'ya bağlı birliklerin gösterdiği başarı, Nisan 1925'te Erzurum Belediye Reisi Nafiz Bey ve Erzurum Valisi Zühtü Bey tarafından 9. Kolordu Kumandanı Asım Paşa'ya gönderilen bir telgrafla tebrik edilmiştir. Asım Paşa ise gönderdiği cevabi telgrafta, bu başarıda, başlıca birlikleri teşkil eden Erzurum dilaverlerinin de büyük payı olduğunu belirterek, gösterdikleri özveriden dolayı Erzurum halkını tebrik etmiştir.²⁰

İsyanda Hesnanlı Halit, Erzurum'un Hınıs ilçesi mıntikasında bazı faaliyetlerde bulunmak istemiş fakat başarılı olamamıştır.²¹ Hesnanlı Halit ve Zerganlı Kerim, askeri birliklerin Varto bölgesiyle meşgul olmasından faydalanarak, Ramazan'ın ikinci gününe rastlayan 27 Mart 1925 Cuma günü, herkes camide iken, menzil hattı üzerinde bulunan Hınıs'a bir baskın yapmışlardır. Hınıs'ta askerî birlik kalmadığını düşünen asiler, Osman Bey'den yedikleri darbe üzerine Karaçoban yönüne doğru kaçmışlardır. Daha sonra Varto-Hınıs-Hasankale hattı, asilerin kaçmalarını önlemek için ordu birlikleri tarafından tutulmuştur.²²

Cumhuriyet Gazetesinde çıkan 1925 tarihli bir habere göre; Şerafettin Dağları'nda yakalanan Şeyh Sait ve yanındakilerin Hınıs Divan-ı Harbî'ne sevk edilmelerine karar

¹⁹ **Varlık**, 17 Teşrinisani 1340, Pazartesi, Sayı: 301, s.1.

²⁰ **Varlık**, 16 Nisan 1341, Perşembe, Sayı: 344, s.1-2.

²¹ **Varlık**, 20 Nisan 1341, Pazartesi, Sayı: 345, s.1.

²² **Varlık**, 30 Nisan 1341, Perşembe, Sayı: 347, s.1.

verilmişti. Asiler Ankara'ya gönderilmedikleri takdirde Hınıs veya Diyarbakır'da asılacaklardı. Şeyh Sait ve yanındakiler Nisan 1925'te Diyarbakır'a gönderilmek üzere yola çıkarılmışlardır.²³

Diğer taraftan Hınıs Divan-ı Harb-i Örfisi tarafından 1925 Mayısının ilk haftasına kadar, isyanla ilgili görülenlerin önemli bir kısmının evrakları tamamlanmıştır. Bu tarihe kadar 8 kişinin idamına ve 5 kişinin beraatine karar verilmiştir. İdam edilen kişiler, Hınıs'ın bazı köylerinden olup, 27 Mart tarihinde Hınıs baskınına katılanlardır. Beraat edilen kişiler ise Halilçavuş Köyü'ndendir. Ayrıca Çapakçur (Bingöl) ve Hınıs mıntığında isyana katıldıklarından dolayı 10 kişinin idam hükmü 9 Mayıs 1925'te infaz edilmesine Hınıs Divan-ı Harb-i Örfisi tarafından karar verilmiştir.²⁴

Mayıs ayı boyunca yakalanan birçok asi, yargılanmak üzere Hınıs Divan-ı Harbi'ne sevk edilmiştir.²⁵ Hınıs Divan-ı Harbi'nde Haziran ayı boyunca da önemli yargılamalar yapılmıştır. Örneğin, 13 Haziran 1925'te 3 kişi idam edilmiştir.

Şeyh Sait İsyanı'nın bastırılmasına rağmen, değişik yerlerde saklanan asilerin de ele geçirilmesine devam edilmiştir. Yapılan bu çalışmalar sonucunda; Hınıs'ın Halilçavuş Nahiyesi Yaşonk Köyü'nde 30 kadar silahla birlikte bir kısım asiler yakalanmıştır.²⁶

Ankara İstiklal Mahkemesinin emri üzerine Erzurum'a bağlı Aşkale'nin Pertin köyünden Ali Bey, Musa Bey, Süleyman Ağa, Tacettin Osman, Şevki, Sabit ve Halis Ağalar Trabzon yoluyla İstanbul'a götürülmüş ve jandarmalar tarafından polis müdüriyetine teslim edilmişlerdir. Bu sekiz kişi de Ankara İstiklal Mahkemesine gönderilecektir.²⁷

Hınıs Divan-ı Harbi'nde davası görülmekte olan 183 kişi Temmuz 1925'te Elazığ İstiklal Mahkemesi'ne nakledilmiştir. Hınıs'tan Elazığ'a sevk edilen bu 183 kişiye, Muş ve Bingöl'den da eklenenlerle, Elazığ'a sevk edilenlerin sayısı 200'e çıkmıştır.²⁸

---

²³ Küçükkuşurlu, **Türk Siyasi Tarihinde Erzurum**, s.468-469

²⁴ **Varlık**, 12 Mayıs 1341, Pazartesi, Sayı: 350, s.1.

²⁵ **Varlık**, 18 Mayıs 1341, Pazartesi, Sayı: 352, s.1.

²⁶ **Varlık**, 22 Haziran 1341, Pazartesi, Sayı: 362, s.1.

²⁷ **Varlık**, 13 Temmuz 1341, Pazartesi, Sayı: 367, s.4.

²⁸ **Varlık**, 27 Temmuz 1341, Pazartesi, Sayı: 371, s.1.

İzinli olarak Ankara'ya giden ve Şeyh Sait İsyanı'nın bastırılması nedeniyle Erzurumlular adına Gazi'ye teşekkürlerini sunan Vali Zühtü Bey, Gazi tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.²⁹

Erzurum'da Şeyh Sait İsyanı ile ilgili görülen kişilerden bazıları ise, Ankara'daki İstiklal Mahkemesi tarafından yargılanmıştır. Örneğin, Erzurum'da Şeyh Sait lehinde propaganda yaparak beyannameler asmak suçuyla yargılanan Arap Asım isimli kişinin idam hükmü Ankara'da uygulanmıştır.³⁰ İsyana mıntıkasına dâhil Hınıs dağlarında Eylül 1925'te 3 asi lideri yakalanarak Bulanık'a götürülmüştür.³¹

Erzurum'un Hınıs ve Kiğı Kazalarında Şeyh Sait İsyanı üzerine ilan edilen idare-i örfiye ait işleri yürütmek üzere Erzurum'da kurulan Divan-ı Harb-i Örfi, Mart ayı boyunca vatana ihanet suçuyla merkeze getirilen kişilerin muhakemesine bakmış, bunlardan bazılarına değişik cezalar verilirken. Bir kısmı beraat etmiştir. Mart sonunda, Erzurum'da mahkemesi devam edenler, Elazığ'a sevk edilmiştir.³² 28 Kasım'da ise Demirci Adem Usta ile Kahveci Halil idam edilmiştir. Bu idam cezalarını yanı sıra birçok kişiye kalebentlik ve kürek cezaları verilmiştir.³³

1.1.2. Şapka Hadisesi

Şeyh Sait İsyanı'nın yaşandığı 1925 yılının sonlarına doğru ülkede bu kez Şapka Hadisesi patlak vermiştir. Bu hadise sonrasında Vekiller Heyeti kararıyla Erzurum'da ilan edilen örfi idare, şehir merkezinde, 24 Kasım 1925'te öğlenden sonra münadiler³⁴ vasıtasıyla halka ilan edilmiştir. Kanun gereği derhal Divan-ı Harb-i Örfi kurularak aynı gece faaliyete başlamış, kumandanlık tarafından bir talimat yazılarak halka tebliğ edilmiştir. Şapka olayına karışanların yanı sıra, bu idare-i örfiye talimatı dışında hareket eden birkaç kişi yakalanarak Divan-ı Harbe verilmiştir. Olaya karıştıkları tespit edilenlerden 3'ü 26 Kasım Perşembe günü idam edilmiştir. Bu kişiler, Gürcü Kapı, Tebriz Kapı ve Erzincan Kapı'da ayrı ayrı asılarak idam edilmişlerdir. Yine, yapılan

²⁹ **Varlık**, 3 Ağustos 1341, Pazartesi, Sayı: 373, s.1.

³⁰ **Varlık**, 17 Ağustos 1341, Pazartesi, Sayı: 377, s.1.

³¹ **Varlık**, 5 Teşrinievvel 1341, Pazartesi, Sayı: 391, s.1.

³² **Varlık**, 16 Mart 1341, Pazartesi, Sayı: 335, s.1; 30 Mart 1341, Pazartesi, Sayı: 339, s.3.

³³ **Varlık**, 30 Teşrinisani 1341, Pazartesi, Sayı: 406, s.1.

³⁴ **Münadi**: Kamuya duyurulmak istenilen şeyleri yüksek sesle haber vermeyi iş edinmiş olan kimse.

mahkeme sonucunda hadiseyle ilişkileri kesinleşen Erzurumlu Bezzaz³⁵ Hacı Galip ve Hacı Osman, mahkemenin verdiği kararın kumandanlıkça onaylanmasından sonra, 27 Kasım Cuma günü idam edilmiştir. Hadisenin, ortaya çıktıktan birkaç saat sonra tamamen sona ermesi ve şehirdeki aydınlardan ve halktan destek görmemiş olması, geniş halk kitlelerinin bununla bir ilgisi olmadığını ispat etmekle birlikte, takip eden günlerde şehirde büyük bir huzursuzluk ve gergin bir bekleyiş yaşanmıştır. Bu durumu sütunlarına taşıyan Varlık Gazetesi, konuyla ilgili haberini: *“Esasen vakaya aydın kişiler katiiyen iştirak etmemiş ve bazı cahil kişiler tarafından meydana getirilmiş olduğundan, işin fenalığı ve Cumhuriyet hükümetinin adalet ve şefkati herkes tarafından anlaşılmıştır”*³⁶ diyerek bitirmiştir.

Şapka Hadisesi'nin kısa sürede bastırılmasındaki askeri birliklerin başarısı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın takdirlerini kazanmış ve Gazi'nin tebriği, 28 Kasım 1925 Cumartesi günü, Hükümet Konağı önünde askeri birlikler, hükümet memurları, Halk Fırkası Heyeti, Belediye Heyeti ve halkın huzurunda açıklanmıştır. Bu esnada halktan pek çok kişi, birkaç bilinçsiz yüzünden şehrin içine düştüğü durum karşısında gözyaşlarını tutamamışlardır.³⁷

9 kişilik İstiklal Mahkemesi heyeti, 6 Aralık 1925'te Erzurum'a gelmiş ve bütün yetkililer ve tamamen şapkalı olan binlerce kişi tarafından şehrin girişinde karşılanmıştır.³⁸

Şapka Hadisesi nedeniyle 1-10 Aralık 1925 tarihleri arasında, Bayburtlu Hasanoğlu Mehmet, Erzurumlu İhramcı Hurşitoğlu Mahmut, Erzurumlu Hamal Ziyaoğlu Kasım, Tütüncü Karga Mehmet, İmam Hafız Mehmet, Mezarıcı İsmail olmak üzere 6 kişi daha idam edilmiştir.

Şapka Hadisesi'nden dolayı 10 Aralık'a kadar başka cezalara çarptırılanlar ise şöyledir:

10 sene kürek cezasına çarptırılanlar: Aşağı Yoncalık Camii İmamı Erzurumlu Hacı Hakkı, Erzurumlu Hızarcı İsmail, Kasap Salim, Şeyhler Mahallesi İmamı Musa Kazım, Kelleci Yusuf, Kasap Mehmet, Bakkal Niyazi, Kasap Kurban, Kasap Mehmet,

³⁵ **Bezzaz:** Kumaş alıp satan kimse, manifaturacı.

³⁶ **Varlık**, 30 Teşrinisani 1341, Pazartesi, Sayı: 406, s.1.

³⁷ **Varlık**, 30 Teşrinisani 1341, Pazartesi, Sayı: 406, s.1.

³⁸ **Varlık**, 7 Kanunievvel 1341, Pazartesi, Sayı: 409, s.2.

Kasap Tufan, Muhtar Hakkı, Bekirbeyli Mehmet Kulu, Bezzaz Hacı Emin, Oturakçı Kör Mehmet, Tüccardan Hafız Halit, Abacı Salih, Abacı Mithat.

3 sene kalebent cezasına çarptırılanlar: Manav İshak, Mehmetoğlu Hüsni, Kirişçi Ağa, Kirişçi Ziya, Asker Gani. Bunlardan başka üç şahsın men-i muhakemesine, iki kişinin âdem-i mesuliyetine, 12 kişinin beraatine ve vefat eden 1 kişinin davasının sonlandırılmasına karar verilmiştir. Erzurum’da ilan edilen idare-i örfiye talimatnamesi gereğince, ahali ellerindeki silahları Merkez Kumandanlığına teslim etmeye başlamıştır. Erzurum ve ilçelerinde 10 Aralık 1925’e kadar değişik cinslerde 3.000 silah toplanmıştır.

Bu arada Şapka Hadisesi’nden dolayı Erzurum Vilayet Genel Meclisi tarafından 28 Kasım 1925’te Kolordu Kumandanlığına bir tezkere yazılarak, bir cahillik sonucu ortaya çıkmakla birlikte, Türk’ün büyük tarihine leke olabilecek bu hadiseyi kısa sürede bastırarak “Erzurum tarihini himaye buyuran” Kolordu Kumandanına halk adına teşekkür edilmiştir.

6 Aralık’ta Erzurum’a gelen İstiklal Mahkemesi üyeleri, 8 Aralık’ta Trabzon’a hareket etmiştir. Mahkeme, Erzurum’da bulunduğu bu kısa süre içinde bazı şahıslar hakkında tutuklama emri vermiş ve mahkemelerini Ankara’da yapmak üzere sevklerini emretmiştir.³⁹

Erzurum’da ilan edilmiş olan 1 aylık örfi idare 24 Aralık 1925’te son bulmuştur. Sadece Hınıs ve Kiğı kazaları Şeyh Sait İsyanı neticesinde ilan edilen idare-i örfiye sahasına dâhil olduğu için, bu iki kazada devam ettirilmiştir. Aynı tarihlerde Divan-ı Harb-i Örfi de mahkemelerini bitirerek faaliyetine son vermiştir. Son olarak, evlerinde çeşitli silahlar bulunan 13 şahıs yakalanmış ve bunlardan 5 kişiye 5’er lira para cezası, 2 kişiye 24 saat hapis cezası verilmiştir. Hükümetin, örfi idareyi, maksadın temininden hemen sonra kaldırması, şehir halkını son derece memnun etmiştir.⁴⁰

1.1.3. Parti Müfettişliklerinin Kurulması ve Erzurum’da Siyasî Faaliyetler

Haziran 1925’te yapılan Halk Fırkası Genel İdare Heyeti toplantısında kabul edilen nizamnameye göre, Türkiye, 14 müfettişlik dairesine ayrıldı. Erzurum, Erzincan,

³⁹ Varlık, 10 Kanunievvel 1341, Perşembe, Sayı: 410, s.2.

⁴⁰ Varlık, 28 Kanunievvel 1341, Pazartesi, Sayı: 415, s.1.

Kars, Ardahan, Bayezid ve Artvin bölgeleri 4. Müfettişlik Mıntıkası'nı oluşturdu.⁴¹ Kurulan bu 4. Müfettişlik teşkilatının başına da Esat (Uras) Bey atanmıştı.⁴² Doğuda gerçek anlamda CHF teşkilatının kurulması, adı geçen müfettişlik siteminin kurulması sonrasında gerçekleşmişti. CHF'nin kurulduğu ilk zamanlarda Erzurum'daki fırka teşkilatının başında Korukçuzâde Ahmet Rıza Bey bulunuyordu. Avukat Seyfullah (Topdağı), Ragıp, Korukçuzâde Hulusi, Şamlızâde Canip, Alyanakzâde Tahsin, Karşlızâde Rıfat, Nafiz (Dumlu), Avukat Sait, Efendizâde Mesut (Çankaya) Bey⁴³ CHF teşkilatını oluşturan diğer isimlerdi. Erzurum'da bulunan CHF'nin ilk il yönetim heyeti üyeleri arasında eşraf denilen toprak zenginlerinin sayısal oranı daha fazladır. Korukçuzâde Ahmet Rıza ve Hulusi Beyler ile Şamlızâde Canip Bey bunların arasında idi.⁴⁴

CHF'nin Erzurum il teşkilatının kuruluşu, Doğuda özellikle Erzurum'da vuku bulan Şeyh Sait İsyanı ve Şapka Hadisesi gibi, bölgenin kaderini derinden etkileyen olaylarla aynı döneme denk gelmesi üzerine Müfettiş Esat Bey CHF'nin il teşkilatlanması işi üzerinde titizlikle durmuş ve yapılan müracaatları sıkı bir şekilde denetlemiştir.⁴⁵

CHF Erzurum il teşkilatının halk nazarındaki önemini artıran önemli olaylardan birisi de, 1926 yılında Gazi Mustafa Kemal'e hediye edilen ve günümüzde de halen "Atatürk Evi" olarak kullanılan konağın, Gazi Mustafa Kemal'in talebi üzerine CHF Erzurum teşkilatının kullanımına tahsis edilmesiydi. Gazi Mustafa Kemal'in bu isteği CHF'nin Erzurum halkı nezdindeki değerini artırmıştı. CHF il teşkilatı 1926 yılından itibaren konaktan faydalanmaya başlamıştır.⁴⁶

Erzurum halkının önceliklerinin başka konular (ekonomik sıkıntılar, belediyenin görevini yapmamasından dolayı çevre sorunları vb.) olması nedeni ile CHF'ye karşı ilgisiz olması CHF Erzurum İl teşkilatının yeteri derecede fırka yönetimi ile ilgilenmemeleri ve fırka faaliyetlerini halka anlatmamaları neticesinde teşkilatın Erzurum'da oldukça zayıf olduğu söylenebilir. Bu durumdan ve Erzurum Mebusları tarafından merkeze sunulan olumsuz raporlar sonrasında CHF merkez teşkilatının

⁴¹ Varlık, 15 Haziran 1341, Pazartesi, Sayı: 360, s.1-2.

⁴² Küçükkuşurlu, **Türk Siyasi Tarihinde Erzurum**, s.46-49; Ayrıca bkz. **Cumhuriyet** 18 Nisan 1925.

⁴³ Küçükkuşurlu, **Türk Siyasi Tarihinde Erzurum**, s.18.

⁴⁴ Küçükkuşurlu, **Türk Siyasi Tarihinde Erzurum**, s.19; Ayrıca bkz. **BCA, CHPK**, 490.01.650.164.1.

⁴⁵ Küçükkuşurlu, **Türk Siyasi Tarihinde Erzurum**, s.20.

⁴⁶ Küçükkuşurlu, **Türk Siyasi Tarihinde Erzurum**, s.20; Ayrıca bkz. **BCA, BMGMK**, 030.10.78.518.10.

Erzurum il teşkilatına bakışını daha da olumsuzlaştırmıştır. 1931-1935 yılları arasında Erzurum Valiliği yapmış olan Necati (Şumnu) Bey ile CHF Erzurum İl teşkilatı arasında gergin günlerin yaşanmasına neden olmuş ve her iki taraf da Ankara'ya birbirlerini eleştiren yazılar yazmışlardır.⁴⁷

1927'de başlayan Üçüncü TBMM dönemi tüm Türkiye'de olduğu gibi Erzurum'da da sakin geçmiştir. Çok çalışan Birinci Meclis döneminde Kurtuluş Mücadelesinin yorucu ve yıpratıcı temposu, İkinci Meclis döneminde ise Şeyh Sait İsyanı ve Erzurum'daki Şapka Hadisesi gibi olaylar, Üçüncü TBMM döneminde yaşanmadı.⁴⁸ Bu dönem genel hatları itibarıyla reformların uygulanmaya çalışıldığı bir dönem olmuştur.

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde Erzurum'da yapılan seçimlerde ve özellikle belediye seçimlerinde bazı aksaklıklar göze çarpmaktadır. Örneğin, Eylül 1934'te yapılacak belediye seçimleri için, mahalle mutemetleri tarafından yazılan seçmenlerin isimlerini gösteren defterlerde, özellikle kadın isimlerinin azlığı dikkati çekmektedir. Mahalle mutemetleri, üye defterlerini kanuna uydurmak için, birkaç kadın ismi yazmakla yetinmişlerdir. Bu durumu gösteren defterlerde, özellikle kadın isimlerinin azlığı dikkati çekmektedir.

Bunun nedenleri üzerinde şehirde bir inceleme yapan Varlık Gazetesi Sahibi Rahmi Cumurcu'ya göre, bunun en önemli nedeni, seçim sırasında, görevli memurların vatandaşın oy hakkına gereği gibi itina gösterememesidir. Nitekim bir mahalle mutemeti bu konuda dile getirdiği ifadesinde: “Erkeklerden bazıları ‘Adam sende, nasıl yaparlarsa yapsınlar diyerek ne kendilerinin ne de zevcelerinin isimlerini yazdırıyorlar. Birçok erkek de yalnız kendi ismini yazdırıp, zevcelerinin isimlerini yazdırmıyorlar. Yazılmak istemeyenlerin çoğu, oy verme hakkını diledikleri gibi kullanamadıklarından şikâyet ediyorlar. Belediyeye yazı makineleri konuluyor. Biz seçtiğimiz kişilerin isimlerini söylüyoruz. Kâtip ve memurlar başka isimler yazıyorlar. Veya vaktiyle hazırlamış oldukları isim pusulalarını bize imzalıyorlar. Şu halde bizim oraya gitmemize ne lüzum var, diyorlar” diye söylemiştir.

⁴⁷ Küçükkuşurlu, **Türk Siyasi Tarihinde Erzurum**, s.24.

⁴⁸ Küçükkuşurlu, **Türk Siyasi Tarihinde Erzurum**, s.262.

Bu genel nedenin yanı sıra birçok sıkıntılı durum da mevcuttur. Şöyle ki, seçim defterlerine isimlerin tam olarak yazılmaması ve vatandaşın sandık başına gitmemesinin bazı başka nedenleri de vardır. Bunlardan birisi, mahalle mutemetlerinin defterleri hazırlarken kanuna uygun davranmamalarıdır. Nitekim bazı mahalle mutemetleri defterleri hazırlarken, “Sen oy vermek istiyor musun, hanımının ismini de yazalım mı?” gibi keşfi sorular sormaları, bazı vatandaşların tamamen bir boş vermişlikle oyunu kullanmamaları⁴⁹ gibi nedenler günün şartlarındaki seçim sisteminde bulunan eksikliklerden sayılabilir.

1934 Belediye seçimleri örneğinden yola çıkarak, Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde yapılan belediye seçimlerinin aşağıdaki şekilde yapıldığını söylemek mümkündür:

Öncelikle seçim encümeni seçilir. Bunun için belediye, her mahalleden seçme hakkına sahip ikişer kişiyi emniyet müdürlüğü vasıtasıyla ister ve bunun üzerine Emniyet Müdürlüğü, her mahalleden, seçme hakkına sahip bulunanları ayrı ayrı davet eder. Bunlar kendi aralarında, gizli oyla, tercihen okur-yazar olanlardan ikişer kişi seçerler. Erzurum’un 51 mahallesi bulunduğu göre, her mahalleden iki kişi seçilir ve böylece toplam 102 kişi seçilmiş olur. Bunların içinden seçim encümenini seçmek amacıyla, kura sonucunda en az 5 en çok 10 kişi seçilir. Seçim encümeni işte bu kişilerden oluşur. Bu encümen, seçim işlerini yürütmekle görevlidir.

Bundan sonra, seçme ve seçilme hakkına sahip olanların isimlerini içeren cetveller, herkesin göreceği yerlerde 6 gün boyunca asılı tutulur. Daha sonra oyların toplanmasına başlanır. Oyların bir günde sandığa atılması mümkün olmadığı için, hangi mahalle seçmeninin hangi gün ve saatte sandık başına geleceği ayrıca ilan edilir. Böylece, oy verme sırası gelen seçmen, nüfus kimlik cüzdanı ile birlikte sandık başına gelerek, bunu seçim encümenine gösterir. Defterdeki isminin yanına imzasını atar veya mührünü basar. Bundan sonra bir oy pusulası alıp, seçilecek belediye üyesi miktarının iki katı ismi teker teker yazar. Erzurum Belediye meclisine 27 üye seçileceğine göre, oy pusulasına, bunun iki katı olan 54 isim yazılacaktır. Seçmen okuma yazma bilmiyorsa, güvendiği bir kişiye bu isimleri yazdırır. Böylece hazırlanan oy pusulasının altına ise,

---

⁴⁹ **Varlık**, 20 Ağustos 1934, Pazartesi, No: 1210, s.1.

seçmen, kendi ismini adresini yazar ve imzasını atar. Daha sonra oy pusulası sandığa atılırdı.⁵⁰

Bunun yanında CHF Erzurum ilçelerinde teşkilatlanma yoluna gitmiş buralarda parti ocakları kurmuş ve üye kaydı yapmıştır. CHF'nin Erzurum ilçelerindeki parti ocak teşkilatları ve üye sayıları aşağıdaki tabloda ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.

Tablo 1.1. CHF'nin Erzurum ilçelerindeki 1934 yılı itibariyle Fırka teşkilatları ve üye sayıları⁵¹

Sıra No	İlçe Adı	Parti Ocağı Sayısı	Parti Üyesi Sayısı
1	Pasinler	92 Köy ve Mahallede 22 Parti Ocağı	866 Parti Üyesi vardır.
2	Hınıs	Ocak teşkilatı yoktur	656 parti üyesi vardır.
3	Tercan	56 köy ve mahallede 56 parti ocağı	384 parti üyesi vardır
4	Oltu	24 köy ve mahallede 24 parti ocağı	103 parti üyesi vardır
5	Tortum	24 köy ve mahallede 24 parti ocağı	72 parti üyesi vardır
6	İspir	Ocak teşkilatı yoktur	19 parti üyesi vardır
7	Yusufeli	Ocak teşkilatı yoktur	65 parti üyesi vardır

Yukarıda isimleri zikredilen ve günümüzde Artvin'in ilçesi olan Yusufeli 1936 yılında, Erzincan'ın ilçesi olan Tercan 1938 yılında Erzurum Vilayetinden ayrılmışlardır.

1934 yılında Erzurum ilçelerindeki CHF'ye kayıtlı üye sayısı 2.165, merkezdeki 2.436 kayıtlı üye sayısı dikkate alınırsa ilçelerdeki oranın düşük olduğu görülür.⁵²

Kasım 1934'te şehir merkezi ve bütün ilçelerde vilayet genel meclisi seçimleri yapılmıştır. Merkez ilçe üyelerinin seçimi 20 Kasım Salı günü belediye salonunda yapılmıştır. Vilayet İdaresi Kanunu'na göre, bu seçime belediye üyelerinin hepsi ve en son mebus seçimine katılan ikinci seçmenler olmak üzere 140 kişi katılmıştır. Yapılan

⁵⁰ Varlık, 27 Ağustos 1934, Pazartesi, No: 1212, s.1.

⁵¹ Küçükkuşur, **Türk Siyasi Tarihinde Erzurum**, s.68

⁵² Küçükkuşur, **Türk Siyasi Tarihinde Erzurum**, s.68

seçim sonucunda, Vilayet Genel Meclisi merkez ilçe üyeliklerine Korukçuzade Rıza, Müceldilizade Canip, Emekli Albay Ahmet, Eski Belediye Reisi Seyfullah, Emekli Muhasib-i Mesul Mehmet Bey seçilmiştir.⁵³

Yine bu dönemde kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı verildiği için, Erzurum'da kadınlara ait defterlerin düzenlenmesine başlanmıştır. Kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkının verilmesi, Erzurum kadınları arasında sevinç gösterilerine neden olmuştur. Erzurumlu kadınlar 29 Kasım 1934'te Halkevinde toplanarak kutlama yapmış, devlet büyüklerine teşekkür telgrafları göndermişlerdir.⁵⁴

CHF İl Kongresi 18 Aralık 1934'te toplanmıştır. 1934 kongresinde, Kurtuluş Savaşı başlangıcında Atatürk'ün Erzurum'a ayak bastığı günün her yıldönümünde, kutlama şenlikleri yapılmasına karar verilmiştir.

1934'te yapılan CHF il kongresinde yeni idare kurulu şu isimlerden oluşmuştur:

Mesut Çankaya, Durak Açıbay, Halkevi Reisi Ahmet, Avukat Ömer, Varlık Gazetesi Müdürü Hüseyin Rahmi, Namıkzade Hadi, Korukçuzade Hulusi, Ticaret Odası Reisi Sadrettin, Nuhizade Nafiz Bey. Böylece eski idare heyetinden sadece Ziya Beyzade Nusret Bey'in yerine Namıkzade Hadi Bey seçilmiş ve diğerleri değişmemiştir.

Kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesinden sonra 1935 seçimlerinde ikinci seçmen olmak için CHF tarafından kadınlardan da aday gösterileceği için, Erzurumlu kadınlar firkaya üye olmaya başlamışlardı.⁵⁵

Erzurum il genel meclisi seçimleri Kasım 1935'te yapılmıştı. Bu seçimlerden bir müddet sonra kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı verildi. Bunun üzerine kadınların il genel meclislerinde de bulunması amacıyla, Aralık 1935'te il genel meclisi seçimlerinin yenilenmesine karar verildi.

Ayrıca bu dönemin önemli hadiselerinden biri de mülkî ve adlî makamları karşı karşıya getiren Hasankale Belediyesi Başkanı ve Parti İlçe Başkanı Zakir Bey'in milli emlakı tahrip suçundan Hasankale Savcılığı'nın talebi üzerine 11 Aralık 1934'te tutuklanması hadisesidir. Tutuklu bulunan Zakir Bey hasta olduğunu belirtmesi üzerine,

⁵³ **Varlık**, 22 Teşrinisani 1934, Pazartesi, No: 1234, s.2.

⁵⁴ **Varlık**, 3 Birinci Kanun 1934, Pazartesi, No: 1236, s.1.

⁵⁵ **Varlık**, 20 Birinci Kanun 1934, Perşembe, No: 1239, s.2.

tedavi için 16 Aralık'ta Erzurum'a getirilmiştir. Tutuklanma nedeni oldukça ilginçtir. Hasankale'de özel idareye ait tamamlanmamış mektebin odun ve diğer malzemeleri bazı kişiler tarafından sökülüp götürüldüğü için, Vilayet Genel Meclisi kararıyla daimi encümen, bu odunların Hasankale imar işlerinde kullanılmasını Zakir Bey'e bildirmiştir. Bu karar üzerine Zakir Bey, buradaki odunları kasabanın imarı için kullanmıştır. Fakat Hasankale Müddei Umumisi, bu işin kanunsuz olduğunu ileri sürerek, Zakir Bey'in tutuklanmasını emretmiştir. Erzurum Valiliği, tutuklamanın yanlış bir karar olduğunu Dâhiliye Vekâleti'ne bildirmiştir. Buradaki odunları söktürerek kasabanın imarına sarf etmiştir. Müddei umumilik de bu işin kanunsuz olduğunu ileri sürerek Zakir Bey hakkında devlet binalarını tahrip suçuyla takibat başlatmıştır.⁵⁶ Vuku bulan hadiseye göre Hasankale Belediye Başkanı Zakir Bey'in yapmış olduğu işlemde bir art niyet olmadığı görülmektedir. Zaten Erzurum Valisi de Belediye Başkanına sahip çıkarak başkanın yanlış bir davranışta bulunmadığını ortaya koymuştur.

Bu dönemde Erzurum'da sakin ve yolunda giden siyasî olayların yönünü değiştiren bir hadise yaşanmıştır. Bu hadise de Birinci Meclis'in muhaliflerinden Hüseyin Avni Ulaş'ın 1935 seçimlerine katılmasıdır.⁵⁷ Hüseyin Avni Ulaş'ın bu hamlesi gerek Erzurum, gerekse Ankara'da sıkıntılı ve heyecanlı günlerin yaşanmasına yol açmıştır.

İstanbul'da avukatlık yapmakta olan Hüseyin Avni, Erzurum Belediye Başkanına gönderdiği bir dilekçe ile yapılacak mebus seçimi için Erzurum'dan adaylığını koyduğunu açıklamıştır.

Hüseyin Avni Bey'in bu beklenmedik teşebbüsü, Erzurum'da büyük bir şaşkınlığa neden olmuştur. CHF teşkilatının Erzurum'da en fazla etkin olduğu 1935 seçimleri öncesinde Hüseyin Avni'nin fırka dışından bağımsız aday olarak ortaya çıkması, şehirdeki CHF'ye bağlı basın ve bazı çevreler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Zaten bu dönemde, belediye, il genel meclisi, basın ve diğer bütün kuruluşlar tamamen CHF üyelerinden oluşmaktadır.

Hüseyin Avni Bey'in adaylığının bütün vatandaşlar arasında derin bir hayret uyandırdığını belirten Varlık gazetesi, kendisinin I. TBMM'de Erzurum Mebusu

⁵⁶ **Varlık**, 20 Birinci Kanun 1934, Perşembe, No: 1239, s.2.

⁵⁷ Küçükkuşurlu, **Türk Siyasi Tarihinde Erzurum**, s. 264-271.

olduğunda, bu ilk vekâlet görevini inkılap kürsüsüne aykırı olarak kullandığını belirterek, 1920’de Celalettin Arif Bey’le birlikte yaptığı bu muhalif tutumun, Erzurum’u Ankara’ya isyankâr bir vaziyette gösterdiğini hatırlatmıştır. Varlık gazetesine göre, “henüz mürekkebi kurumamış yakın bir tarihin bu iğrenç hakikatlerini” bütün Erzurumlular bildikleri için, Hüseyin Avni’nin ikinci kez Erzurum mebusu olmak istemesi, şehirde bir asabiyet uyandırmış ve kendisine karşı “hiddet ve nefret püskürtmelerine” neden olmuştur. Varlık gazetesinde bu konuyla ilgili kaleme alınan yazı şu cümleyle bitirilmiştir: “Böyle bir adamın tekrar Erzurum mebusu olmak istemesi, ya Erzurumluları iyice tanımadığını veya çok haris bir mevki delisi olduğunu gösterir.”⁵⁸

Hüseyin Avni Bey’in adaylık haberinin Erzurum’a ulaşmasından hemen sonra, Erzurum’daki değişik kuruluşlar derhal toplantılar yaparak, kendisine acı ve ağır telgraflar çekmişler ve Erzurum’dan tek bir oy almasının bile mümkün olmadığını ifade etmişlerdir. Bu durum aynı zamanda Ankara’daki devlet ve hükümet yetkililerine de aynı şekilde yazılmıştır.

1935 seçimleri öncesinde Erzurum’daki parti teşkilatının faaliyetlerini yakından görmek amacıyla Eski Erzurum Valisi ve 1935’te Samsun Mebusu olan Zühtü Bey, Erzurum Mebusu Nafiz Bey ile birlikte 1 Aralık 1934’te Erzurum’a gelmiştir. Mebuslarla birlikte, Eski Erzurum Emniyet Müdürü ve 1935’te Emniyet Genel Müdürlüğü İkinci Şube Müdürü olan Faik Bey de Erzurum’a gelmiştir.

Eski Mebus ve muhalif Hüseyin Avni Bey’in adaylığını koyduğu 1935 seçimleri öncesinde, 1925 Şapka Hadisesi sırasında Erzurum Valisi bulunan Zühtü Bey’in ve eski Erzurum Emniyet Müdürünün Erzurum’a gelmesi oldukça ilginçtir ve muhtemelen bu ziyaretlerin Hüseyin Avni Bey’in adaylığı ile yakından ilgisi vardır.

Belediye Meclisi üyeleri 10 Ocak 1935’te özel bir toplantı yaparak, Hüseyin Avni Bey’e aşağıdaki telgrafi göndermişlerdir;

“Memleketin sükûn içinde bulunduğu şu sırada sükûneti ihlale teşebbüsünüz Erzurumluları fena halde sinirlendirmiştir. Çocukluğunuz istisna edilirse, şimdiye kadar Harb-i Umumi’nin mütareke zamanında birkaç ay, ondan sonra da 1918’de bir ay dışında Erzurum’da bulunmuşluğunuz yoktur. Onun için şimdiye kadar Erzurum efkâr-ı

⁵⁸ **Varlık**, 3 İkinci Kanun 1935, Perşembe, No: 1242, s.1.

umumiyesi hakkında bir fikir sahibi olmamışsınızdır. Buna en büyük şahit de bu işe teşebbüs etmenizdir. Yapmış olduğunuz bu işte memlekete zarardan başka ne gibi bir fayda temin edebileceğinizi tahmin etmek hayalden bile zait olur. Namzetlik hususunda tek bir Erzurumlunun size ilham yaptığına asla kail değiliz. Şayet bilmediğimiz ve tahmin edemediğimiz bir veya birkaç kişi varsa, bu simaları tanımak için isimlerinin bize bildirilmesi memleket için de çok faydalı ve sizin için de bir mertlik olur. Erzurum'dan, bütün dünya bilmelidir ki, tek ses çıkar. Bu ses Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet Halk Fırkası'nın birlik sesidir. Bu gibi kara sevdalar teşebbüsünde yorulmayarak sükûnetle işinizle meşgul olmanızı tavsiye ederiz.”⁵⁹ Bu telgraftan da anlaşılacağı üzere Hüseyin Avni Ulaş'ın muhalif olarak seçimlere girmek istemesi CHF Erzurum il teşkilatında ve Belediye yönetiminde ciddi huzursuzluklara neden olmuş ve yukarıda zikredilen telgrafla da nazikçe seçimlere girmemesi kendisine tavsiye edilmiştir.

Merkez ve diğer ilçelerin mazbatalarının valiliğe tesliminden sonra, Erzurum nüfusunun 377.853 olduğu anlaşılmıştır. Buna göre Erzurum'un 1935 seçiminde 10 milletvekili çıkaracağı anlaşılmıştır.⁶⁰

Merkez ilçe ikinci seçmenlerini tespit etmek için 13 Ocak 1935 Pazar günü CHF il idare heyeti tarafından bir toplantı yapılmıştır. Toplantıya Erzurum'da bulunan eski Erzurum Valisi Zühtü Bey de katılmıştır. Bu toplantıda öncelikle, her mahalle ve nahiyenin nüfusuna göre kanunen çıkarması gereken ikinci seçmen sayısı tespit edilmiş ve daha sonra seçim yapılmıştır. Merkez ilçe için seçilen 217 ikinci seçmenden 30'u kadındır. CHF il idare başkanlığı, tespit edilen bu isimleri ilgili yerlere göndermiştir.⁶¹

Bu bilgilere göre, CHF'nin tek parti olarak bulunduğu ve çift dereceli seçim sisteminin uygulandığı dönemde yapılan seçimlerde, Erzurum'da mevcut nüfusa göre çıkarılacak ikinci seçmenler, CHF il idare heyeti tarafından yapılan toplantılarda tespit edilmekte ve halkın oyuna sunulmaktadır.

İkinci seçmen seçimine 20 Ocak 1935'te başlanmıştır. Bu münasebetle, belediyedeki kurdela ve çiçeklerle süslenmiş olan oy sandıkları, görevliler tarafından kızaklara bindirilerek askeri bando ve davul zurna ile birlikte mahallerine götürülmüş ve

⁵⁹ **Varlık**, 10 İkinci Kanun 1935, Perşembe, No: 1243, s.1-2.

⁶⁰ **Varlık**, 10 İkinci Kanun 1935, Perşembe, No: 1243, s.1-2.

⁶¹ **Varlık**, 14 İkinci Kanun 1935, Pazartesi, No: 1244, s.2.

oylar alınmaya başlanmıştır. Seçim için şehir 5 mntıkaya ayrılmış ve şehrin muhtelif yerlerine 5 sandık konulmuştur. İkinci seçmen seçimleri 4 gün sürmüştür.⁶²

Yapılan seçim sonucunda, CHF adayları ittifakla kazanmıştır. Yani, ikinci seçmenlerin hepsi, CHF il idare heyetinin gösterdiği adaylardan seçilmiştir. Şehirde oy verme hakkına sahip kadın ve erkeklerin %80'i oylarını kullanmışlardır.⁶³

8 Şubat 1935'te yapılacak milletvekili seçimi için, seçimin yapılacağı belediye salonu önceden hazırlanmıştır. Seçim günü bütün şehir ve CHF, Halkevi binalarının bayraklarla donatılmasına ve seçim sonunda CHF binasında kutlama yapılmasına karar verilmiştir.⁶⁴

CHF tarafından gösterilen Erzurum milletvekili adayları: Eski Erzurum Sayılları⁶⁵: Aziz Akyürek, Ahmet Fikri Tuzer, Nafi Atuf Kansu, Nafiz Dumlu, Necip Asım, Eski Konya Sayılları Tahsin Uzer, İstanbul Şehir Meclisi Üyesi Nakiye Elgün, Birinci Ordu Müfettişliği Eski Erkânı Harbiye Başkanı General Zeki Soydemir, Ankara Cumhuriyet Müdde-i Umumisi Fuat, Türk Tayyare Cemiyeti Başkan Yardımcısı Şükrü'den⁶⁶ oluşmaktadır.

8 Şubat 1935'te yapılan seçimde CHF adayları ittifak halinde kazanmışlardır. Hüseyin Avni Bey'e bir tek oy bile çıkmamıştır.⁶⁷

1935 tarihinde yapılan seçimler sonucunda:

Merkez ilçeden seçilmiş CHF'ye mensup 184 erkek ve 30 kadın ikinci seçmen, seçim günü saat 9'da belediye salonunda toplandıktan sonra, CHF'nin 11 yıl içinde meydana getirmiş olduğu eserler hakkında nutuklar söylenmiş ve Atatürk'ün sayıllar seçimi münasebetiyle neşretmiş olduğu beyanname okunarak sürekli alkışlanmıştır. Bundan sonra oyların alınması için üç kişi seçilerek oy sandığı başına geçirilmiş ve ikinci seçmenlerin isimleri sıra ile okunarak pusulalar sandığa atılmıştır. CHF adayı olan 10 kişinin isimleri tahtaya yazılmış, bağımsız aday Hüseyin Avni Bey'in ismi ve adresi de ayrıca yazılarak asılmıştır. Böylece, adayların aldıkları oylar isimlerinin

⁶² **Varlık**, 21 İkinci Kanun 1935, Pazartesi, No: 1245, s.2.

⁶³ **Varlık**, 24 İkinci Kanun 1935, Perşembe, No: 1246, s.2.

⁶⁴ **Varlık**, 4 Şubat 1935, Pazartesi, No: 1248, s.2.

⁶⁵ **Sayıllar**: Milletvekili.

⁶⁶ **Varlık**, 7 Şubat 1935, Perşembe, No: 1239, s.1.

⁶⁷ **Varlık**, 11 Şubat 1935, Pazartesi, No: 1250, s.2.

karşısına yazılmıştır. Oyların sayılması sonucu, Hüseyin Avni Bey'in bir oy bile almadığı anlaşılmıştır.

Aynı saatlerde ilçelerden gelen telgraflarda da seçimlerin bittiği ve CHF adaylarının kazandığı belirtilmiştir. Bunun üzerine, ikinci seçmenlerden Varlık Gazetesi Müdürü Rahmi Cumurcu tarafından, Atatürk'e bağlılık telgrafi çekilmesi teklif edilmiş ve bu istek kabul edilmiştir. Seçim günü akşamı CHF tarafından ikinci seçmenler şerefine, Güzelyurt Lokantası'nda büyük bir ziyafet verilmiş ve hatıra fotoğrafı çektirilmiştir

CHF Genel Merkez teşkilatı tarafından diğer illerde olduğu gibi, Erzurum CHF il başkanlığında yeni bir uygulamaya gidilmiş ve CHF il yönetimi başkanlığına tayin edilen Malatya Mebusu General Osman Koptagel, 27 Haziran 1935 tarihinde Erzurum'a gelerek CHF Erzurum il başkanlığındaki görevine başlamıştır.⁶⁸

Bu dönemde 1924-1935 yılları arasında CHF İl başkanları ve İl yöneticileri aşağıdaki tablolarda görev yılları ve isimleri verildiği gibidir.

Tablo 1.2. 1924 -1935 Yılları Arasında CHF Erzurum İl Başkanları⁶⁹

DÖNEM	CHF İL BAŞKANLARI
1924/25-33	Korukçuzâde Ahmet Rıza Bey
1933-35 ve 1939-44	Avukat Mesut Çankaya
1935-36 (atanmış)	General Osman Koptagel

Tablo 1.3. 1924 -1935 Yılları Arasında CHF Erzurum İl Yönetimi⁷⁰

DÖNEM	CHF İDARE HEYETİ
1924/25-1933	A.Rıza Korukçu, Seyfullah Topdağı, Ragıp,Hulusi Korukçu, Canip Şamlı, Tahsin Alyanak, Rıfat Karslı, N.Dumlu, M.Çankaya
1933-1936	M.Çankaya, Durak Sakarya, Ahmet Erverdi, Ömer Olgun, Rahmi Cumurcu, Ziyabeyzâde Nusret, Hulusi Korukçu, Sadrettin Gözübüyük, Hadi Erverdi, Nuhizâde Nafiz

⁶⁸ Varlık, 1 Temmuz 1935, Pazartesi, No: 1284, s.1.

⁶⁹ Küçükkuşurlu, **Türk Siyasi Tarihinde Erzurum**, s.66.

⁷⁰ Küçükkuşurlu, **Türk Siyasi Tarihinde Erzurum**, s.66.

Diğer taraftan CHF'nin saha çalışmalarında görev alacak teşkilatlar için semt ocakları kurulmuştur. 1935 yılında Erzurum şehir merkezindeki CHF semt ocakları ve yöneticileri şu şekilde teşekkül etmiştir.

Mahallebaşı Semt Ocağı: Başkan: Selahattin Sakarya, Üyeler: Mütেকait Yüzbaşı Şevket, Emekli Jandarma Yüzbaşı Şükrü, Emekli Polis Edip, Avni Gümrükçü.

Erzincan Kapı Semt Ocağı: Başkan: Emekli Jandarma Yüzbaşı Avni, Üyeler: Rıza Akın, Selim, Şükrü, Remzi.

Yeni Kapı Semt Ocağı: Başkan: Sabri, Üyeler: İhsan Cinisli, Terzi İhsan, Hakkı Olgaç, Nail Topalak,

Gölbaşı: Başkan: Rıfat Karşlı, Üyeler: Mustafa Çınar, Mustafa, Ali Taftalı, Tahir.

Lalapaşa Semt Ocağı: Başkan: Muhtar, Üyeler: Nakip, Kemal, Necati Müceldili, Mehmet Bayramoğlu.⁷¹

1.1.4. Başbakan İnönü'nün Doğu Seyahati ve Erzurum Ziyareti

Başbakan İnönü'nün Erzurum'a yaptığı ziyaret Erzurum ve çevresinde görülen eksikliklerin tespiti açısından önemlidir. Bu gezi daha sonradan Erzurum'a altyapı, ulaşım ve bürokrasi açısından faydaları olmuştur.

18 Temmuz 1935 Perşembe günü Sarıkamış'tan Erzurum'a gelen İnönü, 19 Temmuz'da Erzurum'da kalmış, yeni yapılmakta olan askeri hastane ve inşaatı yarım kalan Erkek Öğretmen Okulu'nu ziyaret etmiştir. Daha sonra Tortum-Oltu yoluyla Kars'a gitmiştir. Buradaki incelemelerini tamamladıktan sonra Trabzon'a geçmiş ve oradan tekrar Erzurum'a gelmiştir.

Erzurum'a ilk gelişinde, şehri harap bir halde gördüğü için müteessir olan Başbakan, bu tarihî şehrin imarı için plan, su ve kanalizasyon işinde Erzurum'u da ön plandaki şehirler arasına koyduracağını, burasını şarkın Ankara'sı yapmak istediklerini belirtmiştir.⁷²

⁷¹ Varlık, 28 İkinci Teşrin 1935, Perşembe, No: 1316, s.2.

⁷² Varlık, 25 Temmuz 1935, Perşembe, No: 1287, s.1.

Başbakan belediyede verilen izahatı dinledikten sonra, kendisine Şarbay⁷³ tarafından 15 sayfalık bir kitap sunulmuştur. Başbakan, kabı kırmızı kurdele ile bağlanmış ve üzerinde “Erzurumluların Büyük Başbakanımız General İsmet İnönü’den Dilekleri” yazılan yıldızla basılmış olan bu kitabı açarak gözden geçirmiş ve hakkında sorular sorarak bilgi almıştır.

Bundan sonra Belediye Başkanı, Terzi İhsan’ı Başbakanın yanına götürmüş ve İhsan Bey, kendi tezgâhında dokutmuş olduğu yerli malı kumaşı Başbakan’a göstermiştir. Başkan, bu yerli kumaştan kendisine elbise yapmak istediklerini söylemiş ve İnönü bunu kabul ederek kumaş hakkında bilgi almıştır. Bundan sonra Terzi İhsan Başbakan’ın ölçüsü almış ve Belediye Başkanı tarafından ölçüler yazılmıştır. Yazılan bu ölçü, bir hatıra olarak belediye dosyasında saklanmıştır. Hazırlanan elbise ise, Başbakan’ın ikinci gelişinde kendisine hediye edilmiştir.⁷⁴

Başbakan 29 Temmuz Perşembe günü saat 16:00’da Bayburt’tan Ilıca’ya gelmiş, kaplıca ve banyo sularının mevcut tahlil raporlarını kendi doktoruna tahlil ettirerek izahat almıştır. Daha sonra aygır deposundaki damızlık hayvanları incelemiştir. Saat 17.40’ta Erzurum’a girmiştir. Başbakan İstanbul Kapı’dan girdikten sonra otomobilinden inmiş ve sürekli alkışlar arasında yürüyerek Valilik makamına gitmiştir. Başbakan biraz rahatsız olduğu için, akşam yemeğini ayrıca yukarıda yemiştir.

Ertesi Salı günü 06.30’da Müstahkem Mevki Komutanlığına giderek bir müddet oturduktan sonra Mecidiye ve Aziziye Tabyalarına gitmiştir. Daha sonra Ağzıaçık’taki kömür maden ocağını gezmiş ve incelemede bulunmuştur. Bunu takiben Boğaz’a giderek öğlen yemeğini orada yemiştir. Boğazdaki iki un fabrikasını da gezen Başbakan, daha sonra şehre inmiştir. Aynı gün şehirdeki bazı yerleri inceledikten sonra, Çarşamba günü saat 6.00’da Erzincan’a hareket etmiştir.

İnönü’nün 1935 ziyareti sırasında kendisinden istenilen şeyler arasında, demiryoluna Erzurum’dan da başlanması, şeker fabrikasının kurulması, su ve elektrik işlerinin halledilmesi gibi şeyler vardır.

⁷³ **Şarbay**: Dil devriminin ilk yıllarında belediye başkanı anlamında kullanılan sözcük.

⁷⁴ **Varlık**, 25 Temmuz 1935, Perşembe, No: 1287, s.1.

İnönü Erzincan'da iken, Tren Hat Mühendisi İzzet Bey'le konuşarak, 1936 ilkbaharında hattın Erzurum'dan da başlaması için gereken hazırlıkların yapılması için talimat vermiştir.

İnönü, Erzurum'un su ve elektrik projelerini de Mühendis İzzet Bey'e vermiş ve Erzurum'da gereken incelemeyi yaparak son kararı 15 Eylül'e kadar Bayındırlık Bakanlığına sunmasını emretmiştir. İnönü'nün Erzurum'a ait demiryolu, su ve elektrik işleri konusunda verdiği bu emirler üzerine, demiryolu rayları, su boruları ve elektrik malzemesinin, yakınlığı dolayısıyla Rusya'dan getirilmesine karar verilmiştir.

İnönü, Erzurum'da yapılması düşünülen şeker fabrikası için de Şeker Fabrikaları Genel Müdürü Kazım Bey'i Samsun'a çağırarak, kendisine gereken emirleri vermiştir.⁷⁵

Doğu illerindeki gezisinden sonra İnönü, izlenimlerini Atatürk'e aktarmış ve bunun üzerine İstanbul'da Atatürk'ün katılımıyla Bakanlar Kurulu toplanarak önemli kararlar almıştır. Buna göre, doğu illerinin bayındırlık ve refahı için 5 yıllık bir program yapılması, bunun için bakanlıklar arasında iş bölümü yapılması ve bütçeyle ilgili konularda bakanlıklar tarafından kanun teklifleri hazırlanarak TBMM'ye sunulması kararlaştırılmıştır.⁷⁶

Gerçekten de İsmet İnönü'nün raporu doğrultusunda, bölgede yapılması gereken işleri yerinde incelemek amacıyla, birçok bakan, yanında kendisine bağlı kurumların yetkilileri ile birlikte Erzurum'u ziyaret etmeye başlamıştır.

İnönü'nün gezisinden sonra, Doğu illerinde yapılacak bayındırlık işlerini yerinde incelemek üzere, Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya, yanında Devlet Demiryolları Genel Müdürü ve diğer birçok uzmanla 6 Eylül 1935'te Erzurum'a gelmiştir. Derhal incelemelerine başlayan Bakan, öncelikle, Başbakan'ın raporunda çok kötü idare edildiğini söylediği Erzurum-Kars Demiryolları işletme idaresini ziyaret etmiştir.

Ali Çetinkaya, Erzurum gezisi hakkında şu açıklamayı yapmıştır:

“Başbakan doğu gezisinde birçok notlar almıştı. Bunu konuyu Atatürk'ün huzurunda topladığımız zaman dile getirdi, bu konu hakkında bakanlıklara düşen işler görüşüldü. Bayındırlık Bakanlığına, Erzurum-Sivas demiryoluna bu taraftan da başlanması, Erzurum-Kars demiryolunun tahkimi ve Trabzon-İran yolunun eksik kalan

⁷⁵ **Varlık**, 22 Ağustos 1935, Perşembe, No: 1291, s.1.

⁷⁶ **Varlık**, 2 Eylül 1935, Pazartesi, No: 1294, s.1.

kısımlarının tamamlanması vazifeleri düştü. Demiryolu için gereken malzeme, Sovyet Rusya Ticaret Mümessiline sipariş verilmiştir. Demiryoluna gereken suyu getirmek için bakanlığa düşen vazife yapılacaktır. Şehir kenarından Şehir içine taksim olunması belediyenin görevidir.”⁷⁷

Bu kısa fakat önemli açıklamaya göre, İnönü'nün Erzurum'da edindiği intibalara göre, bölgenin en önemli problemlerden birisi yol problemidir ve bu problemlerin çözümü için Bayındırlık Bakanı derhal Erzurum'a gönderilmiştir.

Bu problem de üç ana başlık altında toplanmaktadır.

1-Sivas-Erzurum demiryolu hattının yapımı.

2-Erzurum-Sarıkamış-Kars demiryolu hattının düzenlenmesi.

3-Trabzon-Erzurum-İran transit yolunun eksik kısımlarını tamamlanması.

Erzurum'daki işsizliğin önüne geçmek, ekonomik krizden bunalan bölge halkına heyecan ve umut aşılmak ve İstanbul ve Ankara gibi merkezleri bir an önce demiryoluyla Erzurum'a bağlamak için, Sivas-Erzurum hattının yapımına Erzurum'dan da başlamak fikri, Başbakan ve Bayındırlık Bakanı'nın ard arda gelen gezileri ile hayata geçirilmiştir. Yine Bakanın yaptığı açıklamalardan, demiryoluna Erzurum'dan başlanması için gereken malzemenin Sovyet Rusya'ya sipariş edildiği anlaşılmaktadır.

I. Dünya Savaşı sırasında Ruslardan kalmış olan ve Kars, Erzurum ve Sarıkamış'ı birbirine bağladığı gibi bölgenin Kafkasya ile irtibatını da sağlayan, fakat bu önemli görevini hiçbir zaman tam olarak yerine getiremeyen Erzurum-Sarıkamış-Kars demiryolu hattı, bölgedeki diğer önemli yol problemidir. Başbakanın doğu gezisiyle ilgili olarak hazırladığı raporda ağır ifadelerle eleştirdiği bu hattın ıslahı meselesi, Bayındırlık Bakanı'nın gezisi sırasında ön planda ele alınmıştır. Bakanın gezisi sırasında, bu hattın ayrı bir işletme halinden çıkarılıp, doğrudan Devlet Demiryolları işletme sistemine bağlanması için bazı tedbirler alınmıştır.⁷⁸

İnönü'nün doğu gezisinden sonra hükümet tarafından alınan kararların en önemlilerinden biri merkezi Erzurum olmak üzere III. Genel Müfettişlik kurulmasıdır.

⁷⁷ **Varlık**, 9 Eylül 1935, Pazartesi, No: 1296, s.1.

⁷⁸ **Varlık**, 12 Eylül 1925, Perşembe, No: 1296, s.2.

Başbakan doğuda gezerken, Erzurum Saylavı Tahsin Uzer de bu gezinin başından sonuna kadar Başbakan'ın yanında bulunmuştur. Uzer, bu gezideki intibalarını Tan Gazetesi'nde başmakale olarak yayınlamıştır.⁷⁹

Başbakan, 1935'teki doğu gezisi sırasında 15 valilikle birlikte birçok ilçe, nahiye ve köyü gezmiştir.

Tahsin Uzer, Başbakan'la birlikte bulunduğu doğu gezisi ile ilgili olarak:

“Başbakan 400.000 kilometre kare olan bu alanda 15 ilbaylık, nahiye ve köyleri gezerken, hiçbir yerde değişmeyen iki yüksek varlıkla karşılaştı: Atatürk'e karşı sevgi ve bir askeri garnizonda görülebilecek bir disiplin. Her yerde halkın kendine söyledikleri şikâyetleri yanındaki yetkililere sordu. Onların cevaplarını köylüye dinletti. Köylerde ve kasaba meydanlarında adeta halk mahkemeleri kuruldu. İnönü, bir röntgen bakışı ve görüşü ile doğu bünyesindeki hastalığı buldu. Tarihi raporunu, reçetesini büyük şefe sundu.”⁸⁰ İfadelerini dile getirmiştir.

16 Eylül 1935 Pazar günü İstanbul'dan danışmanları ile birlikte yola çıkan Tahsin Uzer'in, Trabzon, Gümüşhane, Erzincan gibi illerde incelemeler yaptıktan sonra 28 Eylül'de Erzurum'a gelmesi ve diğer illeri de gezdikten sonra Ankara'ya dönerek Ekim sonlarında tekrar Erzurum'a gelmesi planlanmıştır.

Uzer, İstanbul'dan hareketinden önce valiliğe bir genelge göndererek, bölgedeki her ilin finansal, ekonomik ve tarım işleri hakkında, yapacağı incelemelere ait malumat ve istatistiklerin hazırlanmasını istemiştir. Bunun üzerine Erzurum'a ait raporların hazırlanmasına başlanmıştır.⁸¹

Tahsin Uzer, planlanandan iki gün sonra, 30 Eylül 1935'te Erzurum'a gelebilmiştir. Saat 14'te İstanbul Kapısı'nda törenle karşılanan Uzer, burada halka ve memurlara bir konuşma yapmıştır. Başbakanın selamını söyledikten sonra, Başbakanın doğuda gördüğü eksiklikleri tamamlamanın şimdilik müfettişliğin programını oluşturduğunu, memurların çok derin bir vazife aşkı ile şimdikinden çok daha fazla çalışmaları gerektiğini belirtmiştir.

⁷⁹ **Varlık**, 5 Eylül 1935, Perşembe, No: 1295, s.2.

⁸⁰ **Varlık**, 5 Eylül 1935, Perşembe, No: 1295, s.2.

⁸¹ **Varlık**, 19 Eylül 1935, Perşembe, No: 1299, s.1.

İki gün Erzurum’da kalan Uzer, yetkilileri belediyede toplayarak onlardan bilgiler almış ve bazı açıklamalar yapmıştır.⁸²

Tahsin Uzer, doğudaki incelemelerinden sonra İstanbul’dan Ankara’ya giderken, Cumhuriyet Gazetesi’ne şu açıklamada bulunmuştur:

“Bütün ülkede olduğu gibi doğu illerinde de hiç değişmeyen iki şey vardır: Atatürk sevgisi ve ordunun düzeni, kahramanlığı ve kumandana içten bağlılığı. 200.000 metrekare müfettişlik bölgesini dolaşırken sanki bir garnizonu geziyormuş gibi, ordunun hiç değişmeyen intizamı görünmektedir. Başbakanın şark seyahati, doğu illerinin idaresini kolaylaştırmıştır.”

İsmet İnönü ve Uzer’in gezilerinden sonra, Erzurum’daki memurların kılık kıyafetleri konusunda da bir değişiklik yapılmıştır. Erzurum Valiliğinin Ekim 1935’teki bir genelgesi ile memurların kasket giymesi yasaklanmıştır. Bunun üzerine, Erzurum’da bir alışkanlık haline gelen memurların kasket giymesi terk edilerek, bütün memurlar fötr şapka giymeye başlamıştır.⁸³

Bu dönemde Üçüncü Genel Müfettiş Tahsin Uzer’in Kars Halkevindeki konferansı konumuzu ilgilendirdiği için aşağıda verilmiştir.

“Sözüme ordudan başlamak istiyorum. Arapça ayet ve hadis bilmiyorum. Her şey su ile hayat bulur: Vecealna minelmai küllü şey’in hayy. Ben de doğuda bu ayeti: Vecealna minel ordu küllü şey’in hayy” diye söylüyorum. Kars’a 4. defa geliyorum. Bir öncekinde dünya devlet idarecilerin büyüğü olan İnönü ile birlikte gelmişim. Bu büyük adama doğu seyahatinin avdetinde Atatürk’e kavuştuğu ilk anda büyük adamlara yakışan mütekellim sıfatı ile söyledi: “Doğuya istediğimiz gibi bakamamışız”. Kendilerine yazdığım rapordu: “Ordu bir ordredir”⁸⁴ demişim. Mesela Gürcübulak’taki bir bölüğün nizam ve kuruluşu ne ise İstanbul’daki de aynıdır. Gürcübulak’taki bir bölüğü alıp Taksim Caddesi’nden geçirirsek, aradaki tek fark mutlaka çehrevi bir değişikliktir. İkisi de aynı ana ve babanın evladı olan ordu ile bizim (sivillerin düzen ve intizamı) arasında bu kadar fark olmaması lazım. Doğunun geri kalışında en güzel misali İnönü söyledi: İhmal etmişiz. İdareyi, halkı ve bilhassa gençliği. Batı gençlerinin doğu illerini benimsememesi yüzünden doğu vilayetleri çok geri kalmıştır. Beyoğlu

⁸² **Varlık**, 3 Ekim 1935, Perşembe, No: 1302, s.1.

⁸³ **Varlık**, 14 Birinci Teşrin 1935, Perşembe, No: 1312, s.1-2.

⁸⁴ **Ordre**: Düzen, buyruk, emir.

Kazası'nın 240.000 insanı için 980 doktora mukabil, 8 vilayette sivil doktor adedi 87. Eminönü 93.400 nüfusludur. Oradaki eczane miktarı 85'tir. Kars'ta hem bağırsak hem de ecza satanı eğer eczacı olarak kabul edersek, 1 tanedir. Yalnız Kanzuk Eczahanesinin ilacı, 8 vilayetteki ilaçtan 4 kat fazladır. Sekiz vilayette bir elektrik ve bir su mühendisi yoktur. Bu ifadelerden de anlıyoruz ki doğuda gençliği tatmin eden yalnız ordudur. Bu duruşta bu ayrılık neden icap ediyor?"⁸⁵ Tahsin Uzer'in Halkevindeki bu konferansında üzerinde durduğu konulardan da anlaşılacağı üzere o yıllarda genelde doğu illeri özelde de Erzurum'un içinde bulunduğu her alandaki geri kalmışlık gözler önüne serilmiştir.

1.2. İdarî Yapı

1.2.1. Erzurum'da görev yapan Valiler ve Bürokratlar

Bu kısımda idari yapı ele alınırken ilk başta şehrin en önemli idari yöneticisi olan valileri ve görev yaptıkları yılları belirtmek faydalı olacaktır. Erzurum'da 1923-1935 yılları arasında görev yapan valiler ve görev yaptıkları yıllar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1.4. 1923-1935 Yılları arasında görev yapan Valiler

Sıra No	Vali Adı	Görev Yaptığı Yıl Aralığı
1	Zühtü Bey	1923 -1928
2	Fevzi Daldal	1928 -1931
3	Necati Şumnu	1931 -1935
4	İbrahim Etem Aykut	1935 -1936

Tablodan da anlaşılacağı üzere 1923-1935 yılları arasında Erzurum'da en uzun süre valilik yapan kişi Zühtü Bey'dir. Erzurum Valiliğine naklen tayin edilen Van Valisi Zühtü Bey, (Erzurum'daki görevine başlamadan) Ağustos 1923'te rahatsızlığından dolayı ameliyat olmak için İstanbul'a gitmiştir.⁸⁶ İstanbul'daki tedavisinin ardından aynı yıl Erzurum'a gelerek görevine başlamıştır.

⁸⁵ **Varlık**, 18 Haziran 1936, Perşembe, No: 1340, s.2.

⁸⁶ **Varlık**, 30 Ağustos 1339, Perşembe, Sayı: 177, s.4.

Erzurum Valisi Necati Şumnu'nun Hasankale Belediye Başkanı'nın tutuklanması sırasında takındığı tutum nedeniyle görevden alınacağı, 1935'in ilk aylarında gündeme gelmiş hatta bazı İstanbul gazetelerinde bu konuyla ilgili yazılar yazılmıştır. Fakat Erzurum'a böyle bir emir gelmediğinden, bir süre bekleme dönemi yaşanmıştır. Nihayet, Necati Bey'in Vekâlet emrine alındığı ve yerine Gümüşhane Valisi Ethem Aykut'un atandığı, 7 Nisan 1935'te Valiliğe gönderilen telgrafla kesinleşmiştir. Vali, birkaç ay evvel tutuklanan Hasankale Belediye Başkanını savunmuş ve hapisneden çıkartmak için asabiyet göstererek bizzat Hasankale'ye gitmişti. Bu nedenle Adliye Vekâleti ile arasında ihtilaf çıkmış, meselenin incelenmesi için Adliye ve İçişleri Bakanlığı tarafından müfettişler gönderilmiştir.⁸⁷

Yeni Erzurum Valisi Ethem Aykut 18 Nisan 1935'te Erzurum'a gelerek görevine başlamıştır. Yaklaşık 17 ay Erzurum'da kalan Etem Aykut daha sonra Balıkesir Valiliği'ne atanmıştır. Yozgat Valisi Bekir Sami Baranır da Erzurum Valiliği'ne tayin edilmiştir.⁸⁸

Vali Etem Aykut'un Erzurum'dan ayrılması üzerine Vali Vekilliğine Müfettişliğin tensibiyle Trabzon Jandarma Komutanı Tahir Baykal getirilmiştir. Baykal 29 Ağustos'ta Erzurum'a gelmiş ve 30 Ağustos'ta işe başlamıştır.

Balıkesir Valiliği'ne atanan Aykut, uğurlama yapılmamasını rica ettiği halde, İstanbul Kapısı'na kadar asker, polis müfrezeleri, belediye zabıta memurları, askeri ve halkevi bandoları tarafından selamlanarak uğurlanmıştı. Gerek evi önünde, gerekse İstanbul kapısında memurlar ve yüzlerce Erzurumlu sevgi gösterilerinde bulunmuşlardı. Parti, belediye ve diğer teşekkül üyeleri ile memurlar Vali Ethem Aykut'u otomobillerle Ilıca ve Kop'a kadar uğurlamıştı. Bu uğurlamaya Ilıcalılar ve o sırada kaplıca için Ilıca'ya gitmiş olan Erzurumlular da katılmıştı.

Vali yaptığı konuşmada, 17 aylık valiliği döneminde Erzurum'da bir eser meydana getirememenin üzüntüsü içinde olduğunu belirtmiştir.⁸⁹

⁸⁷ **Varlık**, 8 Nisan 1935, Pazartesi, No: 1265, s.2.

⁸⁸ **Varlık**, 14 Eylül 1936, Pazartesi, No: 1364, s.1.

⁸⁹ **Varlık**, 17 Eylül 1936, Perşembe, No: 1366, s.1.

Bunun yanında 1923-1935 yılları arasında Erzurum'da görev yapan idarî, askerî, adlî ve yabancı idarecilerden kronolojik olarak buldukları dönemleri ve yaptıkları görevleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1923'te Erzurum'da Rus Sovyet Konsolosu Pavlovski bulunmaktaydı. Nitekim Zakafkas Savat Federasyonu Ankara Mümessili İbrahim Abilof'un ölümü üzerine, Şark Cephesi Kumandan Vekili Ali Sait Paşa, Erzurum Rus Savat Konsolosu Pavlovski'ye bir taziye telgrafı göndermiş⁹⁰ ve kendisini yeni görevinden dolayı tebrik etmiş ve başarılar dilemiştir.

Mart 1923'te, Sarıkamış-Erzurum ve Bayezid Demiryolları kısmı müdürlüğüne Şark Demiryolları Serkomiseri Muhtar Bey, Yol Dairesi Başkanlığına ise kaldırılmış olan Erzurum-Erzincan hattı inşa heyeti Başkanı Mühendis İlyas Bey atanmıştır.

Varlık Gazetesi tarafından verilen bilgiye göre, Rusya'nın Kars Konsolosu Arnomoroviç, Mart 1923'te Rusya'nın Erzurum konsolosluğuna tayin edilmiştir.⁹¹

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Erzurum Duyun-ı Umumiye Başmüdürü, Sarıkamış Türk Ocağı Başkanı olan Refik Bey'dir. 1925'te Adana'ya tayini çıkmasına rağmen, mazeretini bildirerek istifa etmiştir.⁹²

1930'ların ortalarında Trabzon'da bir İran Konsolosluğu bulunmaktadır. Fakat Erzurum'da İran konsolosluğu yoktur.⁹³

Erzurum Vilayeti Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürü Şerif Bey, 1933'te kendi isteğiyle emekliye ayrılarak İstanbul'a gitmiştir.⁹⁴

Temmuz 1934'te Erzurum Ziraat Müdürü Ömer Lütfü Bey Zonguldak Ziraat Müdürlüğü'ne, Kırklareli Ziraat Müdürü Cemal Bey ise Erzurum Ziraat Müdürlüğüne tayin edilmiş ve vazifesine başlamıştır.⁹⁵

⁹⁰ **Varlık**, 8 Mart 1339, Perşembe, Sayı: 129, s.2.

⁹¹ **Varlık**, 26 Mart 1339, Pazartesi, Sayı: 134, s.4.

⁹² **Varlık**, 9 Temmuz 1339, Pazartesi, Sayı: 163, s.4.

⁹³ **Varlık**, 18 Şubat 1935, Pazartesi, No: 1252, s.2.

⁹⁴ **Varlık**, 12 Temmuz 1934, Perşembe, No: 1199, s.2.

⁹⁵ **Varlık**, 23 Temmuz 1934, Pazartesi, No: 1202, s.2.

1935 yılı başlarında boş bulunan Oltu Kaymakamlığını, bir süre Erzurum Emniyet Müdürü Şevket Ünal idare etmiştir. Emniyet Müdürü bu görevi Tahrirat Başkâtibine teslim ederek 2 Mart 1935'te asıl görevine dönmüştür.⁹⁶

Emniyet Müdürü Şevket Ünal, Ekim 1935'te ise, uzun süredir açık bulunan Tercan Kaymakamlığına tayin edilmiştir. Ünal'ın Erzurum'dan ayrılması üzerine Erzurum Emniyet Müdürlüğünü Vilayet Jandarma Komutanı idare etmeye başlamıştır.⁹⁷

Şevket Ünal, Tahsin Uzer'in emriyle Tercan Kaymakamlığına asaleten atanmış ve Erzurum Emniyet Müdürlüğüne İstanbul Büyük Ada merkez memurlarından Ahmet Nazım tayin edilmiştir.⁹⁸

1935'te Çocuk Esirgeme Kurumu idare heyeti şu şekilde oluşmaktadır: Başkan: Lise Müdür Muavini Sıtkı Dursunoğlu, İkinci Başkan: Çocuk doktoru İlhami, Kâtip: Lise Müdürü Arif, Muhasip: Atatürk İlk Mektebi Başmuallimi Fikri, Veznedar: Tüccardan Karşlıoğlu Rifat.⁹⁹

Ağustos 1935'te yeniden seçilen Hava Kurumu yönetim kurulu şu kişilerden oluşmuştur: İl Daimi Encümeni Üyesi Emekli Miralay Ahmet, Belediye Meclisi Üyesi Zakir, Tecim Odasından İhsan Cinisli, Tarım Odasından Toparlaklı Nail, Halkevinden Tarih Öğretmeni Abdurrahim Şerif.¹⁰⁰

Vilayet Kültür Direktörü Reşit Tarakçıoğlu Genel Sekterlik Müşavirliğine atanmıştır.¹⁰¹

Vilayet Baytar Müdürü Mümtaz Öngen, Konya Baytar Müdürlüğüne tayin edilmiştir. Burada kaldığı 4 yıl zarfında bütün hemşerilerin muhabbetini kazanmıştır.¹⁰²

Varlık gazetesindeki haberlerden ve makalelerden de açıkça anlaşılacağı üzere bu dönemde Erzurum merkez haricinde idari yapıda ve günün bürokrasisinde ciddi sıkıntılar yaşandığı kalifiye yöneticilere ihtiyaç duyulduğu bir gerçektir.

⁹⁶ **Varlık**, 3 Ekim 1935, Perşembe, No: 1302, s.1.

⁹⁷ **Varlık**, 5 Birinci kanun 1935, Perşembe, No: 1317, s.2.

⁹⁸ **Varlık**, 22 Nisan 1935, Pazartesi, No: 1269, s.2.

⁹⁹ **Varlık**, 19 Ağustos 1935, Pazartesi, No: 1290, s.1.

¹⁰⁰ **Varlık**, 28 İkinci Teşrin 1935, Perşembe, No: 1316, s.2.

¹⁰¹ **Varlık**, 19 Mart 1936, Perşembe, No: 1329, s.1.

1.2.2. Genel Müfettiş Tahsin Uzer'in Erzurum'a Gelişi

1935'te yaşanan en önemli gelişmelerden birisi III. Genel Müfettişliğin kurulması ve bu teşkilatın başına I. Dünya Savaşı sırasında Erzurum Valisi olan Tahsin Uzer'in getirilmesidir. Genel Müfettiş Tahsin Uzer'in Erzurum'a gelişi burada yaptığı incelemeler, konuşmalar, bize o dönem Erzurum'un idarî ve siyasî yapısı hakkında bilgiler vermekte ve Ankara'nın taşra siyasetine ve bürokrasisine bakışını göstermektedir.

Genel Müfettiş Tahsin Uzer'in Erzurum'a gelişi şehir halkı tarafından büyük bir coşku ile karşılanmıştır. Vali vilayet hududuna, Koptagel Bayburt'a, Komutan Vekili Nuri Yamut ve belediye meclisi üyeleri Ilıca'ya, Ticaret Odası Başkanı ve birkaç yetkili de Aşkale'ye kadar giderek müfettişi karşılamışlardır.

Genel Müfettiş Tahsin Uzer halkın alkışları arasında şimdiki müfettişlik dairesi olan Vali Konağı'nın merdivenlerinde bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında Uzer: "Ben sizleri şimdi değil, çok eskiden tanıyan ve sevenlerdenim. 22 sene evvel burada vali olarak bulunan bir babanızı, bir ağabeyinizi elbette tanırırsınız. Büyük Atatürk'ün bütün beşeriyet âlemine ilk defa çıkardığı istiklal sesi Erzurum şahikalarından yükselmiştir. Doğu illerinin fedakârlıklarını Cumhuriyet hükümetimiz takdir etmiştir" demiştir.

Konuşmasından sonra istirahat eden Uzer, o akşam belediye salonunda şerefine verilen yemeğe katılmıştır. Şarbayın konuşmasından sonra Uzer, bir konuşma yapmıştır. Erzurum'un kara günlerini, I. Dünya Savaşı'ndan evvel ticaret ve refahın gayri Türk unsurlarda bulunduğunu, esas refahın ancak Cumhuriyet devrinde Türklere intikal ettiğini isimler ve misaller vererek belirtmiştir.¹⁰³

Genel Müfettiş Uzer, Belediye salonunda verdiği konferansta, halk hükümetinin ne demek olduğunu ve memurların halka nasıl davranması gerektiğini anlatmış, bu hususu ayrıca bir genelge ile vilayetlere bildirmişti. Uzer vilayetlere gönderdiği genelgede tespit ettiği ve eksik gördüğü şu hususlara değinmişti:

Bazı köylerde ve dairelerde yaptığım temaslarda, Cumhuriyet halk hükümetinin içinde taşıdığı mana ve maksatla hiç de uygun gitmeyen durumlara rastladım. Köylünün

¹⁰³ **Varlık**, 9 Nisan 1936, Perşembe, No: 1332, s.2.

herhangi bir maksat için mutlaka istida ile müracaat etmesi yolunda ihtarlar maruz kaldıklarını anladım.

Bunun yanı sıra tam anlamıyla cumhuriyetçi, idareci, halkçı idare amir ve memurlarına da tesadüf ettim. Fakat küçük memurların, maalesef bu küçük memurlar içinde yerli olanlardan birtakımlarının her sınıf halka ve bu arada köylüye çiftçiye, insan muamelesinden uzak ve ruhu rencide edecek hareketlerde bulduklarını da ıstırapla karşıladım.

Bir iki sene önce halk içinde iken şöyle bir ilk tahsil cihazıyla nasılsa ve belki bir iltimasla devlet makinesine giren bir yazıcının, bir kolcunun, bir memurun, bir tahsildarın derhal kendini dev aynasında görerek bir kibr-i ceberut ile dilek sahiplerine karşı vaziyet almaları korkunç olmaktan ziyade bir tiyatro sahnesine çıkmış calı ve taklit hareketler gösteren bir aktörün hal ve tavrı kadar gülünçtür.

Bir tapu kâtibinin herhangi bir kayıt için makamında karşısına çıkan bir müracaatçıya, daha sorgu suale meydan vermeden “çık dışarıya” hitabıyla hakarete bulunduğu duydum.

Bu duyguyu taşıyan memur, cumhuriyet prensipleri bakışına göre bir mürteciden başka bir şey değildir. Eğer bunu bir eser-i gaflet olarak yapıyorsa, bu kadar gafillere hükümet mevki veremez. Bazı ahvalde memurların bu çirkin tavrı ya amirlerinin gözü önünde veya işiteceği bir mevkide cereyan ediyor ki asıl ıstıraplı nokta burasıdır.

Atatürk'ün efendi dediği köylüye bir çiftçiye bir tahsildarın hiçbir sebep ve bahane olmaksızın ağza alınmayacak küfürlerle muamele etmesi kadar dilhiraş bir şey tasavvur olunamaz. Köylümüz, mutlak bir itaatle mukayyet ve mütevazı insanlardır. İyi muameleden, resmi şefkatten çok mütehasıs olur. Yüzde doksanını köylü teşkil eden büyük Türk Ordusu işte bu mütevazı insanların bir araya gelişinden müteşekkildir. Orduda muti, civanmert olan köylü, hükümet cihazının her kısmında muhabbetle karşılanmaya layıktır.

Herhangi bir köylünün herhangi bir iş için herhangi bir daireye uğrayışında ve girişinde o daire amirinin ona bir merhaba demesi ve sözü uzun sürecekse bir yer, bir sandalye göstermesi ve dileklerini dinledikten sonra o işle alakalı ve ilgili memuru çağırıp izahat alması ve bu dilek kendi salahiyetinde değilse ona insanca yol göstermesi

yahut büyük amirlere çıkarması, Cumhuriyetin kendi tarifini yapan bir Cumhuriyet davasıdır.

Benimle aynı his ve kanaatte bulduklarına şüphe etmediğim ve o yolda hareket ettiklerine şükranla şahit olduğum yüksek idare arkadaşlarımdan dileğim şudur ki, bu iman ve kanaatlerin en ücra noktalarında en küçük memurlar muvacehesinde nasıl ve ne yolda tatbik olduğunu takip buyurmalarıdır.

Devir ve teftişim esnasında izah etmek istediğim hal ve vaziyetlere tesadüf edersem, bunu idare namına en mühim bir kusur telakki edeceğimi ve çünkü dâhili ve idare siyasetimizin ancak her sınıf halkımıza bilhassa köylümüze şefkat, muhabbet gösterilerek mutlak bir adalet teminine istinat edeceğini yüksek takdirinize arz ederim.¹⁰⁴

Erzurum'a gelen bir sermühendis, gününü geçirmek üzere hokkasına kalemi batırmadan iki ay sonra savuşmuştur. Kuruçay ve Tercan'a tayin edilen kaymakamlar kartvizitlerin tabını bitirmeden dörder aya ara ile istifa etmişlerdir. Ve o memleket, ilk tedrisat görmemiş mendebur bir tahrirat kâtibinin elinde tam 4 sene kalmıştır. Başvekil Tercan'a geldiğimizde "orada zevalde" gölge kaymakam vekili vardı. Bu kaymakam İsmet İnönü'nün karşısına maddeten çıkamazdı. Çünkü düz beyaz bir entariyle gezermiş. İşte bu zevalde gölge kaymakam o ilçeyi üç sene idare etmiştir. Acaba Falih Rıfkı'nın "Ah Bu Taşra" makalesinde yazdığı gibi midir? Falih Rıfkı orada taşrayı vaziyeti bir adeseyle görmüştür. Bu illetin neticesi budur. İstanbul hayatında taşraya çıkılsın manası, bir felç-i dimağı telakki edilir. Bunlar Kars'a gelirse, "Acaba konuşacak adam bulabilir miyim" diyorlar. Bilhassa kendi evladım üzerinde tecrübe ettim. Oğluma "Erzurum'da memuriyet alır mısın" dedim. "Dört seneden beri Paris'teydim. Şimdi Erzurum'a nasıl giderim" dedi. "Gidersin, hem seni öyle getiririm ki..." dedim. Falih Rıfkı'dan memuriyet isteyen gençlerden biri "Artık İzmir'e de razı oldum" demiş. Bu kabahati biraz hükümetçilere, biraz gençlere bırakacağız. Acaba orduya nasıl geliyorlar. Kanunla orduya vatan için, millet için geliyorlar. Mekteplerin tatil zamanlarında 200 kişilik bir irfan kafilesi deniz yolu ile meccanen¹⁰⁵ gelsinler... Ben eminim ki, doğuyu gördükten sonra o 200 kişiden 50'si, annesinin elini öpüp

¹⁰⁴ **Varlık**, 25 Mayıs 1936, Pazartesi, No: 1338, s.2.

¹⁰⁵ **Meccanen**: Para ödemeksizin, karşılıksız olarak, parasız.

doğunun yolunu tutacaktır. Binaenaleyh benim kanaatimce medeni rüştünü çoktan ispat eden doğu ilidir.¹⁰⁶ Uzer'in belediye salonunda verdiği bu konferansta dile getirdiği konulardan da anlaşılacağına göre o dönemde devlet dairelerindeki memurların tutum ve davranışlarındaki eksikler dile getirilmiştir. Bunun yanında günümüzde de olduğu gibi memurların doğuyu çalışmak için tercih etmedikleri görülmektedir.

---

¹⁰⁶ **Varlık**, 18 Haziran 1936, Perşembe, No: 1340, s.3.

İKİNCİ BÖLÜM

İKTİSADİ HAYAT

2.1. Cumhuriyet Öncesinde İktisadi Hayata Kısa Bir Bakış

Osmanlı döneminin genelinde, özellikle İran ile Avrupa arasındaki transit ticaretin önemli bir durağı olan Erzurum, asırlar boyunca bu transit ticaretin getirilerinden faydalanmış; hatta 17. yüzyılın sonlarında Erzurum Gümrüğü kendisine katılan mukataalarla birlikte elde ettiği gelir bakımından, İstanbul'dan sonra ikinci büyük Osmanlı gümrüğü olmuştur. Fakat sonraki yüzyıllarda yaşanan iç ve dış gelişmeler, Erzurum Gümrüğü'nün önemini azaltmıştır.¹⁰⁷

19. yüzyıla gelindiğinde, uluslararası siyaset ve ticarete yaşanan bazı önemli gelişmeler, Erzurum'un iktisadî hayatını olumlu yönde etkilemiştir. Bilhassa Rusların güneye inme çabaları ve buna karşılık İngiltere'nin Hindistan yolunu Ruslara karşı güvenlik altına alma çalışmaları, Erzurum'u uluslararası alanda önemli hale getirmiştir. Bu dönemde, yani 1830'larda Karadeniz'in bir "Türk Gölü" olmaktan çıkıp uluslararası ticarete açılması ve bu denizde buharlı gemi seferlerinin başlaması, Erzurum'un üzerinde bulunduğu Trabzon-Erzurum-Tebriz yolunun canlanmasına yol açmıştır. Bu canlılıktan Erzurum da nasibini almış ve şehirde ciddi bir ekonomik faaliyet gerçekleşmiştir. Öyle ki, 1829'daki ilk Rus işgalinin yaraları, ancak bu canlılık sayesinde atlatılabildiği.¹⁰⁸

I. Dünya Savaşı öncesinde Rusların desteğini alan Ermeniler halka uyguladıkları baskı-yıldırma ve katliamlar neticesinde şehir merkezlerindeki ve köylerdeki halk, malını mülkünü terk ederek başka yerlere göç etmiş bu durum bölgede özellikle Erzurum'da ekonomik olarak ciddi problemler doğurmuştur. Yine Cumhuriyetin ilk yıllarında Doğu Anadolu'da ve Erzurum'un güney ilçelerinde vuku bulan Şeyh Sait isyanı da bölgeyi ekonomik olarak olumsuz etkilemiştir.

¹⁰⁸ Küçüküçürlü, **Erzurum Çarşı Pazar**, Çizgi Yayınevi, Mayıs 2018,s.30-31.

¹⁰⁹ Küçüküçürlü, **Erzurum Çarşı Pazar**, s.49-59.

“Beş Şehir” isimli eserinde daha önceden de Erzurum’a geldiğini ifade eden Ahmet Hamdi Tanpınar; “ikinci defa gördüğüm bu şehir; artık şark vilayetlerinin iktisadi merkezi, yaylanın gülü, bu havalide söylenen türkülerin yarısından çoğunun güzelliğini övdüğü eski Erzurum değildi. Harp, hicret, katliamlar, tifüs, çeşit çeşit felaketler, üzerinden ağır bir silindir gibi geçmiş, herşeyi ezip devirmişti. Erzurum bundan on yıl önce gördüğüm Erzurum değildi” diyerek durumun vahametini ortaya koymuştur.¹⁰⁹

Buna rağmen; Erzurum tarih boyunca ticarî ve askerî yollar üzerinde bulunduğu için en sıkıntılı dönemlerde bile ticareti daima canlı olan bir şehirdir.

1923 yılında mahalli bir gazetede, Trabzon ve Erzurum’un ticaret açısından önemini vurgulamak amacıyla “*Trabzon-Erzurum demek iki kasaba değil, iki cihanın antreposunu*¹¹⁰ *teşkil eden, iki ticaret merkezi demektir.*” ifadesi kullanılmıştır.¹¹¹

2.2. Şeyh Sait İsyanı’nın Erzurum ve Bölge Ekonomisine Etkileri

Yeni Türk Devleti’nin kurulmasının getirdiği şevk ve heyecanın da etkisiyle, Erzurum ve çevresinde birtakım atılımlar gerçekleşmişti. Fakat özellikle 1925 yılında patlak veren Şeyh Sait İsyanı ve Şapka Hadisesi gibi olumsuzluklar, şehirde ciddi bir karamsarlığa yol açtı. Özellikle Şeyh Sait İsyanı bölgenin siyasî, sosyal ve ekonomik yapısı üzerinde olumsuz bir tesir yaptı. Bu isyanın Erzurum ve bölge ekonomisine verdiği zararı, bu tarihlerde Erzurum’da bulunup İstanbul’daki gazete ve dergilere bölge hakkında yazılar gönderen Ahmet Halil, Ağustos 1925’te şöyle anlatmaktaydı:

“Bugün Cumhuriyet askerinin kudreti sayesinde tehlike zail olmuş, hayat avdet etmiştir; fakat tamamen değil. Şu sıralarda Erzurum ve havalisinde hadisenin daha ağır görülen tesirleri hissedilmektedir. Erzurum’da maişet hayatıyla bir günlük alaka, meseleyi izaha kâfidir. İsyân söndü fakat ne oldu? İrticanın söndürülmesi ile birlikte iktisadî istihsal hazineleri de hayli boşalmıştır. Şarkî Anadolu’nun büyük mühim istihsal merkezlerinden isyan sahasına dâhil olanlar, semeresini kaybetmiştir. Doğu Anadolu şehirlerinde isyan günlerinden başlayıp gittikçe artan iâşe ve infâk gâilesi, önemli bir

¹⁰⁹ Ahmet Hamdi Tanpınar; **Beş Şehir**, Milli Eğitim Basımevi; Ankara-1969, s.26.

¹¹⁰ **Antrepo**: Ticaret (*antre’po*) Fransızca *entrepôt*. Gümrüklere gelen ticari eşyanın konulduğu, korunduğu yer bknz. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a60c24450e6f7.2354149.27.04.2019.

¹¹¹ **Varlık**, 31 Kanunievvel 1339, Pazartesi, Sayı: 212, s.2.

*mesele halini almıştır. Bu mevsim, et ve yağın Erzurum’da pek ucuz olduğu günlerdir. Geçen senelerde yağın okkası 30–40, etin 20–35 kuruşdu. Bu sene ise müthiş bir yağ ve et buhrânı vardır. Yağın okkası 100–140, etin 50–60 kuruşa fırlamıştır...”*¹¹² Demesi bile Şeyh Sait İsyanı’nın ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerini göstermesi açısından önemlidir.

Şeyh Sait İsyanı sonrasında, bölge ekonomisini uzun süre olumsuz bir şekilde etkileyecek sıkı askerî tedbirler uygulandı. Aynı yıl Erzurum’da patlak veren Şapka Hadisesi de şehrin ileri gelen bazı tüccarlarını menfi yönde etkiledi.¹¹³ Bütün bu olumsuzlukların yanı sıra, bölgenin en önemli geçim kaynağı olan hayvancılığa ağır darbe vuran sığır vebası, 1925 ve takip eden birkaç yıl boyunca hüküm sürdü. Aynı dönemde, Cumhuriyet’in ilk yıllarında canlanmış olan Trabzon-Erzurum-Tebriz arasındaki transit ticareti de önemini kaybetmiştir.¹¹⁴

2.3. 1929 Ekonomik Krizi

Büyük Buhran olarak da adlandırılan ve bütün dünyayı ekonomik olarak durma noktasına getiren, 1929 yılındaki ekonomik kriz, bütün Türkiye’de olduğu gibi, Erzurum’da da etkisini hissettirmişti. Erzurum bu krizle birlikte, uzun süredir devam eden ve bir türlü çözülemeyen başka ekonomik sorunlarla da mücadele etmek zorundaydı. Erzurum halkını etkileyen ekonomik problemler şu şekilde sıralayabiliriz.

1. 1930’ların başına kadar, sık sık ortaya çıkan sığır vebası salgınları Erzurum halkının en önemli geçim kaynağı olan büyükbaş hayvancılığa büyük bir darbe vurmuştur.

2. I. Dünya Savaşı ve ardından 1924 yılında meydana gelen deprem dolayısıyla, Erzurum ve ilçelerindeki binaların en az yarısının tahrip olması aradan uzun bir zaman geçmesine rağmen, herhangi bir imar faaliyeti yapılmaması.

3. Tarım ve hayvancılık memleketi olan Erzurum’un, yaptığı üretimi dış pazarlara sevk edecek düzgün yollara ve yeteri kadar nakil vasıtalarına sahip olmaması.

¹¹² Ahmet Halil, “Erzurum’dan Müşahedeler”, **Meslek gazetesi**, S. 35, 11 Ağustos 1925, s.14-15.

¹¹³ **Halk Gazetesi**, 24 Kanunievvel 1341.

¹¹⁴ **Varlık**, 18 Mayıs 1341, Pazartesi, Sayı: 352, s.1.

4. Yüzyıllardan beri Erzurum'un sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınmışlığının en önemli kaynağı olan Trabzon-Erzurum-Tebriz ticaret yolunun diğer ticaret yollarının değer kazanması nedeni ile gün geçtikçe eski değerini yitirmesi.

5. Bunların yanında, 1929 Büyük Buhran'dan önce, şehir merkezinde açılmış olan birçok ticarethanenin, kriz nedeniyle faaliyetlerini sonlandırması. Böylece birçok tüccar iflas ederken, kiraya vermiş oldukları mağazaları boşalan mülk sahiplerinin vergilerini ödeyemez hale gelmeleri.

Hem şehir merkezinde yaşayan nüfus ve hem de kırsal kesim, incelediğimiz dönem itibariyle birçok ekonomik sorunla yüz yüze gelmiş ve 1930'ların ortalarına kadar bu sorunları çözme konusunda önemli bir devlet yardımı alamamıştır. Özellikle 1935'te gerçekleşen Başvekil İsmet İnönü'nün ziyaretinden sonra, devlet eliyle bir kalkınma hareketi başlatma yolunda bazı kararlar alınmıştır.¹¹⁵

2.4. Ekonomik Toparlanma

1930'ların ortalarında Erzurum ve civarında, önceki yıllara göre bir miktar ekonomik toparlanma görülmüştür. Bu hususta Varlık gazetesinde çıkan bir haberde Uzer'in İstanbul gazetelerine beyanatlarına yer verilmiştir. Trabzon'dan Ankara'ya giden Uzer, İstanbul'da kendisini ziyaret eden Tan Gazetesi yazarına doğu illerindeki gelişmeyi şu şekilde anlatmıştır:

Fındık ve tütün fiyatları on yıldır bu kadar iyi olmamıştı. Suriye'ye iyi para ile yapılan hayvan ticareti halkı son derece sevindirmiştir.

Tren yolu inşaatına Erzurum'dan da başlanması, yeni Erzurum mahallesi ve istasyonun kurulması, birçok kasaba ve şehirlerde elektrik ve içme suyu temini, doğu illerinin çehresini inanılmayacak derecede değiştirmiştir.

Geçen sene bu mevsimde işçi yevmiyesi 40 kuruştan ibaretti. Bugün ise çalışmak isteyenler 120 kuruşla derhal iş bulabiliyorlar. Geçen sene kumun bir metre mikâbı 120 kuruştı. İnşaatın çoğalması üzerine birden bire 450 kuruşa fırladı.

Trabzon-Erzurum arasındaki nakliye masrafı km başına 3 kuruşken bugün 3 misline fırlamıştır.

---

¹¹⁵ Küçükuşurlu, **Türk Siyasi Tarihinde Erzurum**, s.30-31.

Vaktiyle Trabzon'dan Erzurum'a bir otomobil 30 liraya müşteri taşırdı. Bugün hiçbir otomobil 70 liradan aşağı gitmiyor. Bütün bunlar iş gücünün arttığına ve insan çalışmasının kıymetlendiğine delalet eder.¹¹⁶

Varlık gazetesi ve çeşitli kaynaklarda zikredilen bu durumlar Erzurum'da ve doğuda ekonomik canlanma ve toparlanma olduğuna delalet eder.

2.5. Transit Ticareti ve Transit Yolu

Osmanlının son dönemlerinde Erzurum ekonomisine cansuyu olan en önemli faktörlerden birisi de Trabzon-Erzurum-Tebriz transit ticaret yolu idi. Erzurum ve çevresinde 1830'larda görülmeye başlanan ticarî canlılık yaklaşık 30 yıl boyunca devam etmiş; 1860'ların ortalarında ise şehrin ekonomisi büyük bir krizin içine girmiştir. Krizin en önemli nedeni, Trabzon-Erzurum-Tebriz yolunun ticarî hacmindeki daralmaydı. Bunda, Rusların İran transit ticaretini tekrar Kafkasya'ya çekmek için 1864'ten sonra yaptıkları hamleler etkili oldu. Daha önce Erzurum üzerinden gerçekleşen Avrupa-Kuzey İran ticareti, önce Poti-Tiflis hattına, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra ise Batum-Tiflis güzergâhına kaydı.¹¹⁷

Ruslar, İran transit ticaretini yeniden Kafkasya'ya çekmek için, iki önemli hamle yaptılar. Bir taraftan ticareti kolaylaştırıcı düzenlemeler yaparken, diğer taraftan Karadeniz limanlarını Tebriz'e bağlamak için kara ve demiryolları inşa etmeye başladılar. Örneğin 1865-72 yılları arasında, 1829'da ele geçirmiş oldukları Poti Limanı'ndan Tiflis'e bir demiryolu hattı inşa ettiler. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Batum'u ele geçirdince, çok geçmeden burada bir liman yaptılar ve bu limanı 1883'te Kafkas demiryolu hattına bağladılar. Bu durum İran transit ticaretinin mühim bir kısmının Erzurum'dan Kafkasya'ya kaymasına neden oldu. Çünkü Rusların yaptığı Batum-Tiflis-Culfa-Tebriz demiryolu, İran transit eşyasını çok daha kısa sürede, güvenli ve sağlam bir şekilde taşımaya başlamıştı.

Rusların Kafkasya'da yaptıkları demiryolları sayesinde İran transit malları, birkaç günlük emniyetli bir yolculukla Karadeniz limanlarına ulaştırılmaya başlandı. Aynı eşya Trabzon-Erzurum-Tebriz karayoluyla yaklaşık 40 günlük meşakkatli bir yolculukla taşınabiliyor; üstelik kervanlar çeşitli dış etkilere ve eşkıya baskınlarına maruz

¹¹⁶ Varlık, 23 İkinci Teşrin 1936, Pazartesi, No: 1385, s.2.

¹¹⁷ Tuncay Ögün, *Kafkas Cephesi'nin I. Dünya Savaşı'ndaki Lojistik Desteği*, Ankara, 1999, s. 6-7.

kalıyordu. Bunun yanı sıra, ağır gümrük vergileri ve yol masrafları kervancıları canından bezdiriyordu. Aslına bakılırsa, transit ticaretin başka yollara kaymasının temel nedeni, Trabzon-Erzurum-Tebriz yolunun çok kötü durumda olması, gümrük vergilerinin ağırlığı ve kervanlara yapılan baskınlardı. İşte bu temel nedenler yüzünden, Rusların Kafkas demiryollarını yapmalarından daha önce bu yolun işlerliği azalmaya başlamıştı. Özellikle kervanlara yapılan baskınlar, transit ticaretine büyük zarar vermektedir. Bütün bu olumsuzluklar yüzünden, Avrupa-İran transit ticareti bölgeyi terk etti. Öyle ki, 1858 yılı itibarıyla Erzurum üzerinden İran'a 1.830.000 sterlin değerinde mal götürülmüşken, 1870'te bu rakam 800.000 sterline düşmüştü. Diğer taraftan, İran'dan Avrupa'ya gönderilen transit malların değeri 513.000 sterlinden 80.000 sterline gerilemişti. Bütün bu nedenlerle Trabzon-Erzurum-Tebriz transit yolu, 1880'lere gelindiğinde artık "eski rota" olarak anılmaya başlandı. Diğer taraftan 1877-78 yıllarında 93 (1877-78) Osmanlı-Rus Harbi Doğu Anadolu'da özellikle Erzurum'da ciddi manada ekonomik tahribata neden oldu.

2.6. Madencilik ve Tekel

Cumhuriyetin ilk yıllarında Doğu Anadolu'da ve Erzurum çevresinde petrol arama çalışmaları yapıldığı, bunun yanında kömür madeni arama çıkarma ve tuz işiyle de uğraşıldığı görülmektedir.

1923 yılı itibarıyla Doğu Anadolu'da 12 yerde tespit edilmiş petrol madenleri genel olarak 5 ayrı bölgede toplanmaktadır. Bunların bir kısmı, I. Dünya Savaşı sırasında Rus uzmanlar tarafından tespit edilmiştir. Bu 5 bölgeden 4'ü Erzurum sınırları içinde, 1'i ise Van'ın Korzut Köyü'nde bulunmaktadır. Erzurum Vilayeti sınırları içindeki petrol bölgeleri şunlardır:

1. Hasankale-Pasin Deresinde (Aras Çayı ve Hasankale şehrinin etrafında).
2. Erzurum yakınında Palandöken'in güney eteğindeki Katranlı Köyü ile Hasan Ağa Komu arasında.
3. Mamahatun'un kuzeybatısındaki Pülk Köyü yakınında.

4. Hıms merkezinin ve Muş'a giden şosenin güneyinde Moğalisor ile Divane Hüseyin Köyü arasında.¹¹⁸

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, hatta Milli Mücadele döneminde, Kafkasya'dan gelen bazı müteşebbislerin bölge madenleriyle yakından ilgilendiği görülmektedir.

1922'de, Erzurum'daki petrol madenlerini işletmek üzere, eski Bakü Madenciler Cemiyeti Başkanı Mirza Esedullah Efendi İktisat Vekâletine müracaat etmiş ve isteği genel olarak kabul edilmiştir.¹¹⁹

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Erzurum'da Duyun-ı Umumiye Başmüdüriyeti bulunmaktadır. 1923 yılında Erzurum Duyun-i Umumiye Müfettişi Adil Bey'dir. Bu idare 1923 yılında, Erzurum civarındaki Kasırkaya tuzlasına dekovil hattı¹²⁰ inşa etmeye karar vermiştir. Aynı zamanda, bu idareye bağlı Kulp ve Kağızman tuzlalarından Ermenistan ve Kafkasya'ya tuz ihracı için Nisan 1923'te müzakerelere başlanmıştır.¹²¹

Mayıs 1926'da Erzurum İşletme Müdürlüğü tarafından Kükürtlü kömür ocaklarında kullanılmak üzere 5.000 adet ağaç alınmasına karar verilmiştir.¹²²

Haziran 1935'te Gacıroğlu Nurettin ve ortakları tarafından kurulan bir şirket, aldıkları maden arama ve çıkarma ruhsatnamesi ile Erzurum'a 40 km uzaktaki Kavurma Çukuru'nda linyit maden kömürü üretimine başlamışlardır. İlk çıkan madenden alınarak İstanbul Üniversitesi'ne gönderilen örnek sonucunda, kömürün 4781 derece kalorisi olduğu ve daha içeri gidildikçe 6.000 dereceyi bulacağı anlaşılmıştır.

Kavurma Çukuru'ndan çıkarılan bu kömür, Erzurum'da Çamaşırcıoğlu Neşet Ticarethane'sinde satışa sunulmuştur. Erzurum Demiryolları İdaresi, bu tarihe kadar mazotla işlettiği makine ve lokomotiflerini bu kömürle işletmek için, deneme amacıyla bir miktar kömür almıştır.¹²³

¹¹⁸ **Varlık**, 24 Eylül 1339, Pazartesi, Sayı: 184, s.3.

¹¹⁹ **Varlık**, 9 Mart 1338, Perşembe, Sayı: 35, s.2.

¹²⁰ **Dekovil Hattı**: *Fransızca decauville* ray aralığı 60 santimetre veya daha az olan, araçları buhar, hayvan veya insan gücüyle yürütülen küçük demiryolu bknz: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a60c249f11620.10146413/23.03.2019.

¹²¹ **Varlık**, 26 Mart 1339, Pazartesi, Sayı: 134, s.4; 8 Nisan 1339, Pazartesi, Sayı: 138, s.3.

¹²² **Varlık**, 24 Mayıs 1926, Pazartesi, Sayı: 453, s.4.

¹²³ **Varlık**, 17 Haziran 1935, Pazartesi, No: 1280, s.3.

Erzurum İnhisarlar İdaresi¹²⁴ Palıt Meydanı'nda belediyeye ait 1.500 metrekarelik bir arsayı satın alarak, kuruma ait bir bina yaptırmaya karar vermiştir. İdare bu tarihe kadar değişik binalarda kira ile oturmuş ve her yıl 2.000 lira kadar kira parası vermek durumunda kalmıştır. Belediye tarafından bu arsanın metrekaresine 275 kuruş tespit edilmiş ve bu fiyat Genel Müdürlük tarafından kabul edilmiştir.¹²⁵

Özellikle kış aylarında yolların kapanması yüzünden Erzurum ve çevresinde şeker fiyatları fırlamakta ve bu konuda ihtikâr¹²⁶ yapılmakta idi. Bunu dikkate alan hükümet, Kasım 1935'te Ziraat Bankası'nın depo görevi görmesini sağlamış ve bölge genel deposu görevini alan Erzurum Ziraat Bankası, bol miktarda şeker stoku yapmıştır.¹²⁷

1935'te şekerde olduğu gibi tuz fiyatlarında da hükümet tarafından önemli indirimler yapılmıştır. 1935'te Erzurum İnhisarlar Başmüdürlüğü bölgesinde 11 tuzla faaliyette bulunmaktadır. 1935'te tuz fiyatlarının yarı yarıya indirilmesinden dolayı tuz tüketimi arttığı için, 1936 üretiminin artırılması amacıyla Muhlis Tuzlasında 21 yeni tuz gölü inşa ettirilmiştir. Böylece bu tuzladaki yıllık üretimin 3 milyon tona çıkarılması planlanmıştır.¹²⁸

Cumhuriyetin ilk yıllarında Erzurum'da şeker-tuz fiyatlarında olduğu gibi un ve una dayalı ekmek fiyatlarında da sıkıntılar olduğu görülmektedir.

Bu dönemde Varlık gazetesinde çıkan bir habere göre ikramiyeli Yenice Sigaraları'nın Erzurum'a geldiğinden bahsedilmiştir. İnhisarların tertip ettiği ikramiyeli Yenice Sigaraları'ndan Erzurum'a da gelmiştir. Bunların ilk talihlisi Kolordu Hayvan Hastanesinde Baytar Binbaşı Sami'dir. 5 liralık kuponu inhisarlar idaresine götürerek ikramiyesini almıştır.¹²⁹

Bu yıllarda Erzurum'da tekелci bir yapı olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle tekele tabi malların satış fiyatı değiştiği zaman, bu malları satan perakendecilerin elindeki bütün mallar toplanmakta ve daha sonra yeni fiyat üzerinden satışlara izin verilmekteydi. Örneğin 1 Ekim 1934'ten itibaren kibrit fiyatları 70 kuruştan 60 kuruşa

¹²⁴ **İnhisarlar İdaresi:** Çeşitli madde ve hammaddelerle ilgili tekellik görevini yürütmesi amacıyla 1862 yılında "inhisar" adıyla kurulan kuruluşur.

¹²⁵ **Varlık**, 20 Haziran 1935, Perşembe, No: 1281, s.1.

¹²⁶ **İhtikâr:** Vurgun-Vurgunculuk.

¹²⁷ **Varlık**, 18 İkinci Teşrin 1935, Pazartesi, No: 1313, s.2.

¹²⁸ **Varlık**, 5 Birinci kanun 1935, Perşembe, No: 1317, s.2.

¹²⁹ **Varlık**, 15 Haziran 1936, Pazartesi, No: 1339, s.2.

indirileceğinden, Erzurum kibrit acenteliği perakende satıcıların ellerindeki bütün kibritleri toplamış ve eski hesaplar kapatıldıktan sonra, aybaşından itibaren yeni fiyatlarla satışa izin verilmiştir.¹³⁰

Erzurum'da 1934 yılına kadar yaş sebze ve meyve, okka üzerinde satılmış, bu tarihte Ölçüler Kanunu ile birlikte, kilo ile satılmaya başlanmıştır. Gramajın düşmesine rağmen, fiyatlarda bir değişiklik olmamıştır. Böylece, malın asıl sahibi olan köylü değil, şehirdeki bakkal ve manavlar haksız kazanç elde etmeye başlamıştır.¹³¹

Erzurum'da yaş meyve pazarının da halk tabiriyle bir nevi tekelleşen olan simsarların elinde olduğu ve aracılardan bu işlemlerden ciddi karlar elde ettikleri görülmektedir.

“Tortumlular Manavların Elinden Kurtulacak” başlığıyla Varlık Gazetesi'nde verilen haberde, Erzurum'un yaş meyve ihtiyacını temin eden Tortumluların, 3 günlük yoldan yaya olarak getirdikleri meyveleri, şehirde birkaç manavın, diledikleri fiyattan alıp birkaç misli kâr ile sattıkları belirtilmiş ve 20 Ağustos'ta CHF il başkanlığının verdiği kararla, bu haksızlığın önüne geçilmesi için inceleme yapılmasına karar verildiği ifade edilmiştir.¹³²

Erzurum'da Tortumluların ve tüketicinin her zaman zarar etmesine neden olan manavlar meselesi şu şekilde ortaya çıkmıştır. Başlangıçta, Tortum'dan şehre meyve getirenler, şehirde bunları satanlara bir şekilde borçlanmış ve böylece Tortumlular, yavaş yavaş adeta bu manavlara esir olmuştur. Böylece Tortum'dan meyve getiren köylüler, bağlandıkları bu birkaç kişiden başkasına mal veremez olmuştur. Böylece manavlar, meyveyi “kara okka” veya okka hesabıyla köylüden istedikleri fiyata alıp, satış fiyatını ise kendi aralarında istedikleri gibi kararlaştırmaktadır.¹³³

Bu dönemde Erzurum'da başta yaş meyve ve sebze olmak üzere birçok üründe tekelleşen bir yapı olduğu da anlaşılacaktır.

¹³⁰ **Varlık**, 27 Eylül 1934, Perşembe, No: 1220, s.1.

¹³¹ **Varlık**, 1 Teşrinisani 1934, Perşembe, No: 1229, s.2.

¹³² **Varlık**, 22 Ağustos 1935, Perşembe, No: 1291, s.1.

¹³³ **Varlık**, 2 Eylül 1935, Pazartesi, No: 1294, s.2.

2.7. Kurulan Şirketler

Yine bu dönemde Doğu'da Erzurum merkezli şirket kurma ve şirketleşme çalışmalarından da bahsedebiliriz. 1925 ortalarında, Trabzon-Tebriz yolunun yapımı için bir şirket kurma teşebbüsleri görülmüştür. Yapılan görüşmeler ve alınan bazı kararlara göre, şirket Türk ve İranlılardan oluşacak ve ismi “Türk-Fars Trabzon-Tebriz Yolu İmtiyazlı Şirketi” olacaktır. Şirket müteşebbisleri Ticaret Vekâlet'ine gerekli müracaatı yapmıştır. Şirketin sermayesi 1 milyon lira olacaktır ve bu paranın yarısını zengin bir İranlı vermeyi kabul etmiştir.¹³⁴

1925'te Erzurum'da “ Muallimler Birliği Kitap ve Levazımat Şirketi ” kurularak, hem şehirde şirketleşme hayatına güzel bir örnek verilmiş, hem de bölgenin kitap ve kırtasiye ihtiyaçları karşılanmıştır. Bu şirket Erzurum'da kooperatifleşme ve iktisadî işbirliği anlamında ilk örneklerden biri olarak kabul edilebilir.¹³⁵

2.8. Şehirde Yeni Dükkân ve Mağazaların Açılması

Bu dönemde Erzurum ekonomisine subay ve memurların önemli bir katkısı olduğu görülmektedir. Aynı durumun günümüzde de devam ettiğini söyleyebiliriz. İklimsel nedenlerden dolayı tarımsal faaliyetler açısından zayıf olan ve ayrıca sanayi kuruluşları yok denecek kadar az olan Erzurum ekonomisi, canlılığını memur, asker ve öğrenci varlığı ile korumaktadır.

Temmuz 1923'te Erzurum'da subay ve memurlar için bir “Ucuz Pazar” açılmıştır. Mühendis Şevket tarafından açılan bu mağazada, kantariye, aktariye, kırtasiye ve tuhafiyeye ürünleri satılmaktadır. Bu dönemde Erzurum'daki mağazalar, Sarıkamış, Kars ve diğer çevre illerden sipariş almak için çeşitli ilanlar yapmaktadır. Örneğin yukarıda bahsedilen Ucuz Pazar sahibi Şevket Bey, Sarıkamış'ta çıkan Varlık gazetesine aşağıdaki ilanı vermiştir:

“Erzurum'da subaylar ve memurlar için Ucuz Pazar açılmıştır. Fiyatlar her mağazadan düşüktür. Kantariye aktariye, kırtasiye ve tuhafiyeye ait her taraftan sipariş kabul olunur. İstenilen eşyanın cinsleri sarahatle bildirilir ve ücreti gönderilirse, eşya

¹³⁴ Varlık, 15 Haziran 1341, Pazartesi, Sayı: 360, s.3.

¹³⁵ Küçükkuşurlu, Türk Siyasi Tarihinde Erzurum, s.131; Ayrıca bkz. Muallimler Birliği Mecmuası, Sene:1,Sayı:8,34,s.14.

*mağazamızda bulunmasa bile başka yerden tedarik olunur. Ağzları mühürlenir ve faturasıyla beraber varsa hususi adamla veya posta ile gönderilir.”*¹³⁶

Yine aynı dönemde doğunun en önemli yollarından biri olan Erzurum-Kars tren yolu güzergâhındaki istasyonlara hat büfeleri kurulmuştur. Bu büfelerin işletmeleri de kiralama usulü ile işletilmiştir.

1923'ten itibaren, Erzurum ve çevresindeki demiryolu işletmesine ait gelir getiren dükkân, büfe ve fırın gibi mülkler, yıllık olarak kiraya veriliyor ve bunlardan gelir elde ediliyordu. Örneğin, Sarıkamış'taki geniş hat büfe ve fırını, dar hat fırını, Kars'taki dar hat büfesi ve dükkânı, Selim'deki dar hat dükkânı, Benli Ahmet'teki dar hat dükkânı ve Erzurum'daki dar hat büfesi, 1 Nisan 1923'ten itibaren 1 yıllığına kiraya verilmişti.¹³⁷

Bu dönemde çoğu belediyeye, özel idare ve vakıflara ait olan onlarca dükkân ve mağaza boş kalmıştı.¹³⁸ Osmanlının son dönemlerinde önemini kaybeden Trabzon-Erzurum-Tiflis transit ticaret yolundan dolayı ve yine I. Dünya Savaşı akabinde verilen kurtuluş mücadelesi neticesinde iyice bozulan ekonomik durum, Erzurum'da yeni bir sayım yapılması ve bina gayri safi gelirlerinin yeniden tespit edilmesi (düşürülmesi) için, sık sık yetkililere müracaat edilmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır.¹³⁹ Şehirdeki dükkân ve mağazaların yarıya yakını kapalı olduğu için ticaret durma noktasına gelmişti.¹⁴⁰ İktisadî krizin etkisini iyiden iyiye gösterdiği 1930'ların başında, şehirde 5.215 hanede yaklaşık 30.000 kişi yaşıyordu. Şehirde 1.252 mağaza ve dükkân, 28 lokanta, 24 han, 13 hamam, 11 otel, 2 un fabrikası, 3 hastane, 2 eczane, 2 kütüphane, 2 matbaa, 1 sinema ve 1 gazino bulunmaktaydı. Ayrıca 115 kahvehane vardı.¹⁴¹

20. yüzyılın başlarında şehirde 114 kahveci esnafı vardı. Görüldüğü üzere 1930 yılında 115'e çıkmıştı. Anlaşıldığı kadarıyla I. Dünya Savaşı sonrasında diğer esnaf gruplarında azalma yaşanırken, kahvecilerin sayısı artmıştır.¹⁴² Bu durum bütün

¹³⁶ **Varlık**, 5 Mart 1339, Pazartesi, Sayı: 128, s.4.

¹³⁷ **Varlık**, 5 Mart 1339, Pazartesi, Sayı: 128, s.4.

¹³⁸ **Varlık**, 5 Mart 1339, Pazartesi, Sayı: 128, s.4.

¹³⁹ **Varlık**, 5 Mart 1339, Pazartesi, Sayı: 128, s.4.

¹⁴⁰ **Erzurum Gazetesi**, 8 Nisan 1935.

¹⁴¹ **Erzurum Gazetesi**, 15 Nisan 1935.

¹⁴² Küçüküçürlü, **Erzurum Çarşı Pazar**, s.155.

ekonomik krizlerin ve savaşların sonunda işsiz kalan halkın kahvehanelere yönelmesi sonucunun bir göstergesidir.

Yine bu dönemde Eski Batpazarı'nın yerinin değiştirilme çalışmalarının yapıldığını görmekteyiz. Eski Batpazarı, Ulu Camii'nin ön tarafından başlar ve Çifte Minareli Medrese'ye doğru uzanırdı. Durak Sakarya'nın belediye başkanlığı döneminde, 1932 sonlarında önceden At Meydanı olarak kullanılan İçkale'nin eski sur alanı (beden arkası) temizletilip genişletilerek Tebrizkapı'nın orta yerindeki dükkânlar buraya nakledildi.¹⁴³

Cumhuriyetin ilk yıllarında şehirde birkaç yeni otel daha açıldı. 1926 yılına gelindiğinde Mısır, Hayfa, Tophaneli, Sakarya, Trabzon, Kafkas, Gümrük, Gölbaşı ve Havuzlu otelleri bulunmaktaydı.¹⁴⁴

Bunun yanında şehirde lüks işletmeler de açılmıştır. Bu işletmelerden biri de günümüzde de varlığını sürdüren Cumhuriyet Caddesi'nde Yakutiye Medresesi ve Lalapaşa Camii karşısında faaliyette bulunan Güzelyurt Lokantası'dır.

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinden itibaren, Erzurum'da hemen hemen bütün ziyafetler Güzelyurt Lokantası'nda verilmiştir. Lokanta sahibi Yakup Bey, temizlik ve lezzet konusunda herkesin takdirini kazanmıştır. Bu nedenle Güzelyurt Lokantası'na "Erzurum'un Tokatlıyan"¹⁴⁵ ismi verilmiştir.¹⁴⁶

Erzurum'da şehirleşmenin doğal bir sonucu olarak, ilk kez 1935'te açılan bir lokantada tabldot hizmeti vermeye başlanmıştır. 28 Kasım 1935 tarihli Varlık Gazetesi'nde konuyla ilgili aşağıdaki ilan yapılmıştır:

Haber şu şekilde verilmiştir: "Erzurum'da bir yenilik olmak üzere gayet ucuz bir aile tabldotu açılmıştır. Fiyatlar 5 ve 7,5 kuruştan fazla değildir. Tabldota herkes abone yazılabilir. Yazılmak isteyenler kolordu ile müstahkem mevki arasındaki aile matbahında tabldot müdürü Halit Anaral'a müracaat buyursunlar."¹⁴⁷

¹⁴³ Küçükuşurlu, **Erzurum Çarşı Pazar**, s.137.

¹⁴⁴ Küçükuşurlu, **Sorularla Erzurum Tarihi**, Çizgi Yayınevi, Mayıs 2018,s.131.

¹⁴⁵ Aynı yıllarda İstanbul'da bulunan **Tokatlıyan Gazinosu**'na ithafen söylenmiştir.bknz: <https://tr.pinterest.com/pin/462181980495140184/23.03.2019>.

¹⁴⁶ **Varlık**, 27 Ağustos 1934, Pazartesi, No: 1212, s.3.

¹⁴⁷ **Varlık**, 28 İkinci Teşrin 1935, Perşembe, No: 1316, s.3.

Her ne kadar Osmanlı Devleti'nin son döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında Erzurum ekonomik olarak sıkıntılar yaşasa da yine de ülkenin ve bölgenin ticari olarak canlılık olarak önemli şehirlerinden biri olduğu görülmektedir.

2.9. Vergiler

Osmanlı Devleti'nden kalan bir vergi toplama sistemi olan Âşâr veya Öşr, uzun süre temel gelir kaynağı olarak uygulanmış ve Türkiye Cumhuriyeti idaresine geçmiş olan, tarım geliri üzerine salman, dolaysız bir vergi türüdür. İltizam usûlü ile ve aynı olarak tarh ve tahsil edilen Aşar vergisi, hem İmparatorluk döneminde hem de Cumhuriyetin ilk yıllarında hazinenin önemli bir gelir kaynağını oluşturuyordu. Fakat Aşar vergisinin toplama işleminde Cumhuriyetin ilk yıllarında bölgede usulsüzlükler yapıldığı görülmektedir. Savaştan neredeyse ekonomik açıdan bitmiş olarak çıkan halkın bir de aşar vergisinin toplanması sırasında birtakım insanların bu durumu kendi lehlerine, halkın aleyhine kullanmalarından dolayı halkın ekonomik durumunun daha da kötüye gittiği anlaşılmaktadır.

Konuya ilişkin olarak Varlık gazetesinde şu bilgiler verilmektedir: “Aşarın alınmasında takip olunan usulü müzayedede suretiyle her köyün bir mültezime¹⁴⁸ ihale olunmakta bulunduğu ve bu usulün ne derece biçare fukarayı zarara soktuğu malumdur. Bizim memlekette hiçbir kar-ü kesp¹⁴⁹ ile meşgul olmayan bir kısım zinüfus adamlar vardır ki aşar mevsimini gözetirler. Hükümet aşarı müzayedeye koyduğu anda bunlar hükümet kapısından ayrılmazlar. Bir köye diğer talip zuhur ederse, haricen birbirleriyle uyuşurlar. Evvela bedeli aşar artırılmak suretiyle birisinde kalır. O suretle cibayet¹⁵⁰ beyannamesini alır. Aldığı köyün hasılatı ister çok ister bedeli ihaleden az bir kıymeti bulsun, bu aşarcılar içinde zaten vicdani muamele yapan nadir olduğundan, büyük ölçek tedarik ederler. Köylüden birisi mültezime karşı gelirse ve mağduriyetinden bahsederse, emvali devletin heder ve ifna edildiğini¹⁵¹ iddia ederek, o fakiri devlet dairelerinde süründürür. Bir bahçe mahsulatı 200 kuruşa çıkacak iken, mütehammine¹⁵²

¹⁴⁸ **Mültezim:** Osmanlıda vergi memuruna verilen isim.

¹⁴⁹ **Kar-ü Kesp:** Kâr kazancı.

¹⁵⁰ **Cibayet:** Vergilerin, devlet gelirlerinin tahsili. bkz <http://osmanlica.ihya.org/cibayet-nedir-nedemek.html/23.03.2019>. <http://www.kamusiosmani.net/osmanlica-sozluk-8987-nedir-anlami.html/23.03.2019>.

¹⁵¹ **İfna Etmek:** Ortadan Kaldırmak.

¹⁵² **Mütehammin:** Tahmin Edici.

fazla miktar para vererek, kendi keyiflerine göre tahmin ettirirler. Bu suretle hasılatın büyük kısmı aşar namına fukaranın cebinden çıkar. Hülasa, hali hazır cibayet usulü, rençberleri zarara sokmakta ve bu yüzden köylüler için de 500 kuruş servete malik bir rençber bulunmamaktadır. Ahali bu aşar alımının hükümetçe düzgün bir usule sokulması ile rençberin himayesini ve aşarcıların zulmünden kurtarılmasını istemektedir.”¹⁵³

Bütün görülen bu olumsuzluklar üzerine, 17 Şubat 1925 tarihinde “Âşârın İlgası, Yerine İkame Edilecek Mahsûlat-ı Arziye Vergisi Hakkındaki Kanun” ile kaldırılmış ve böylece sermaye birikimi ve ekonomik kalkınma aşamasında fevkalâde ciddî sonuçlar yaratılmış, köylünün üzerindeki bu önemli yük te kaldırılmıştır.

2.10. Rusya ile Ticari İlişkiler ve Sınır Ticareti

Cumhuriyet’in ilk yıllarında Rusya ile ticaret yapmak için, Rus Hükümeti’nin İstanbul’daki ticaret temsilciliğinden vesika alınması gerekiyordu. Yani bu yıllarda Erzurum ve çevresinde Rusya’nın ticaret temsilciliği bulunmamaktaydı.¹⁵⁴

Sosyalist Şuralar Cumhuriyetleri Erzurum Konsolosu A. Denistof tarafından Varlık Gazetesi’ne verilen 3 Ağustos 1925 tarihli ilanda, Rusya’daki Ninovgorot Panayırı’nın Ağustos-Eylül aylarında açılacağı ve buraya katılmak isteyen Türk tüccarlarından, ticaret muameleleri için hiçbir vergi alınmayacağı, ayrıca tren ücretlerinde indirim yapılacağı belirtilmiştir.¹⁵⁵

Mayıs 1926’dan itibaren, Erzurum ve çevresinin şeker ihtiyacını karşılamak için, her gün Kars’tan Erzurum’a marşandiz treni¹⁵⁶ çıkarılmaya başlanmıştır. Böylece Erzurum ve çevresinin şeker ihtiyacı düzenli olarak Rusya’dan getirilen şekerle temin edilmeye başlanmıştır.¹⁵⁷

Cumhuriyet’in ilk yıllarında Erzurum’da av derisi ticaretinin ne kadar önemli olduğunu, Sovyet-Türkiye Ticaret Mümessilliği Erzurum Şubesi’nin Varlık Gazetesi’ne verdiği 26 Kasım 1934 tarihli bir haberden anlamak mümkündür. “Avcıların Dikkatine” başlıklı bu ilandan, Rusya’nın Erzurum’dan her yıl önemli miktarda av derisi satın

¹⁵³ Varlık, 19 Teşrinisani 1339, Pazartesi, Sayı: 200, s.2.

¹⁵⁴ Varlık, 26 Mart 1339, Pazartesi, Sayı: 134, s.4; 8 Nisan 1339, Pazartesi, Sayı: 138, s.3.

¹⁵⁵ Varlık, 3 Ağustos 1341, Pazartesi, Sayı: 373, s.2.

¹⁵⁶ Marşandiz Treni: Fransızca marchandise: Yük treni

¹⁵⁷ Varlık, 3 Mayıs 1926, Pazartesi, Sayı: 450, s.4.

aldığı anlaşılmaktadır. Rusya, bu ticarete çok büyük önem verdiği için, verdiği bu ilanla, hayvanların hangi mevsimde ve nasıl vurulacağı, derinin nasıl soyulup kurutulacağı konusunda avcılara ayrıntılı ve bilimsel bilgiler verilmiştir. İlanda belirtildiğine göre, her yıl kış mevsimi yaklaştığında, av hayvanları ile meşhur Doğu Anadolu havalisinde köylü avcılar, tilki ve sansar gibi kıymetli hayvan avına başlamaktadır. Fakat Erzurum ve çevresinde yapılan avcılık sırasında yapılan bazı yanlış hareketler, derinin değerini düşürmektedir.

Bu konuda Rus ticaret şirketinin verdiği bilgiler son derece ilginçtir. Buna göre, güz ve yaz aylarında vurulan hayvanların derisi kıymetsiz olmaktadır. Bu derilerin fiyatı yarı yarıya düşmektedir. Zehirle öldürülen hayvanın derisinin hiçbir kıymeti yoktur. Böyle bir deri fabrikada imal edilirken tüyleri dökülür ve çıplaklıklar ortaya çıkmaktadır. Sansarların yuvalarından dumanla çıkarılarak avlanmaları usulü de derinin değerini düşürmektedir. Bölgede avlanan tilki derilerinin kulak ve kuyruklarındaki kemik parçaları tamamen temizlenmediği için, bu kemikler bir müddet sonra deriyi çürütmektedir. Ayrıca, içerisi kül doldurulup kurutulan deriler makbul değildir. Bunun için derinin içi dışına çevrilmek suretiyle kurutulmalıdır.¹⁵⁸

Yine Erzurum'daki şeker ticaretinde de Rusya'nın önemli bir etkisi olduğunu görmekteyiz. Bunun bir sonucu olarak da 1930'larda Erzurum'da şeker kaçakçılığı ve karaborsasında, Rusya'dan getirilen şekerin maliyeti ile hükümetin tespit ettiği fiyat arasındaki dengesizliklerin önemli bir payı vardır. Şeker fiyatlarını indirilmesi hakkındaki 17 Haziran 1935 tarihli kanundan itibaren Erzurum Belediyesi, toptan satış kilosu olarak 34 kuruş fiyat tespit etmiştir. Fakat elinde fazla Rus şekeri olan bazı toptancılar gizli gizli 36 kuruşa ve bazı perakendeciler 45 kuruşa satmaya devam etmişlerdir. Bu arada bazı tüccarlar Belediye başkanıyla görüşerek, son zamanlarda Rusya'dan gelen şekerin pahalıya mal olduğunu belirtmiş ve 34 kuruşa sattıkları takdirde zarar edeceklerini söylemişlerdir. Tüccarların, şeker fiyatlarının artırılması konusundaki bu isteği üzerine, belediye tarafından bir inceleme başlatılmıştır.¹⁵⁹

Bu dönemde Erzurum'da Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu döneminde olduğu gibi ticaret canlı olmasa da, Cumhuriyet'in ilk yıllarında bazı ürünlerde ticari faaliyetler olduğu görülmektedir.

¹⁵⁸ Varlık, 26 İkinci Teşrin 1934, Pazartesi, No: 1235, s.2.

¹⁵⁹ Varlık, 19 Ağustos 1935, Pazartesi, No: 1290, s.1.

2.11. Mesken Sıkıntısı

Erzurum'da dışarıdan gelen asker ve memurlara karşı kiralık ev konusunda sıkıntılar çıkarıldığı ve kiraya verme işleminin ekonomik fırsatçılık haline dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. 1930'larda Erzurum'daki ev sahibi kişilerin uygulamasına göre, bu kişiler bir yıllık kira parası önceden almadıkça ve Mayıs ayı başlangıç olmak üzere bir yıllık mukavele yapmadıkça subay ve diğer memurlara kiralık ev verilmemekteydi. Ayrıca, mukaveledeki gün dolduktan sonra da geçen her gün için iki misli kira parası istemektedirler. Bu durum 1935'te İçişleri Bakanlığını bile meşgul etmiş ve Ağustos 1935'te İçişleri Bakanlığından Erzurum Valiliğine yazılan yazıda, memurların mağduriyetine neden olan bu uygulamanın kaldırılması istenmiştir.¹⁶⁰

M. Süheyl Esen'in Varlık Gazetesinde kaleme aldığı bir yazıda ev kiralalarının baş edilemez bir yükselişte olduğu ve müfettişlik teşkilatının Erzurum'a gelmek üzere olduğu şu günlerde bazı ev sahipleri, kiracılarına ultimatom vererek, bu yıl ev kiralalarını %50 artıracaklarını söylemektedirler. Bazı ev sahipleri ise 100 lira birden zam yapmaktadır. Bizim refahımız için buraya gelecek olan bu heyetin gelişini bu şekilde istismar etmek çok yakışsız olduğu dile getirilmektedir.

M. Süheyl Esen bu görüşünü tasdiklemek içinde 12 Şubat 1936, Çarşamba tarihli İl Genel Kurulu Zabıtları'na yazısında yer vermiştir.

İl Genel Kurulu zabıtlarından da anlaşılacağı üzere eskiden yurdun bazı yerlerinde olan ve fakat şimdi unutulmuş bazı örf ve adetler vardır. M. Süheyl Esen'in ifadesine göre "Örneğin, ev kiralaları genelde peşinen istenmekte ve alınmaktadır. Kadıköy'deki beş odalı, bahçe, elektrik ve terkosu bulunan ev için ayda 16 lira alınmakta iken, fakat Erzurum'da buna benzer konforsuz bir ev, 25 liradan aşağı tutmadığı görülmektedir."

1930 yılından beri Türkiye'de ev kiralaları düşmekte iken, nüfus miktarında önemli bir artış olmamasına rağmen, Erzurum'da her yıl artmaktadır.¹⁶¹

Süheyl Esen'in yazılarını okuyan Şarbay Salim Altuğ ise bu duruma karşı çıkarak durumun yanlış olduğunu dile getirmiş ve "Hiçkimse müfettişlik kadrosunu bu şekilde kullanmaya kalkmamıştır. Bilakis ev kiralaları geçen yıla oranla %20-30 azalmıştır" demiştir.

¹⁶⁰ **Varlık**, 29 Ağustos 1935, Perşembe, No: 1293, s.2.

¹⁶¹ **Varlık**, 16 Nisan 1936, Perşembe, No: 1333, s.2-3.

Yine Esen'in yazısına itirazını devam ettiren Salim Altuğ ; "Erzurum'da harpten beri yıkılan yerlerin yerine yeni evler yapılmamıştır. Fakat eskiden müreffeh bir aileyi ancak barındıran konaklar ve hatta mütevazı evler, şimdi birkaç ailenin ikametine bile geniş gelmektedir. Birçok aile, evlerinin birkaç odasını kiraya vererek onunla geçinmektedir. Erzurum'da ev buhranı yoktur. Cetvellere göre muhtelif mahallerde her keseye uygun ihtiyaç fazlası birçok ev vardır. Fakat bazı güzel cadde ve sokaklardaki ev fiyatları biraz artmış olabilir. Hadiselerin tetkik edilmeden gazete sütunlarına taşınması doğru değildir. Erzurum'a dışarıdan gelen birçok kişi, birtakım meyve ve sebzelerin üretildiği yerde bile bulunamadığı mevsimlerde Erzurum'da bulduklarını söylemektedir. Rize'nin iyi portakallarını, Gümüşhane'nin kokulu elmalarını oralardan daha ucuz ve bol bulabilmekteyiz. Erzurum hiçbir zaman fırsattan istifade etme küçüklüğünü göstermemiştir"¹⁶² diyerek Erzurum'a ve Erzurumlu'ya sahip çıkan ifadeler kullanmıştır.

2.12. Fiyatlar

9 Nisan 1936 tarihli Varlık Gazetesi'nde çıkan yazısında Erzurum'daki fiyatlara değinen M. Süheyl Esen; "Yenilen ve içilen bütün gıda maddelerinin temizliğine inanmak mümkün değildir. Çünkü belediyenin bir kimyageri bile yoktur. Geçen yıl havaların nispeten kurak gitmesi yüzünden önceki yıllara nazaran daha az buğday elde edilmiştir." demiştir. Fakat Şarbay Altuğ, birkaç ay evvel Akşam gazetesine yaptığı açıklamada, Erzurum'da yeni mahsul yetişinceye kadar yeterince buğday olduğunu belirtmiştir.

İstanbul gazetelerine göre ekmek fiyatları düşmektedir. Fakat Erzurum'da fiyatlar yerinde saymaktadır. Buğday alım ve satımı kontrolsüzdür ve Erzurum Ziraat Bankası bu işle ilgilenmemektedir. Bu banka, yurdun diğer yerlerinde olduğu gibi buğday piyasasını elinde tutmalı ve zamanında müdahaleler yaparak ihtikâra (vurgun-vurgunculuk) ve pahalılığa müsaade etmemelidir. Vasıtasızlık ve ekonomik nedenlerle eldeki buğdayımız da ihraç edilmediğine göre, ekmek fiyatlarının niçin düşmediği konusunda ciddi bir inceleme yapılmalıdır. Şu veya bu spekülâtör yüzünden cebimizden

---

¹⁶² Varlık, 27 Nisan 1936, Pazartesi, No: 1334, s.1.

fazla para çıkmamalıdır.¹⁶³ Esen, kaleme aldığı bu yazıda Erzurum'daki ekmek fiyatlarına ve fiyatların yükselmemesi için alınacak tedbirlere değinmiştir.

2.13. İktisat Vekili Celal Bayar'ın Erzurum Gezisi

Bu dönemde İktisat Vekili Celal Bayar Erzurum'u ziyaret etmiş ve bölgedeki ekonomik sorunlarla alakalı bir takım çalışmalar yapmıştır.

İktisat Vekili Celal Bayar, 4 Birinci Teşrin Pazar günü müşavir ve mütehassıslarla Ticaret Odası'na giderek burada Erzurum tüccarlarıyla konuşup birtakım görüşmeler yapmıştır. İlk önce reis odasında Ticaret Odası Reisi Sadrettin Gözübüyük ile konuşan Bayar; burada, bir gece önceki ziyaretlerinde bazı tüccarların ortaya koyduğu dilekler konusunda, hayali vaatlerde bulunmayacağını, bunun hükümet rejimine de yakışmayacağını, zaten Erzurumluları çok sevdiğini, rejimde ayrılık gayrılık olmadığını söylemiştir. Sadrettin Bey de önceki gün birkaç kişi tarafından hususi olarak arz edilen dileklerin Erzurum tüccarları ve Ticaret Odası namına olmayıp, şahsi olduklarını ifade ettikten sonra, Erzurumluların da yurdu bir bütün olarak gördüklerini, ayrılık gözetmediklerini belirttikten sonra Bayar ve beraberindekiler salona çıktılar.

Bayar, burada yaptığı konuşmada, hükümetin İhracatı Koruma Kanununa göre birlikle oluşturacağını, Harb-i Umumide görüldüğü gibi kapkaç şeklinde ticarete hükümetin müsaade etmeyeceğini, bu birliklerde hükümetin de eli olacağını ve gerektiğinde müdahale edeceğini belirtmiştir. Daha sonra Ticaret Odası Reisi Gözübüyük'te, hayvanlara uzak yerlerden de talip olmasına rağmen, dost komşu olan Sovyetlerle birkaç seneden beri yapılmakta olan ticarî muameleden çok memnun olduklarını dile getirmiştir.

Ticaret Odası Reisi Gözübüyük'ün bu değerlendirmesi Bayar tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.

Daha sonra Bayar, tüccarların başka dilekleri olup olmadığını sormuş, Nail Bey, İstanbul'a sevk edilen hayvanların sevk masrafların fazla olması yüzünden tüccarların zarara uğradıklarını belirtmiş ve İktisat Vekili bu hususu müşavirine not ettirmiştir. Oda önünde topluca bir fotoğraf çekildikten sonra toplantıya son verilmiştir.¹⁶⁴

¹⁶³ Varlık, 9 Nisan 1936, Perşembe, No: 1332, s.2.

¹⁶⁴ Varlık, 9 Nisan 1936, Perşembe, No: 1332, s.2.

2.14. Tarım ve Hayvancılık

Doğu Anadolu’da hayvancılık, özellikle büyükbaş hayvancılık açısından günümüzde olduğu gibi Cumhuriyetin ilk yıllarında da Türkiye ortalamasının üzerinde idi. 1935 yılında Türkiye’deki toplam hayvan sayısı 34.693.782 olduğu¹⁶⁵ bunun istatistiki verilere göre ortalama %25’nin Doğu Anadolu’da olduğu varsayılırsa yaklaşık 8.500.000 sayısına ulaşılır. Günümüzde ise 2017 verilerine göre Erzurum’da 687.645 sığır, 704.306 koyun, 91.817 keçi olmak üzere toplamda 1.483.768 adet büyük ve küçükbaş hayvan bulunmaktadır.¹⁶⁶

Yine Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren tarımsal sorunları aşmak, tarım ve hayvancılığı geliştirebilmek için çeşitli programlar uygulanmıştır. Özellikle tarıma ilişkin, oldukça geniş çaplı bir kurumsallaştırma gerçekleştirilmiştir. Ayrıca fiyat politikaları ve dış ticaret koruması yoluyla tarım ve hayvancılık desteklenmiştir. Bu dönemde uygulanan politikalar birçok amaca yönelik olmakla birlikte temel amaç kendi kendine yeterlilik olmuştur.¹⁶⁷

Bakanlar Kurulu Kararı ile 3 Nisan 1924 tarihinde sığır vebasının ülkeden tamamen yok edilmesini sağlamayı amaçlayan “Sığır Vebası Mücadele Talimatnamesi” yayınlanmıştır. 20 maddeden oluşan talimatnamede vali, kaymakam ve jandarma kumandanlarının işbirliği yapmaları istenmiştir.¹⁶⁸

Erzurum havalisinde sığır vebası Haziran 1924 itibariyle tamamen ortadan kaldırılmış ve Ziraat Vekâleti, bu konudaki faaliyetlerinden dolayı Erzurum Valiliğine takdirname göndermiştir.¹⁶⁹

Bölgede “Malkıran” ismi verilen sığır vebası, Erzurum ve çevresinde özellikle 1921’den itibaren sık sık yaşanmaya başlamıştır. 1925’te Erzurum merkezi ile Tercan, Bayburt, Kiğı Kazalarında ve Kars ve Ardahan’da şiddetli bir sığır vebası hastalığı

¹⁶⁵ Ali Özçağlar. “Türkiye’de Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvanların Coğrafi Dağılımı”, **Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 4, Ankara, 1993, s.24.

¹⁶⁶ **Türk Haber Bülteni** S. 24655, Şubat 2017.

¹⁶⁷ Çiğdem Ünal. “Erzurum’un Hayvancılık Potansiyeli”, **Doğu Coğrafya Dergisi**, 9 (12), Erzurum, 2011, s.259

¹⁶⁸ Mehmet Temel. “Atatürk Dönemi Hayvancılık Politikası” **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)**, S. 24, Bahar 2010, s.212.

¹⁶⁹ **Varlık**, 12 Haziran 1340, Perşembe, Sayı: 257, s.2.

ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine askerî ve mülkî baytarlardan mücadele heyetleri kurulmuş ve gerekli görülen yerlerde kordonlar uygulanmıştır.¹⁷⁰

1925 yılı itibarıyla Erzurum'dan diğer vilayetlere sevkedelilen mallar ve miktarı şöyleydi:

200.000 koyun Trabzon, İstanbul, Erzincan, Halep, Harput, Diyarbakır ve Şam'a,

15.000 sığır İstanbul, Erzincan, Kayseri, Sivas, Trabzon, Rize'ye sevkedildiği görülmektedir.¹⁷¹ Bu sayısal verilerden de görüleceği üzere, yaşanan bütün sıkıntılara rağmen Türkiye'nin büyük ve küçükbaş hayvan ihtiyacının önemli bir kısmının Erzurum'dan karşılandığını göstermektedir.

Ağustos 1925'te Hınıs Kazası'na bağlı 4 köyde daha sığır vebası ortaya çıkmış ve derhal kordon uygulamasına geçilmiştir.¹⁷² 1924 yılında ortadan kaldırılan sığır vebası Ekim 1925'te Erzurum merkezinde yeniden ortaya çıkmış ve şiddetini artırması üzerine Ziraat Vekâleti Erzurum'dan hayvan ihraç ve ithalini kesin olarak yasaklamıştır.¹⁷³ 1925 ortalarında doğu bölgesinde baş gösteren sığır vebasının süratle yayılması üzerine Ziraat Vekâleti bölgeye mücadele heyetleri göndermiş, Baytar Yüksek Mektebi müderrislerinden Rıza İsmail Bey, inceleme yapmak üzere bölgeye gelmiştir. İsmail Bey'in bölgeye gelişinden önce 7.000 civarında hayvan telef olmuştur. Bu hastalık özellikle Erzurum merkez, Pasinler, Kars ve Ardahan havalisinde kendini göstermiştir. Bölgenin kordon altına alınması ve ihracatın yasaklanması hem İstanbul'u 6 ay etsiz bırakmış, hem de Orta Anadolu'yu çift hayvanından uzun süre mahrum bırakmıştır. Kars ve çevresinden tüccarlar tarafından satın alınarak Erzurum'a getirilen binlerce hayvan, burada kordon altına alındığı için, tüccarlar büyük zarara uğramıştır. Hatta bu dönemde pastırmalık hayvan almak için Erzurum'a gelmiş olan Kayserili tüccarlar, Kordon nedeniyle bölgeden hayvan çıkaramamış ve pastırmalarını Erzurum'da üretmek zorunda kalmışlardır. Aralık 1925'te hastalık kontrol altına alınmış ve 20.000 hayvana serum verilmiştir.¹⁷⁴ Yine Mayıs 1926'da Narman Kazası'nın Ardos Köyü'nde sığır vebası ortaya çıkmış ve bölge kordon altına alınmıştır.¹⁷⁵ 1930'ların başına kadar, sık

¹⁷⁰ Varlık, 27 Temmuz 1341, Pazartesi, Sayı: 371, s.4.

¹⁷¹ Küçükkuşurlu, Erzurum Çarşı Pazar, s.268-269.

¹⁷² Varlık, 27 Ağustos 1341, Perşembe, Sayı: 380.s.3.

¹⁷³ Varlık, 2 Teşrinisani 1341, Pazartesi, Sayı: 399, s.3.

¹⁷⁴ Varlık, 31 Kanunievvel 1341, Perşembe, Sayı: 416, s.3.

¹⁷⁵ Varlık, 10 Mayıs 1926, Pazartesi, Sayı: 452, s.3.

sık ortaya çıkan ve bu sığır vebası salgınları Erzurum halkının en önemli geçim kaynağı olan büyükbaş hayvancılığa önemli bir darbe vurmuştur.¹⁷⁶

Bunun yanında et fiyatlarındaki karışıklığı ortadan kaldırmak ve bu konuda halkın maddi açıdan zarar görmesini engellemek amacıyla Belediye daimi encümenini karar almıştır. Alınan bu karar doğrultusunda 27 Haziran 1934'ten itibaren koyun eti 14, keçi eti 10, sığır eti 8 kuruşa satılmaya başlanmıştır.¹⁷⁷ Ticaret ve Sanayi Odaları Genel Kongresi'nde görüşülerek Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası'nın dilekleri arasında kabul edilen, ihraç edilen hayvanlar için iskelelerde alınmakta olan fazla verginin indirilmesi kararı, İktisat Bakanlığı tarafından 20 Haziran 1935'te Erzurum'a bildirilmiştir.¹⁷⁸

Bayındırlık Bakanı ile hemen hemen aynı tarihte Tarım Bakanı Muhlis Erkmen Erzurum'u ziyaret etmiştir. 9 Eylül 1935'te, Ziraat Bankası Genel Müdürü, Orman Genel Müdürü, Tohum Islah İstasyonu Müdürü, Ziraat Enstitüleri İdare Müdürü gibi yetkililerle birlikte Erzurum'a gelerek bir gün kalan Tarım Bakanı, gerekli incelemeleri yaptıktan sonra şehirden ayrılmıştır. Bayındırlık, Tarım ve Sağlık Bakanı gibi bazı bakanlar Erzurum'a gelerek yerinde inceleme yaparken, diğer bazı bakanlar ise Ankara ve İstanbul'da birtakım toplantılarla doğu illeri problemini ele almışlardır. Örneğin Maliye Bakanı Fuat Ağralı, İstanbul gazetecilerine şu beyanatta bulunmuştur:

“İnönü'nün doğu gezisi sırasında gerekli gördüğü yenilikler, vergi kanununun tadilinde esas tutulacaktır. Doğu illerindeki mali teşkilatı takviye etmek üzere, bu yıl maliye mektebi mezunları bu illere tayin edilmiştir. Bu illerde münhal mal müdürlüğü bırakılmamaya çalışılmaktadır.”¹⁷⁹

Bu dönemde Erzurum ve çevresinde büyükbaş hayvancılığın oldukça yaygın olduğu görülmektedir. Bunun yanında özellikle büyükbaş hayvan salgın hastalıkları ile de mücadele edilmiştir.

¹⁷⁶ Küçükkuşurlu, **Türk Siyasi Tarihinde Erzurum**, s.30; Ayrıca bkz. İhsan Abidin, “Vebayı Bakarının İndifât Hakkında Rapor”, **Ziraat Vekâleti Mecmuası**, Sene: 4, Numara 9, İstanbul, 1928, s.240-249.

¹⁷⁷ **Varlık**, 2 Temmuz 1934, Pazartesi, No: 1196, s.2.

¹⁷⁸ **Varlık**, 4 Temmuz 1935, Perşembe, No: 1285, s.1.

¹⁷⁹ **Varlık**, 12 Eylül 1925, Perşembe, No: 1296, s.1-2.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BELEDİYECİLİK –İMAR VE ALT YAPI HİZMETLERİ- ULAŞIM

3.1. Belediyecilik-Belediye Yönetimi-Belediye Seçimleri

Bu dönem bilindiği gibi yeni devletin temellerinin atıldığı bir dönemdir. Kurtuluş Savaşı sonrasında Türkiye, Osmanlı Devleti'nden 389 belediye devralmıştır.¹⁸⁰ Cumhuriyete intikal eden bu belediyelerin 20 tanesinde düzenli içme suyu, 4 tanesinde elektrik tesisatı, 17 tanesinde mezbaha, 7 tanesinde spor alanı, 29'unda park ve bahçe, 90 tanesinde de düzenli pazaryeri saptanabilmiştir.¹⁸¹ Dolayısıyla düzenli bir alt yapının varlığından bu dönemin belediyeleri açısından söz etmek mümkün değildir.

24 Nisan 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanununda lafzı olarak mahalli idarelerden bahsedilmiştir. Ancak cumhuriyetin kuruluş yılları olan bu dönemde, savaşın yol açtığı yıkım ve bulaşıcı hastalıkların boyutları, sermaye birikimi ve yerli girişimciliğin olmayışı ve siyasî sistemi sağlamlaştırma gereksinimi merkeziyetçilik geleneğini daha da kuvvetlendirmiştir.¹⁸²

Ancak yerel demokrasiye katkı anlamında bir “yerelleşme” çabasının bilinçli bir uygulamasından söz edilemese de, dönemin yerel yönetim uygulamalarına örnek teşkil edecek çabaların var olduğu muhakkaktır.

Türkiye'deki belediyeciliğin tarihsel seyri hakkında verdiğimiz bu bilgilerden sonra Erzurum'da belediyeciliğin tarihsel seyri, belediye başkanları ve yapılan belediyecilik faaliyetlerine değinmekte fayda olacaktır.

---

¹⁸⁰ Behiç Çelik, “Türk Belediyeciliğinin Tarihsel Gelişimi”, **Yeni Türkiye**, Yıl 1, S. 4, Mayıs-Haziran 1995, s.593.

¹⁸¹ Özer Bostanoğlu, “Türk Belediyeciliğinde Güncel Tarihsellik”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 23, S. 2, Haziran 1990, s.79.

¹⁸² Korel Göymen , “Türk Yerel Yönetiminde Katılımcılığın Evrimi: Merkeziyetçi Bir Devlette Yönetişim Dinamikleri”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 32, Sayı 4, Aralık 1999, s.68.

Erzurum’da 1923-1935 yılları arasında görev yapmış olan Belediye Başkanları şu şekildedir:¹⁸³

Tablo 3.1. Erzurum’da Cumhuriyet döneminde 1923-1935 yılları arasında görev yapmış olan Belediye Başkanları

Sıra No	Belediye Başkanı Adı	Görev Yaptığı Yıl Aralığı
1	Nafiz Bey	1924-1927
2	Zakir Bey	1927-1930
3	Seyfullah Bey	1930-1933
4	Durak SAKARYA	1933-1935

Bu dönemde Erzurum’da 1925’te yapılan belediye seçimlerinde, hemen hemen eski belediye heyeti aynen seçilmiştir. Bu dönemdeki belediye faaliyetleri hakkında Varlık gazetesi Erzurum muhabiri şu bilgileri vermektedir:

“Belediyenin yegâne faaliyeti caddelere lamba asmaktır. Caddeler çamur içinde. Esasen cadde itlakına seza¹⁸⁴ bir şey yoktur. Cumhuriyet isminde yeni açılan cadde de na tamamdır. Söylenildiğine bakılırsa belediyenin geliri pek çoktur. Bu gelir ne oluyor. Herkes buna hayret etmektedir.”¹⁸⁵

Erzurum Belediyesi, içinde bulunduğu mali durum nedeniyle, Şubat 1934 maaşlarını ancak Temmuz ayında ödeyebilmiştir. Mart-Temmuz arası biriken maaşlar ise para bulunamadığı için ödenememiştir. Bu para ise, Ankara’dan gönderilen gümrük %10’ları karşılığı 13.000 lira ile ödenebilmiştir. Maaş ve ücretlerin zamanında ödenmemesi nedeniyle zor durumda kalan bazı belediye çalışanları, Temmuz ayında belediyeden ayrılmışlarsa da daha sonra pişman olarak görevlerine geri dönmüşlerdir.¹⁸⁶

1934 Belediye seçimlerinde Halk Fırkası’nın aday tespit edip etmemesi, Erzurum’da bir fikir ayrılığına neden olmuştur. Bazı kişiler, parti tarafından aday gösterilmesinin doğru olmadığını, çünkü bu durumda belediye meclisine parti adayları dışında başka kimsenin girmesinin mümkün olmadığını, yani bu durumda vatandaşın sandık başına gitmesine gerek olmadığını belirtmektedirler. Bu fikre karşılık, diğer

¹⁸³ Bknz. https://www.erkurum.bel.tr/IcerikDetay-eski_baskanlar/7/I.html/23.03.2019.

¹⁸⁴ **Seza:** Uygun

¹⁸⁵ **Varlık**, 13 Nisan 1341, Pazartesi, Sayı: 343, s.1.

¹⁸⁶ **Varlık**, 2 Temmuz 1934, Pazartesi, No: 1196, s.2.

kesim ise, partinin aday tespit etmemesi durumunda, birçok aksaklık yaşanacağını, oyların tamamen parçalanacağını belirterek, bu fikre karşı çıkmışlardır. Partinin aday tespitini destekleyenlerden birisi olan Varlık gazetesi sahibi Rahmi Bey, bu konuda 1932 Erzurum Belediye seçimlerini örnek göstermiştir. Rahmi Bey'e göre; 1932'de Erzurum Belediye Meclisi'nin feshedilmesi üzerine yapılan yeni seçimde, halk serbest bırakılmış ve Halk Fırkası aday göstermemiştir. Fakat bazı konularda yeteri kadar bilgilendirme yapılmadığı için, bazı ilginç sonuçlar çıkmıştır. Oylar tasnif edildiğinde, vatandaşların bir kısmının, vali, tahrirat müdürü gibi yetkililere oy verdikleri görülmüştür.

1932 seçimlerinde Halk Fırkası'nın aday tespit etmemesi, başka istenmeyen olaylara da neden olmuştur. Nitekim bazı etkili kişiler, seçimi kendi istedikleri gibi yönlendirmek için, mahalle aralarında gizli gizli oy pusulaları dolaştırmışlar ve böylece oyların dağılmasına neden olmuşlardır. Rahmi Bey'e göre Fırkanın aday koymasının birçok faydası vardır. Ona göre, Erzurum'da bütün vatandaşları bir araya toplayan tek kuruluş Halk Fırkası'dır. Fırkanın adayları doğrultusunda kurulacak belediye meclisi, aynı fikir birliği etrafında toplanmış kişilerden oluşacaktır. Ayrıca Erzurum'da herkesin birbirini tanması mümkün değildir. Fırkanın aday koymaması durumunda, herkes kendi tanıdığı dar çerçevede oylarını farklı farklı kişilere verecek ve böylece oylar dağılmış olacaktır.

1934 Belediye seçiminde oy verme işleminin 1 günde tamamlanması kararlaştırıldığından, fırka semt ocaklarının bulunduğu 5 yere sandık konulmasına karar verilmiştir. Seçim encümenine seçilmiş 10 kişinin bu işi idare etmesi mümkün görülmediğinden, ayrıca belediye meclisinden kura ile 5 kişi tespit edilmiştir.¹⁸⁷

1934 seçimlerine kadar yapılan seçimlerde CHF tarafından aday gösterilmekte iken, bu seçimlerde, parti nizamnamesinde yapılan değişikliklerle, seçimlerin serbest yapılmasına karar verilmiştir. Böylece belediye meclisi seçimleri için yalnız fırka yoklaması yapılmasına karar verilmiştir.¹⁸⁸

Belediye seçimi işini görüşmek için 19 Eylül 1934'te toplanan Belediye Meclisi, 1934 seçimlerinin 1 günde tamamlanması yolundaki Dâhiliye Vekâlet'inin emrine

¹⁸⁷ Varlık, 10 Eylül 1934, Pazartesi, No: 1215, s.1.

¹⁸⁸ Varlık, 17 Eylül 1934, Pazartesi, No: 1217, s.1.

rağmen, Erzurum'da bunun mümkün olmadığına ve 3 günde yapılmasının doğru olacağını ifade etmiştir. Bu karara göre, 8 Ekim'de oyların toplanmasına başlanması ve 10 Ekim günü saat 24'e kadar oy verme işleminin devam etmesi kararlaştırılmıştır. Aslında, oy verme işleminin 3 gün devam etmesi, hiç de sağlıklı bir sistem değildir. Çünkü 3 gün içerisinde seçimler sona ermeden, kimin ne kadar oy aldığı önceden anlaşılabilir. Ayrıca, son gün saat 24'e kadar oy verme işleminin devam ettirilmesi daha da ilginçtir. Normal bir vatandaşın gece saat 24'te sandık başına gelip oy vermesi beklenemez. Bu durum, birçok şüpheye neden olabilecek bir ortam doğurmaktadır.

Erzurum CHF idaresi, 1 Ekim 1934'te toplanarak, belediye meclisi seçimleri için, fırkaya mensup uygun görülen şahısları gizli oyla tespit etmiştir. Bu kişiler resmen fırka adayı olarak ilan edilmemiş, fırka teşkilatı tarafından özel teşebbüslerle bunların kazandırılmasına çalışılmıştır.¹⁸⁹

Sonuçta, bu toplantıda tespit edilen aşağıdaki isimlerin CHF adayı olarak seçime katılmasına karar verilmiştir. Toplantıda verilen karar doğrultusunda; Belediye Ebesi Perihan, Özel İdare Müdürü Hanımı Leman Zeki, Numune Hastanesi Baştabibi Hanımı Fahire Sabri Tahsin, Lise Müdürünün Hanımı Meliha Arif Hanımlar, CHF Başkanı Mesut, Ticaret Odası Başkanı Sadrettin, Belediye reisi Durak, Namık Efendizade Hadi, Müceldilizade Canip, Namık Efendizade Ahmet, Avukat Ömer, Varlık Gazetesi Müdürü Rahmi, Nuhbeyzade Nafiz, Ziya Beyzade Nusret, Korukçuzade Hulusi, Muharrem, Avukat Münir, Karlızade Rıfat, Hacı Ömerzade Ramiz, Gümrükçüzade Avni, Avukat Kazım, Samet Efendizade Hakkı, Ticaret Odası Başkâtibi Zakir, Şamlızade Canip, Topçuzade Hafız Rıza, Hacı Şerifzade Tahsin, İzzet Beyzade Bahattin, Gençâğazade Hafız Hakkı, Topalak Şeyhizade Nail, Alemdarzade Dursun, Fırka Kâtibi İhsan, Solakzade Neşet, Eczacı Hamdi, Emekli Telgraf Müdürü Dursun, Alyanakzade Tahsin, Müftizade Fazıl, Haşimbeyzade Tefvik, Güneş Pazarı Sahibi Osman, Terzi İhsan, Kâtip Sabri, Salihzade Ağa, Emekli Kaymakam Adil, Hoca Hüseyin Efendizade Nakip, Elektrikçi Hasan, İzharzade Şahin, Alimzade Haşim, Hacı Ömerzade Dursun, Alaftarbaşızade Abdurrahim, Eyüpzade Fazıl, Keleşzade Ahmet Bey, Diş Tabibi Asaf, Taftalı Hacı, Korukçuzade Münip, Kahvecizade Müştak Beyler'in seçime katılması kararlaştırılmıştır.¹⁹⁰

¹⁸⁹ Varlık, 1 Teşrinievvel 1934, Pazartesi, No: 1221, s.1.

¹⁹⁰ Varlık, 4 Teşrinievvel 1934, Perşembe, No: 1222, s.1.

1934 seçimleri öncesinde, bazı kişilerin kendi menfaatleri doğrultusunda bazı listeler hazırladığı görülmüştür. Bu listeler gizlice mahallelerde dağıtılarak propaganda yapılmaya başlanmıştır. 1934 seçimlerinden birkaç gün önce şehrin meydanlarında halk kürsüleri kurularak, seçimler konusunda halka bilgi ve fikir verilmesine çalışılmıştır.¹⁹¹

1934 belediye seçimleri öncesinde, Rahmi Cumurcu yönetimindeki Varlık gazetesi, bu konuya çok önem vermiş ve seçimlerle ilgili birçok yazı yayınlamıştır. Aynı zamanda, muhtemelen mevcut belediye meclisindeki bazı kişilere karşı cephe almıştır. Nitekim seçimlerin hemen öncesinde, 4 Ekim 1934 tarihli Varlık gazetesinde, belediyenin yaptığı haksız bir uygulamayı sütunlarına taşımıştır. Bu habere göre; Ali Paşa Mahallesi'nde Komisli Hanı civarında, eskiden saraçların bulunması nedeniyle Küçük Saraçhane Çarşısı denilen meydanda, Tüccar Kurşunzade Hüseyin Efendi tarafından yaptırılan evin yapımı bir müddet önce durdurulmuş fakat 1934'te tekrar yapımına başlanmıştır. Ortasından ana yol ve tarihi Ali Paşa suyolunun geçtiği bu alanda, suyolunun kapatılması sonucu bütün mahalle çamur içinde kalmıştır. Bu durum Komisli Muharrem Bey tarafından belediyeye şikâyet edilmiş ve kendisi Başkan tarafından kovulmuştur. Belediye Meclisi tarafından inceleme için görevlendirilen Gümrükçü Avni Bey ve Topalak Şeyhizade Nail Bey'in verdiği rapor doğrultusunda, inşaata tekrar müsaade edilmiştir. Bu haberi gazeteye gönderen Muharrem Bey'e göre, gerekli inceleme yapılmadan Avni Bey işi Nail Bey'e bırakmış ve onun hazırladığı raporu incelemeden imzalamıştır. Gerçekten de Avni Bey tarafından Nail Bey'e yazılan ve gazetede yayınlanan 16 Eylül 1934 tarihli tezkireden, bu raporu Nail Bey'in tek başına hazırladığı ve Avni Bey tarafından Nail Bey'e duyulan güven üzerine Avni Bey tarafından imzalandığı anlaşılmaktadır. Tezkirenin devamında, Nail Bey tarafından keşif yapılırken, mahalleden hiç kimsenin fikrinin alınmadığı belirtilerek, ortasından Ali Paşa suyolunun ve ana yolun geçtiği eski saraçhane olan bu yerde ev yapımının doğru olmayacağı ve itiraz durumunda haksız çıkılacağı vurgulanmıştır. Bu nedenle Adil Bey, bu raporu Meclise vermeyip, birlikte yeniden keşif yapmalarını ve adaleti tecelli ettirmelerini Nail Bey'den istemiştir.

Muharrem Bey'den gelen bu yazıyı sütunlarına taşıyan Varlık gazetesi, bunun, seçim arifesinde bulunulan şu günlerde mevcut belediye meclisi aleyhine bir

---

¹⁹¹ **Varlık**, 1 Teşrinievvel 1934, Pazartesi, No: 1221, s.1.

propaganda olarak değerlendirilmemesi gerektiğini belirterek, bir yanlışlığın düzeltilmesi olarak algılanmasını istemiştir.¹⁹²

1934 seçimleri öncesinde Varlık gazetesi, Erzurum'daki mevcut belediyeçilik anlayışını eleştiren birtakım yazılar yayınlamıştır. Çerçemlioğlu Mehmet imzasıyla Varlık gazetesinde çıkan bir makaleye göre, Erzurum Belediyesi'nin diğer birçok şehirden fazla gelire sahip olmasına rağmen, iş yapamaması nedeniyle devamlı tenkit edilmesini, Erzurum'daki ileri gelenlerin seçime bakış açısında aramak gerekmektedir. Buna göre, Erzurum'da, belediye başkan ve üyeliğini bir mevki ve nüfuz yeri olarak benimsemek ve çekilmeyi izzeti nefis meselesi yapmak gibi eski ve kokuşmuş bir anlayış vardır.¹⁹³

Varlık'ta çıkan Rıza imzalı başka bir makalede ise, şehirdeki bütün vatandaşların birbirini yakından tanımaları mümkün olmadığı için, bir rehber ihtiyacı olduğu, bunun da CHF teşkilatı olduğu belirtilmiştir. Buna göre, CHF teşkilatı, malını mülkünü satarak gününü gün eden eski mirasyedi zihniyet yerine, inkılap prensiplerine sadık genç ve bilgili şahsiyetleri bularak belediye seçimlerinde halkın oyuna sunacaktır.¹⁹⁴

8 Ekim 1934'te başlayacak olan ve 3 gün sürecek olan belediye meclisi seçimleri için, Belediye ve Halkevi önünde, Gürcükapı, Gölbaşı, Mahallebaşı ve Tebriz Kapı'da 6 sandık kurulması kararlaştırılmıştır. Askeri bando tarafından belediye önünde İstiklal Marşı çalındıktan sonra, Belediye Başkanı tarafından kısa bir konuşma yapılmış ve ilk oy sandığı atılmıştır. Daha sonra faytonla Halk Fırkası binası önüne gidilmiş ve bir oy sandığı da buraya konulduktan sonra, Varlık Gazetesi sahibi Rahmi Bey tarafından sandık başında bir konuşma yapılmıştır. Bu şekilde bütün sandıklar merasimle yerlerine konulmuş ve her sandık başında bir konuşma yapılmıştır. Askeri bandonun da bulunduğu bu merasim, yine Belediye önünde son bulmuştur. Bayraklarla süslenen ve geceleri aydınlatılan bu sandık başlarında devamlı davul zurna çalınmıştır.¹⁹⁵

---

¹⁹² **Varlık**, 4 Teşrinievvel 1934, Perşembe, No: 1222, s.2.

¹⁹³ **Varlık**, 13 Eylül 1934, Perşembe, No: 1216, s.2.

¹⁹⁴ **Varlık**, 17 Eylül 1934, Pazartesi, No: 1217, s.1.

¹⁹⁵ **Varlık**, 8 Teşrinievvel 1934, Pazartesi, No: 1223, s.1.

1934 belediye seçimlerinin yapıldığı sırada, Yugoslavya Kralı ile Fransız Hariciye Nazırı'nın öldüğü haberinin Erzurum'a gelmesi üzerine. Seçim dolayısıyla yapılan şenlikler iptal edilmiş ve gece sandık başlarının aydınlatılmasına son verilmiştir.¹⁹⁶

1934 belediye seçimlerinde 6.330 seçmenden 4.704 kişi oy kullanmıştır.¹⁹⁷

1934 belediye seçiminde en fazla oy alanlar sırasıyla şöyledir:

Mevcut Belediye Başkanı Durak: 3.839, CHF il başkanı Mesut: 3.809, Gözübüyükzade Sadrettin: 3.526, Nuhbeyzade Nafiz: 3.396, Namık Efendizade Hadi: 3.393, İzzet Beyzade Bahattin: 3.310, Korukçuzade Hulusi: 3.277, Gümrükçüzade Avni: 3.275, Ticaret Odası Başkatibi Zakir: 3.260, Topçuzade Hafız Rıza: 3.258, Leman Zeki: 3.241, Karslızade Rıfat: 3.214, Fahire Sabri Tahsin Hanım: 3.208, Ziya Beyzade Nusret Bey: 3.158, Avukat Ömer Fazıl: 3.148, Genç Ağazade Hafız Hakkı Bey: 3.129, Hacı Şerifzade Tahsin Bey: 3.126, Şamlızade Canip Bey: 3.123, Varlık Gazetesi Sahibi Rahmi Bey: 3.097, Namık Efendizade Ahmet Bey: 3.085, Muharrem Bey: 3.064, Hacı Ömerzade Ramiz Bey: 3.056, Meliha Arif Hanım: 3.048, Müceldilizade Canip Bey: 3.038, Avukat Münir Bey: 2.856, Avukat Kazım Bey: 2.625, Toparlık Şeyhizade Nail Bey: 2.419 oy almışlardır.

Yedek üyeler ise şu şekilde oluşmuştur:

Samet Efendizade Hakkı Bey, Cumhuriyet Eczanesi Sahibi Hamdi Bey, Alemdarzade Dursun Bey, Haşim Beyzade Tefik Bey, Kabile Perihan Hanım, Solakzade Neşet Bey, Salihzade Ağa Efendi, Müftüzade Fazıl Bey, Taftalızade Hacı Bey, Alyanakzade Tahsin Bey, Müttekait Telgraf Müdürü Dursun Bey, Korukçuzade Münip Bey, Terzi İhsan Efendi, Diş Doktoru Asaf Bey, CHF Kâtibi İhsan Bey, Hocazade Nakip Efendi, Alimzade Haşim Bey, İzharzade Şahin Bey, Güneş Pazarı Sahibi Osman Bey, Mülkiye Kaymakamlığından emekli Adil Bey, Elektrikçi Hasan Efendi, Terzi İhsan Efendi, Keleşzade Ahmet Bey yapılan seçimde yedek üyeliklere seçilmişlerdir.¹⁹⁸

Belediye üyeliğine seçilenler 22 Ekim 1934 Pazartesi günü saat 14'te belediyede toplanarak başkan ve daimi encümen üyelerini seçmişlerdir. Oyların tasnifi sonucunda

¹⁹⁶ **Varlık**, 11 Teşrinievvel 1934, Perşembe, No: 1224, s.1.

¹⁹⁷ **Varlık**, 11 Teşrinievvel 1934, Perşembe, No: 1224, s.2.

¹⁹⁸ **Varlık**, 18 Teşrinievvel 1934, Perşembe, No: 1226, s.2.

mevcut 20 üyeden 13 oy Durak, 4 oy Hadi, 1 oy Hüseyin Rahmi, 1 oy de Hasankale Belediye Reisi Zakir Bey almıştır. İki kişinin oyları eşit olduğu için yeniden seçim yapılmış ve 14 oyla Durak Bey Belediye Reisi seçilmiştir.

Başkan seçiminin ardından CHF İl İdare Başkanı Mesut Bey bir konuşma yaparak, bütün üyelerin fırka adaylarından seçilmesinin halkın fırkaya olan güvenini ispat ettiğini söylemiştir.

Daha sonra daimi encümen seçimi yapılmış ve daimi encümenliğe; Leman Zeki, Nuhizade Nafiz, Şamlızade Canip seçilmiştir.¹⁹⁹

Belediye meclisleri Şubat, Nisan ve Kasım ayları başlarında olmak üzere yılda üç defa toplanmaktadır. Nisan ayındaki toplantıda bütçe müzakeresi de yapıldığı için, bu aya ait toplanma süresi en çok 30, diğer ayların toplanma süresi de 15 gündür.

1930 ve 1934 seçimlerinde Belediye Meclisi üyesi seçilmiş olan Varlık gazetesi sahibi Rahmi Bey'e göre, Erzurum'da zabıta-i belediye nizamnamesine riayet edilmesi durumunda mevcut ticarethanelerin %90'ının kapatılması gerekmektedir. Fakat Belediye, yıllardan beri gördüğü aksaklıklara devamlı göz yumduğu için, kanun ve kuralların uygulanması neredeyse imkânsız hale gelmiştir.

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde Erzurum belediye başkanlarının sık sık dile getirdikleri bütçenin yetersiz olduğu iddiasına karşılık, Belediye Meclislerinde uzun süre görev yapan Rahmi Bey, batı illerinin de istilaya uğradığını, onların kurtuluş tarihlerinin daha yakın ve bütçelerinin Erzurum belediyesi bütçesinden daha az olmasına rağmen, o bölgelerin 1930'ların başında tamamen imar edildiğini belirterek, asıl eksikliğin iyi idare edilememe olduğunu belirtmiştir. Rahmi Bey'e göre, Erzurum'daki belediye idarecileri, halkı memnun etmek için hatır gönüle bakmakta, resmiyetle hususiyeti karıştırmakta ve bu nedenle kanunları uygulamada sıkıntı çekmektedirler.²⁰⁰

Belediye Meclisi'nin ikinci seçim devresinin birinci toplantısı 1 Kasım 1934 Perşembe günü yapılmıştır. Birinci reis vekilliğine Korukçuzade Hulusi, ikinci reis vekilliğine İzzet Beyzade Bahattin Bey seçilmiştir. Kâtiplerin seçiminden sonra üyelikten istifa eden kişilerin isimleri okunmuştur. CHF İdare Heyeti Reisi Mesut,

¹⁹⁹ Varlık, 25 Teşrinievvel 1934, Perşembe, No: 1227, s.1.

²⁰⁰ Varlık, 1 Teşrinisani 1934, Perşembe, No: 1229, s.1-2.

belediyenin avukatı olduğundan, Müceldilizade Canip Bey Vilayet Daimi Encümeni azası olduğundan, Avukat Ömer Bey CHF İdare Heyetinde ve diğer bazı hayır cemiyetlerinde bulunması dolayısıyla, Avukat Kazım Bey, eski mültezimlerden Müştak Bey'in borcuna ait belediye ile ilgili davayı üzerine almış olduğundan, Meliha Arif Hamın da ailevi nedenlerden dolayı istifa etmiştir.²⁰¹

1934'te yenilenen belediye seçimlerinden sonra da, Erzurum Belediyesi'nin mali durumundaki bozukluk devam etmiştir. 1933 yılında Belediye Meclisi, mali sıkıntıya acil bir çare bulunması için, belediye alacaklarının süratle tahsil olunmasını kararlaştırmış ve borçların tespiti ve tahsili için Tasfiye-i Düyun Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyon bütün kayıt ve hesapları kontrol ederek belediyenin alacaklarını tespit etmesine rağmen, 1 yıl boyunca hiç tahsilat yapılamadığından, bu konuda bir sonuç alınamamıştır.²⁰²

Erzurum Belediyesinin 1934 yılına kadar birikmiş alacakları toplamı 129.747 liradır. 1934 yılına devreden borcu ise 71.000 liradır. Haziran-Kasım 1934 arasında bunun 35.000 lirası ödenmiş ve geriye 35.000 lira kadar borcu kalmıştır. Bunun 24.000 lirası istimlak işleri nedeniyle maliyeye, 300 lirası zephiye resmi (Kesim evinde kesilen hayvanlar için kasapların ödedikleri vergi), kira ve inşaat malzemesi gibi nedenlerle özel idareye, 1.700 lirası mazot bedelinden Rus şirketine, 6.000 lirası ise müteahhitler ve diğer yerleredir.

1934 seçimleri ile toplanan yeni Belediye Meclisi, hem bu borçların kapatılması hem de maaşların düzenli olarak ödenmesi konusunda büyük bir sıkıntı çekmiştir. Bunun nedeni, belediyenin eline toplu bir para geçmemesidir. Toplu olarak hükümetten alınan gümrük %10'ları ise olduğu gibi İmar Birliği'ne verilmektedir. Belediyenin eline geçen para, haftadan haftaya tahsildarların getirdikleri 500-1.000 liradan ibarettir. Bu da günlük masrafları ancak karşılamaktadır. Bu nedenle Belediye Başkanı'nın fikriyle, Belediyeler Bankası'ndan 40.000 liralık borç alınması gündeme gelmiştir.²⁰³

Belediye Meclisi'nde maddi sıkıntının giderilmesi için Belediyeler Bankası'ndan 40.000 lira borç alınmasına karar verilmiştir.²⁰⁴

²⁰¹ **Varlık**, 5 Teşrinisani 1934, Pazartesi, No: 1230, s.2.

²⁰² **Varlık**, 12 Teşrinisani 1934, Pazartesi, No: 1232, s.2.

²⁰³ **Varlık**, 12 Teşrinisani 1934, Pazartesi, No: 1232, s.2.

²⁰⁴ **Varlık**, 22 Teşrinisani 1934, Pazartesi, No: 1234, s.2.

Erzurum Belediyesi'ndeki maddi kriz nedeniyle, 1935 başlarında memur maaşları tekrar birikmeye başlamıştır. 1935 Şubat ayı itibariyle belediye memurlarının 4 aylık maaşları ödenememiştir. Ayrıca müteahhitler hane ve arsaları istimlak edilenlerden bazıları, alacaklarını tahsil etmek için mahkemelere müracaat etmişlerdir. Belediye, para darlığı nedeniyle kışlık odununu dahi vaktinde alamadığı için, Şubat ayı ortasında üç günlük yakacağı kalmıştır.

Belediye Meclisi, bu sıkıntıyı bir kere de valilinin iştirakiyle görüşmek istemiş ve Vali Necati Şumnu toplantıya gelerek, önce gereken izahatı dinlemiş ve bankadan para alınmasının çok zor olduğunu, belediye başkanının birkaç gün içinde Ankara'ya gideceğini, orada durumu ilgililere bir kez daha anlatması gerektiğini belirtmiştir.

Vali, belediyeden ziyade İmar Birliği'nin istediği bankadan daha fazla ve daha az faizle borç alabileceğini belirterek, konunun bir kez de Birlik meclisi tarafından görüşülmesini istemiştir. Vali, her şeyden önce, belediyenin bu borcu ödeyebilecek kabiliyette bir başkana ve gerçekçi bir bütçeye sahip olması gerektiğini söyleyerek, bütçe üzerinde inceleme yapılması ve hem borcu kapatacak hem de önemli işleri yürütebilecek tasarruf tedbirleri alınması gerektiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine bütçe üzerinde inceleme yapmak için bir encümen seçilmiştir.

Bu arada yapılan genel seçimlerde Gümüşhane Milletvekili seçilen mevcut belediye başkanı Durak Sakarya, 13 Şubat 1935 tarihli belediye meclisi toplantısında, gözleri yaşlı olarak arkadaşlarına veda etmiştir. Kendisinin 15 Şubat'ta Belediye Meclisi üyeleri, CHF yetkilileri, dost ve akrabaları tarafından Ilıca'ya kadar uğurlanmasına karar verilmiştir.²⁰⁵ 17 Şubat 1935 tarihli belediye meclisi toplantısında, Kars'ta bulunan Kitapçioğlu Salim Bey, Erzurum Belediye başkanlığına seçilmiş ve kendisine bir tebrik telgrafi gönderilmiştir.²⁰⁶ Belediye meclisinin, kendi içinden bir kişiyi başkan seçmeyip Kars'taki Salim Bey'i başkan seçmesi ilginçtir. Belediye Başkanı seçilen Salim Bey, yolların kapalı olması nedeniyle Kars'tan kızakla Erzurum'a gelerek 25 Şubat'ta görevine başlamıştır.

Vilayet Genel Meclisi ve Belediye Meclisi, İmar Birliği nizamnamesinin bazı maddelerinin değiştirilmesini görüşmek üzere 25 Şubat 1935'te bir araya gelmiştir.²⁰⁷

²⁰⁵ **Varlık**, 14 Şubat 1935, Perşembe, No: 1251, s.1-2.

²⁰⁶ **Varlık**, 18 Şubat 1935, Pazartesi, No: 1252, s.1.

²⁰⁷ **Varlık**, 25 Şubat 1935, Pazartesi, No: 1254, s.1.

Erzurum Belediyesi memurları, Mart 1935'te 3 aylık maaşlarını alamadıkları gibi, Kurban Bayramı nedeniyle ellerine verilen 3-5 lira ile idare etmek zorunda kalmışlardır. Belediye çalışanlarının maaşlarının ödenememesi sorunu uzun yıllar devam etmiştir. Bunun en önemli nedeni, belediyenin alacaklarını tahsil edememesidir. Nitekim Mart 1935 itibarıyla belediyenin değişik kaynaklardan 120.000 liralık alacağı vardır. Bu paranın 60.000 lirası temizlik ve aydınlatma vergisinden, 30.000 lirası kira bedellerinden, 10.000 lirası ihtisap mültezimlerinden, 6.000 lirası oktorva resminden,²⁰⁸ 6.000 lirası vesait-i nakliye resmindendir. Belediye, bir süre önce bankalardan borçlanma yapmaya karar vermiş fakat bundan önce alacakların tahsil edilmesine çalışmıştır. Bunun için bir komisyon seçilmiş ve borçluların isimleri tespit edilmiş ve Mart 1935'ten itibaren borçlulara ihbarname gönderilmeye başlanmıştır.²⁰⁹

1 Nisan 1935'te Belediye Meclisi'ni en fazla uğraştıran konulardan birisi, şehir içindeki hanların kaldırılması meselesidir. Bu hanların kaldırılması ve belirli mıntikalarda toplanması için 1934'te seçilen komisyon üyelerinin İstanbul'a gitmiş olmaları nedeniyle, 1935'te yeni bir komisyon seçilmiştir. Yapılan tartışmalarda, bu işin komisyon tarafından halledilemeyeceği anlaşıldığından, Belediye Başkanı'nın şu teklifi kabul edilmiştir: Şehir içinde mahalleler arasında kısmen han haline konulmuş yerler kapatılacak, umumi güzergâhta bulunan hanların helası, gübre dökcek yeri, arabaları içeri alacak arsa veya bahçeleri bulunacak, insan ve hayvanların kalacakları yerler ayrı ayrı bölmelerde ve sıhhi bir vaziyette olacaktır. Bu şartları yapmayan hanların kapatılması ve ayrıca genel sağlığa zarar veren basmalıkların kaldırılması için daimi encümene yetki verilmiştir.

Daha sonra Hususi Muhasebe Müdürü'nün hanımı Belediye Meclis üyesi Leman Zeki tarafından Erzurum'dan ayrılacak olan Vali Necati Şumnu'ya fahri hemşerilik verilmesi ve damların üzerinin saçla kapatılması hakkındaki teklifleri kabul edilmiştir.²¹⁰

Erzurum halkı, bir şekilde şehre hizmetleri dokunan birçok kişiye ve görevliye fahri hemşerilik vermiştir. Belki de Türkiye'de bu şekilde en fazla fahri hemşerilik

²⁰⁸ **Oktruva Resmi:** (oktorva) eskiden bir kente girerken ticari eşyalardan ya da şahıslardan alınan vergi, kapı parası, ayakpastı parası, toprakbastı parası. aslı fransızca octroi sözcüğünden dilimize geçmiştir, halk ağzında oktorva da denir.

²⁰⁹ **Varlık**, 28 Mart 1935, Perşembe, No: 1262, s.1.

²¹⁰ **Varlık**, 4 Nisan 1935, Perşembe, No: 1264, s.2.

veren illerden birisi Erzurum'dur. Başta Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü olmak üzere, Erzurum Valileri Fevzi, Necati Şumnu, Haşim İşcan ve III. Genel Müfettiş Nazif Ergin gibi birçok kişiye fahri hemşerilik verilmiştir. Bu durum, Erzurum halkının içtenliğini ve ahde vefasını gösteren iyi bir örnektir.

Genel nüfus sayımı hazırlıkları için, Nisan 1935'de sokaklara isim ve numara verilmesi hakkındaki talimatnamenin uygulanmasına başlanmıştır. Buna göre sokak ve mahallelere, ağa, paşa, hacı gibi adlar ve yabancı isimlerin yerine, öz Türkçe isim konulmasına başlanmıştır. Bunun için belediye meclisi tarafından bir komisyon seçilmiştir.²¹¹

Osmanlı devrinde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında, şehirdeki ağa ve beylerin evlerinin önünde bulunan ve değişik amaçlar için kullanılan binek taşlarının, belediyenin Nisan 1935'te aldığı bir kararla kaldırılmasına karar verilmiştir. Motorlu taşıtların bulunmadığı belirtilen dönemlerde, şehirdeki ağa ve beyler atlarına binerken, hizmetçileri atlarını tutar ve kendileri de bu taşların üzerine çıkarak atlarına binerlerdi. Ayrıca, geceleri ay ışığında bu taşların üzerine minder sererek, geceli entari ve hırkalarıyla oturur, çubuk ve nargile çekerlerdi. Belediye 1935'te aldığı bu kararla, artık ihtiyaç duyulmayan ve cadde kenarlarında kalabalık yaparak göze batan bu taşların kaldırılmasını ev sahiplerine bildirmiştir.

1930'de Seyfullah Topdağı'nın belediye başkanı olduğu zamanda, Kilise Kapısı'nda bir mal meydanı yaptırılmıştır. Bu alanın düzeltilmesi ve etrafının duvarla kapatılması ve çeşme yapılması için önemli bir masraf yapılmıştır. Daha sonra belediye başkanı olan Durak Sakarya, mal meydanını Mahallebaşı'na kaldırmıştır. CHF il kongresinin dilekleri arasında, meydanın tekrar Kilise Kapısı'na nakledilmesi belediyeden talep edilmiş ve bunun üzerine, meydan yerinin değiştirilmesi mecliste kabul edilmiştir. Kararda ayrıca, meydana tuvaletlerin yapılması, hayvan bağlama yerlerinin yapılması, çeşmesinin akıtılması ve meydan memurları için bir kulübe inşa edilmesi kabul edilmiştir.²¹²

1934'te belediye meclisin bir kararıyla, yalnız umumi caddelere rastlayan basmalıklarda ve damlar üzerinde tezek ve gübre kurutulması yasak edilmiş ve zabıta-i

²¹¹ **Varlık**, 11 Nisan 1935, Perşembe, No: 1266, s.2.

²¹² **Varlık**, 18 Nisan 1935, Perşembe, No: 1268, s.1-2.

belediye talimatnamesine böyle bir madde ilave edilmiştir. Şehirde bölge farklılığı gözeten ve bu nedenle genel sağlık kurallarına ve Hıfzıssıhha Kanunu'na aykırı olan bu karar üzerine, yeni Belediye Başkanı Salim Bey, bu yasağın şehrin genelinde uygulanmasını ve maddenin değiştirilmesini teklif etmiştir. Meclis üyelerinden bazıları ise, şehir halkının %70'inin fakir olduğunu, yakacak kıtlığı dolayısıyla fakir halkın mecburi olarak hayvan besleyerek yazın süt ve yoğurdundan, kışın da sıcaklıklarından ve gübrelerinden istifade ettiklerine söyleyerek bu kararın şehrin genelinde uygulanmasının zor olduğunu belirtmişlerdir. Sonuçta Belediye Başkanı'nın teklifi kabul edilerek, şehrin dışındaki 4 bölgede alanlar oluşturulması ve tezek ve gübrelerin oralarda dökülmesi uygun bulunmuştur.²¹³

Belediye Meclisi toplantılarını bitirmiş ve 1935 bütçesini 116.300 lira olarak kabul etmiştir.²¹⁴

Belediye Meclisi, 24 Ağustos 1935'te yaptığı toplantıda, İmar Birliği tarafından yaptırılan mezbahanın bitmemesi dolayısıyla, belediye mezbahası tahsisatına bir miktar aktarma yapma konusunu görüşmüştür.²¹⁵ Mezbaha Eylül 1935'e kadar bitirilemediği için belediye meclisin aldığı kararla, eski mezbahanın işletilmesine devam etmek için bu fasla aktarma yapılmıştır. 1934'te Ilıca banyolarının üzerindeki salonu yaptırmış olan müteahhide parasının verilmesi için fasıllar arası aktarma yapılmıştır. Bu paralar Belediyeler Bankası'ndan yapılması düşünülen borçlanma faizleri için konulmuş olan 7.000 liraya artık ihtiyaç kalmadığı için, bu fasıldan aktarılmıştır.²¹⁶

18 Kasım 1935'te toplanan belediye meclisi, 1934 yılı kesin hesapları hakkındaki encümen raporunu ve Rahmi Bey'in ekmek yapımı hakkındaki tekliflerini görüşmüştür. Erzurum'da ekmeklerin uzun süre deve hamuru gibi çıkması üzerine, Valilik bu işe el koyarak bu tür ekmekleri müsadere ederek fakirlere dağıtmış ve fırınlara gereken cezaları vermiştir. Belediye Meclisi birkaç ay önce açık ekmek çıkarılmasını yasaklamasına rağmen, özellikle fakir kesim, bu kararın kaldırılmasını istemektedir. Mecliste yapılan görüşmeler sonunda, yumruk büyüklüğünde hamur yutmaktansa

²¹³ **Varlık**, 18 Nisan 1935, Perşembe, No: 1268, s.2.

²¹⁴ **Varlık**, 29 Nisan 1935, Pazartesi, No: 1271, s.2.

²¹⁵ **Varlık**, 22 Ağustos 1935, Perşembe, No: 1291, s.1.

²¹⁶ **Varlık**, 26 Ağustos 1935, Pazartesi, No: 1292, s.1.

parmak inceliğinde hamur yemenin daha iyi olacağına kanaat getirilerek, has undan francala²¹⁷ ve değirmen unundan açık ekmek çıkarılması kabul edilmiştir.²¹⁸

20.11.1935 tarihli toplantıda da belediyenin alacaklarının ehemmiyetle takip edilmediği, imar birliğinin şimdiye kadar bir faydasının olmadığı, elektrik işinin imar birliğinden alınarak belediyeye devredilmesi, belediye bakayası için bir komisyon kurulması belirtilmiştir.²¹⁹

Türkiye’de modern anlamda belediyeçilik Tanzimat ile başlamıştır. Özellikle Tanzimat’tan bu yana idari reform düşüncesi sürekli gündemde olmuştur. Ancak batılı tarzda belediyeler oluşturma girişimlerinin yüzeysel kaldığı da bir gerçektir. Bu dönemde idari meselelerin çok yönlü ve kökü tarihi, iktisadi ve sosyal sebeplere dayandığı gözden kaçırılmıştır.

Türk Belediyeçiliği’nin gelişim sürecinin hâkim unsuru batı olmuştur. Bu hâkim tonun Osmanlı’dan günümüze kadar olan gelişmelere yön verdiği, etkilediği ve dönüştürdüğü de bir gerçektir. Özellikle Tanzimat döneminde böyle bir teşkilatlanmayı gerekli kılan iç ve dış koşullar dikkate alındığında bu olgu daha açık bir şekilde görülmektedir. Ancak batıdaki bu modern şehir görünümünün, Osmanlı şehirlerinde de uygulama alanı bulması sadece batılıların ve dönemin bürokratlarının bu yöndeki isteklerine de bağlanamaz. Bu dönemde toplumsal gelişmelerinde etkisiyle büyüyen şehirler eskisine göre ciddi sorunlarla da karşı karşıyadır. Dolayısıyla bu gelişme geleneksel formların üzerine inşa edilmiş bir yapıyı ortaya çıkarmakta ve tümüyle eski anlayışla zıtlaşan bir tutum sergilememektedir. Denilebilir ki, değişimin yönü batı olmuş ancak sorun ve ihtiyaçlara verilen cevaplar kendi iç dinamiklerimizin karmaşık çizgilerini yansıtmıştır.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında ise değişen ihtiyaçlara cevap verebilmek adına belediyelerde yeniden yapılanma süreci kapsamında 1580 sayılı Belediye Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu kanun uzun yıllar Türkiye’nin belediyeçilik alanındaki temel kanunu olma sıfatıyla varlığını korumuştur.

²¹⁷ **Francala:** İyi nitelikli undan yapılan ince uzun ekmek.

²¹⁸ **Varlık,** 28 İkinci Teşrin 1935, Perşembe, No: 1316, s.2.

²¹⁹ **Varlık,** 28 İkinci Teşrin 1935, Perşembe, No: 1316, s.2.

3.2. İmar ve Alt Yapı Hizmetleri

93 Harbi, I. Dünya Savaşı ve akabinde Ermeniler'in giriştiği yıkım faaliyetleri Erzurum'u harap bir şehir haline getirmiştir. Bu durumu ortadan kaldırmak için Cumhuriyet'in ilk yıllarında Erzurum'da imar ve alt yapı alanlarında bir kısım çalışmalar yapılmıştır. Yapılan bu çalışmaları şu şekilde sıralayabiliriz:

Mart 1923'te, Vakıflar idaresi tarafından, Erzurum'daki Lala Paşa ve İbrahim Paşa Camiileri'nin elektrikle aydınlatılması için gereken tesisat kurulmuş ve diğer camiler için de aynı teşebbüs başlatılmıştır. Bu hazırlık Ramazan nedeniyle yapılmaktadır. Ramazan'a kadar diğer camilerin tesisatı tamamlanamazsa, 1923 yılı Ramazanında lüks lambalarıyla aydınlatılmasına karar verilmiştir.²²⁰

Erzurum ahali, Cumhuriyet ve Atatürk'e her zaman önem vermiştir. Mustafa Kemal Paşa, 1924' te Erzurum'a geldiğinde, kendisine bir cadde açılışı teklif edilmiş ve bir caddenin ismi Paşa tarafından "Cumhuriyet" (bkz.Ek-1) ²²¹olarak tespit edilmiştir. ²²² Bu tarihten itibaren Erzurum'da birçok mekâna Cumhuriyet ismi verilmiştir. Örneğin 1925-1931 yılları arasında Erzurum'un en güzel yerinde faaliyette bulunan Cumhuriyet sineması,²²³ sinemanın yakınındaki Cumhuriyet Oteli (bkz. EK-2), yeni rejimin birer simgesi halini almıştır.²²⁴

Özellikle 1926 yılında Erzurum Özel İdaresi'nin şehirde önemli inşaat ve alt yapı çalışmalarına giriştiği görülmektedir.

Erzurum Özel İdaresi, 1926 inşaat döneminde büyük bir inşaat hamlesi başlatmıştır. Bu nedenle ilk etapta Mayıs 1926'da 7.700 metrekare oluklu galvanizle 160.000 kilo çimento açık eksiltmeye konulmuştur.²²⁵ Erzurum Özel İdaresine ait binaların çatıları üzerine örtülmek üzere, 100.000 oluklu galvanizli sac, 27 Haziran 1926'da açık eksiltmeye konmuştur. Böylece Erzurum'daki bazı binaların üzeri çatıyla örtülmeye başlanmıştır.²²⁶

²²⁰ Varlık, 26 Mart 1339, Pazartesi, Sayı: 134, s.4.

²²¹ Küçüküğürlü, **Türk Siyasi Tarihinde Erzurum**, s.561

²²² Varlık, 6 Teşrinievvel 1924.Ayrıca bkz. Mehmet Önder, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1998, Ankara, s.149

²²³ Küçüküğürlü, **Türk Siyasi Tarihinde Erzurum**, s.566.

²²⁴ Küçüküğürlü, **Türk Siyasi Tarihinde Erzurum**, s.227

²²⁵ Varlık, 6 Mayıs 1926, Perşembe, Sayı: 451, s.4.

²²⁶ Varlık, 19 Haziran 1926, Perşembe, Sayı: 461, s.4.

Ağustos 1926'de eski Erzurum Belediye dairesi tahliye edilerek, mükemmel bir şekilde tamir edilmiş ve asri bir otel haline getirilmiştir. Binanın içi ve dışı tamamen yağlı boya ile boyanmıştır. Belediye oteli Eylül ayı başlarında açılmıştır. Aynı zamanda yeni belediye binasının inşasına başlanmıştır. Yine, İstanbul Kapı civarında, Vilayet Konağı olmak üzere yeni bir binanın temelleri atılmıştır.²²⁷ Ayrıca Ağustos 1926'de Özel İdare tarafından Cumhuriyet Caddesi'nde güzel bir kimya hane binası yapılmıştır.

Büyük paralar harcanarak uzun süredir inşaatına devam edilen kargır ve büyük sinema binası, Ağustos 1926'da son aşamasına gelmiştir. Avrupa'ya ısmarlanan sinema makinesi ve diğer malzemesi gelmek üzeredir. 1925'te tamamlanamayan Yatı Mektebi 1926'da tamamlanmıştır.²²⁸

1934 yılında Çifte Minareli Medrese'nin tamiri istenmiş ve bu tamir yapılarak minareler yıkılmaktan kurtarılmıştır.²²⁹

İmar Birliği 1934 mali senesi başından itibaren işe başlamıştır. Birlik Meclisi, başlangıç tarihi olan 1 Haziran 1934 tarihinden daha önce toplanarak, Hasankale Belediyesi'ni de birliğe dâhil etmiştir. 1 Temmuz 1934 tarihinde Vali başkanlığında toplanan birlik meclisi 1934 varidat bütçesini 62.000 lira olarak tespit etmiştir. Gazi'nin heykelini yapacak olan İstanbul Emlak Bankası'ndaki Heykeltıraş Kenan Ali Bey hesabından alınan para da bütçenin gelir kısmına eklenmiştir.

Hazırlanan programa göre, birliğin süresi 12 yıl olarak tasarlanmıştır. Bu 12 yıl zarfında özel idare her yıl 33.000, Erzurum Belediyesi 15.000, Hasankale Belediyesi de 3.000 lira birliğe verecektir.

Birliğin 12 yıl zarfında yapacağı işler konusunda yapılan görüşmelerde, kamu sağlığını ilgilendiren su işi ön plana alınarak, elektrik işi sonraya bırakılmış ve 1934 yılı bütçesiyle faaliyet programı da buna göre hazırlanmıştır.

İmar Birliği'nin 1934 yılı içinde yapacağı işler şu şekilde tespit edilmiştir:

1-Şehrin muntazam planı iki yılda tamamlanacaktır.

²²⁷ Varlık, 26 Ağustos 1926, Perşembe, Sayı: 482, s.2; 13 Eylül 1926, Pazartesi, Sayı: 487, s.3.

²²⁸ Varlık, 26 Ağustos 1926, Perşembe, Sayı: 482, s.2.

²²⁹ Küçüküçürlü, **Türk Siyasi Tarihinde Erzurum**, s.38.

2-Ağvereng Köyü'ndeki iyi su iki ay içinde Ilıca nahiye merkezine akıtılacaktır. Bu iş Belediye ve İmar Birliği üyelerinden ve muteber tüccarlardan Nuhizade Nafiz Bey tarafından yapılacak para bağışının yardımıyla gerçekleşecektir.

3-Hasankale suyolları yıllardır tamirat yapılmadığı için bozulmuştur. Hasankaleliler de bu konuda bedenen yardımda bulunacaklarını vaat ettikleri için bu yıl bu yolun bir kısmı tamir edilecektir.

Erzurum'un elektrik projesi 1934'te İmar Birliği tarafından İstanbul'da elektrik mühendisi Müderris Burhanettin Bey'e yaptırılmaya başlanmıştır. Bu proje Nafia Vekâleti tarafından tasdik edilerek İmar Birliği'ne gönderilmiştir. Projeye göre 150.000 liraya kurulacak tesisat için yıllık 20.000 lira mazot sarfiyatı yapılacaktır. Bu nedenle İktisat Vekâleti elektrik işlerinin dışarıdan alınacak mazotla yapılmasını uygun bulmadığı için, bu tesisata müsaade etmemiştir. Bunun üzerine, 1931 yılında Belediye tarafından bir Alman Mühendise yaptırılmış olan proje üzerinde de ayrıca inceleme yapılmaya başlanmıştır.

Alman mühendisin yaptığı projeye göre elektrik tesisatı 200.000 liraya yapılabilecek ve İğdasor Deresi suyundan istifade olunacaktır. 1931'de bu projeyi inceleyen Nafia Vekâleti, bütüt tesisat gerektiren bu projeyi 1931 yılında kabul etmemiştir. Alman mühendisin projesinin 1934'te daha az maliyetli olacağı düşünüldüğünden, yeniden incelenmesi kararlaştırılmış ve Vali'de²³⁰ İğdasor Deresi'ne giderek incelemelerde bulunmuştur.

İmar Birliği Ilıca'nın elektrikle aydınlatılması işini Haziran 1934'ten itibaren 20 yıl müddetle Nuhizade Nafiz Bey'e vermiştir. Nafiz Bey gereken malzemeyi İstanbul'dan getirtmiştir. Nafiz Bey, Ilıca'daki fabrikasında üreteceği elektriğin 1 kilovatını fabrikada kullanacak, 8 kilovattı Ilıca'daki kaplıca ve sokakların aydınlatılmasına harcanacaktır.

Bu arada Gazi'nin heykelinin de konulması planlanan Cumhuriyet Meydanı'na 4 havuz yaptırılarak güzel bir park haline getirilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece İmar Birliği tarafından 1934'te havuz yapımına başlanmıştır.²³¹

²³⁰ Erzurum Valisi Necdet Bey (1931-1935) Bknz. <http://www.erkurum.gov.tr/eski-erkurum-valileri/23.03.2019>.

²³¹ **Varlık**, 16 Temmuz 1934, Pazartesi, No: 1200, s.2.

1932'den itibaren yapımına başlanan Muallim Mektebi inşaatı, Kontrol Memuru Kenan Bey'in isteği üzerine Maarif Vekâleti tarafından durdurulmuş ve Müteahhit İsmail Hakkı Bey hakkında dava açılmıştır. Maarif Vekâleti, mektebin inşasını 650.000 liraya taahhüt etmiş olan İsmail Hakkı Bey'in verilen 300 gün içinde inşaatı bitirmediğini, bu yüzden 100.000 lira teminat miktarının hazineye gelir kaydedilmesi gerektiğini iddia etmiş, İsmail Hakkı Bey ise, vekâletin taahhüdünü yerine getirmediğini ve taksitlerini vermediğini belirtmiştir. Bu konularda inceleme yapmak üzere, iki tarafın temsilcileri Ağustos 1934'te Erzurum'a gelmiştir.²³² Ankara'da yapılan mahkemede, inşaatın şartnamesine uygun yapılmadığından ve zamanında bitirilip teslim edilmediğinden dolayı, müteahhidin teminat olarak yatırmış olduğu paraya hazine tarafından el konularak kontratonun feshine karar verilmiştir. Bunun üzerine Kültür Bakanlığı, Bakanlar Kurulu'ndan aldığı kararla, inşaatın noksan kısmının pazarlık suretiyle Erzurum artırma ve eksiltme komisyonu tarafından tamamlanmasını emretmiştir. Eksik kısmın keşif bedeli 198.000 lira olarak tespit edilmiş ve 1935'te %10 eksiğiyle Müteahhit Topçuoğlu Mustafa tarafından ihalesi alınmıştır. Fakat Kültür Bakanlığı, Temmuz 1935'te verdiği bir emirle, ihalenin şimdilik ertelenmesini bildirmiştir.²³³

Özel İdarenin 1934 bütçesi 602.975 lira olarak tasdik edilmiştir. 1934 yılı bütçesine göre Halkevine 1.500, Pasinler Belediyesine 2.000, Sipahi Ocağı'na 1.000 lira yardım yapılması kararlaştırılmıştır. Özel idare tarafından hazırlanan 1934 bütçesinin ilk haline göre İmar Birliği hissesi olarak 35.000 lira ayrılmışken, Dâhiliye Vekâleti bu parayı 29.000 liraya indirmiştir. 1934 bütçesindeki 602.975 lira gelirin 53.738 lirası özel idare maaş ve masraflarına, 287.537 lirası nafia²³⁴ işlerine, 173.035 lirası maarif işlerine, 6.900 lirası ziraat ve baytar işlerine, 26.337 lirası sıhhat ve sosyal yardım işlerine, 64.423 lirası muhtelif ve müşterek işlere ayrılmıştır.

Özel idarenin yaptırdığı imar işlerinde, 1934'e kadar Kolordu mimarı ve 1934'te Muallim Mektebi Kontrol Mimarı Kemal Bey kullanılmıştır. Özel idarenin kendi bünyesinde bir mimar bulunmaması bazı sıkıntılara neden olmuştur. Bu nedenle 1934

²³² **Varlık**, 27 Ağustos 1934, Pazartesi, No: 1212, s.2.

²³³ **Varlık**, 8 Temmuz 1935, Pazartesi, No: 1286, s.1.

²³⁴ **Nafia**: Bayındırlık.

sonlarında Turhal Şeker Fabrikası mesul mimarı Hüseyin Bey, 250 lira ücretle özel idare mimarlığına tayin edilmiştir.

Cumhuriyet Meydanı'nda yaptırılacak büyük bir mektep binası için özel idarenin 1934 bütçesine 20.000 lira konulmuştur. Bu mektep binası için Bursa'da yapılmış ve beğenilmiş olan İstiklal Mektebi'nin projeleri getirtilmiştir. Özel idare mimarı, bu proje üzerinde Erzurum iklim ve şartlarına göre bazı tadilatlar yaptıktan sonra, inşaat işi eksiltmeye konulmuş, mektebin isminin Çağlayan İlk Mektebi olması ve şimdiki Çağlayan Mektebi'nin buraya nakledilmesine karar verilmiştir.

Yanmış olan belediyeye ait sinema binası, belediyenin özel idareye borcuna karşılık özel idareye devredilmiştir. Özel idare, sinemanın mevcut duvarlarından faydalanarak 1934 yılı içinde üstünün çatısını kapatmayı ve 1935'te ise tam olarak faaliyete geçirmeyi planlamıştır.

İmar Birliği'nin 1934 yılı programına alınan asri mezbaha işi, eksiltmeye konulmuş fakat talip çıkmamıştır. Bunun üzerine İmar Birliği encümeni tarafından emaneten yaptırılmasına karar verilmiştir. 1934 yılı içinde inşasına başlanan mezbaha, Gez Mahallesi karşısında, Zühtü Efendi Değirmeni karşısındaki düzlükte yapılmaktadır.

İmar Birliği'nin yaptığı program gereğince, 1934 yılı içinde Ilıca'da elektrik tesisatı kurulmuş ve motorun getirtilmesiyle Ilıca nahiye merkezi elektriğe kavuşmuştur.

1934 yılı özel idare imar programına göre, Cennet Çeşmesi karşısındaki vakıflara ait Boyahane Hamamı'nın istimlak edilerek modern bir hamam haline getirilmesine karar verilmiştir. Bu iş Eylül 1934'te özel idare mimarına havale edilerek gereken incelemenin yapılması istenmiştir.²³⁵

İmar Birliği, Eylül 1934'te asri mezarlık işini pazarlık suretiyle eksiltmeye koymuştur. Mezarlığın Söğütlü Köyü yolu üzerinde yaptırılmasına karar verilmiştir.²³⁶

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde, şehirdeki evlere su verilemediği için, hamamlar çok önemli bir yere sahiptir. Halkın bütün yıkanma ve temizlenme ihtiyaçları hamamlarda giderilmektedir. Bu nedenle, hamamlarla ilgili şikâyetler hep gündemde kalmıştır. 1930'larda hamamlarla ilgili şikâyetlerden birisi, kadın hamamlarında düzenli

²³⁵ **Varlık**, 10 Eylül 1934, Pazartesi, No: 1215, s.2.

²³⁶ **Varlık**, 27 Eylül 1934, Perşembe, No: 1220, s.2.

olarak soğuk su akmasıdır. 1930'da Belediye Meclisinde bu konuda bir karar alınmasına rağmen, uzun süre kadın hamamlarında düzenli soğuk su akmamıştır. Ayrıca, özellikle kış aylarında çocuk ölümlerinin önüne geçmek için, hamamlarda soyunma yerlerinin camekanla kapatılması meselesi de uzun süre halledilememiştir.²³⁷

Bu arada Erzurum'a Gazi'nin heykelinin yapılması için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar kapsamında İmar Birliği tarafından Gazi'nin heykeli için açılan müsabakaya sadece 1 kişi katılmış ve onun da gönderdiği proje uygun bulunmamıştır. Bu işin Erzurum'dan idaresinin zor olduğu anlaşıldığından, Güzel Sanatlar Akademisi tarafından idaresine karar verilmiş ve oraya müracaat edilmiştir. Akademi uzmanlarından 20 kişilik bir heyet Birliğin bu teklifini kabul etmiştir.

Atatürk Anıtı'nın şimdiye kadar Erzurum'da dikilememiş olması, Erzurumlular için hicap verici bir durumdur. Fakat araya bazı aksaklıklar ve mahkemeler girmiştir. İmar Birliği'nin kurulmasından sonra bu iş ciddiyle takip edilmiştir. İmar Birliği, 1935 yılı yazında CHF kurultayına Murahhas olarak giden Belediye Başkanı Salim Altuğ, Halkevi Başkanı Ahmet Erverdi ve İl Genel Kurulu'ndan Canip Müceldili'ye bu işin Güzel Sanatlar Akademisi'ne tevdi için anlaşmak üzere salahiyet vermişti. Bu kişiler Akademi'de Heykeltıraş Muallimi İhsan Bey'le anlaşarak bir mukavele imzalamışlardır. Anıt, mukavelenin imzası gününden 14 ay sonra yerine konulmuş olacaktır.²³⁸

1935 yılına kadar, Erzurum'da bulunan içme suları, maden suları ve banyo sularını hiçbirisinin düzenli bir tahlili olmadığı için, hangi suyun içmeye uygun olduğu ve hangisinin hangi hastalığa iyi geldiği kesin olarak bilinmemektedir. Dağ sularının yollarının bozuk olması ve yersularının kapalı yollardan gelmesi dolayısıyla içme suyu olarak yersuları tercih edilmektedir. Banyo suları konusunda da kesin bir tahlil olmadığı için insanlar rast gele bu banyolara kullanmaktadır. Şehrin çok önemli bir meselesi olmasına rağmen uzun süre ihmal edilen suların tahlili meselesi, 1934 yılı sonlarında İmar Birliği tarafından ele alınmıştır. Bütün suların tahlili için, her sudan bir şişe alınarak 15 sandığa konulmuş ve Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâlet'ine gönderilmiştir. Tahlil sonuçlarının gelmesinden sonra, her suyun başına taşlar üzerinde yazılmasına karar verilmiştir.

²³⁷ Varlık, 1 Teşrinisani 1934, Perşembe, No: 1229, s.2.

²³⁸ Varlık, 24 Şubat 1936, Pazartesi, No: 1327, s.1.

1934 yılı sonunda mezbahanın kaba inşaatı bitirilmiş ve Haziran 1935'te açılmasına karar verilmiştir. Mezbahanın üzerinin tuğla yerine oluklu saçla kapatılması kararlaştırılmıştır.

İktisat Vekâlet'inin mazotla çalışan elektrik motorlarına izin vermemesi üzerine, Erzurum'da su veya maden kömürü ile elektrik üretilmesi için İmar Birliği tarafından 1934'te incelemeler başlatılmıştır. Sudan yararlanmak için bir su mühendisinin Erzurum'a getirilmesine karar verilmiş, kömür konusunda ise, Erzurum çevresindeki kömürlerin kuvvetleri konusunda Erzurum Demiryolları İşletme İdaresi'nden gereken cetveller alınmıştır.

1934'te İmar Birliği tarafından asri mezarlığın projesi yapılarak eksiltmeye konulmasına rağmen talip çıkmamış ve 1934 programındaki bir sonraki yıla kalmıştır.

İmar Birliği, Cumhuriyet Alanı'nda bir spor sahası yaptırmaya karar vermiştir. Hazırlanan plana göre, bu stadyum içerisinde futbol, tenis, voleybol, basketbol sahaları, at yarışı ve cirit meydanı, manej²³⁹ yerleri ve yüzme havuzu bulunacaktır. Bu kapsamlı plan için Ankara'dan getirilen projenin 1935 yılında uygulamaya konulmasına karar verilmiştir.²⁴⁰

İmar Birliği elektrik tesisatına 1935'te başlamaya karar vermiştir. Mazotla çalışan elektrik tesisatına Ekonomi Bakanlığı'nın izin vermemesi nedeniyle İmar Birliği, elektrik tesisatı işini 3 yıl ertelenmişti. Buna rağmen, belediyenin mevcut makine ve motorların artık çalışamaz duruma gelmesi nedeniyle şehrin 3 yıl daha elektriksiz kalmaması için İmar Birliği'nin mesai programında değişiklik yapılarak tesisata 1935'te başlanmasına karar verilmiştir.²⁴¹

Çifte Minareler'in tamirine 1928'de teşebbüs edilmişse de, devlet bütçesinden sanat abidelerinin tamirâtı için tahsisat ayrılmaması yüzünden, mahalli imkanlarla yapılamamıştır. Bu gibi abidelerin onarılması hakkında kanun çıktıktan sonra, 1934'te Abideler Koruma Heyeti üyesi ve eski eserler uzmanı Macit Bey Erzurum'a gelerek keşfini yapmıştır. Keşif bedeli 16.000 lira tutan bu tamir işi, %16 eksigiyle ihale edilmiş ve tamiri için iskele kurulmuştur. Bu para ile içindeki kümbetin tamirâtı yapılarak yıkılma tehlikesi önlenmiş ise de, mıntika müzesi yapılacağı planlanan bu eserin birçok

²³⁹ **Manej:** Binek ve yarış atı eğitimi.

²⁴⁰ **Varlık,** 15 Teşrinisani 1934, Perşembe, No: 1233, s.2.

²⁴¹ **Varlık,** 11 Şubat 1935, Pazartesi, No: 1250, s.2.

yeri tamire muhtaç bir şekilde kalmıştır. Çifte Minareler I. Dünya Savaşı'nda büyük bir tehlike geçirmiştir. O zaman cephane deposu olan bu değerli eser, askerin Erzurum'dan geri çekilmesi sırasında, büyük bir karar sonucu yakılıp yıkılmak istenmişse de, halkın engellemesi üzerine ayakta kalabilmiştir.²⁴² Çifte Minarelerin tamiratına nezaret eden Kültür Bakanlığı Mimarı Macit Bey, Kasım 1935'te Erzurum'dan ayrılmıştır.²⁴³

İnhisarlar idaresi Gürcükapı civarında 4.000 liraya aldığı arsada yapacağı binanın plan ve projelerini Kasım 1935'te hazırlamıştır. 50.000 liraya mal olacak bu binanın yapımına 1936 baharında başlanmasına karar verilmiştir.

Erzurum Valiliği 1935 yılında, ağaçlandırma yapmak için 20 dönüm arazi satın almış ve hazırlıklara başlamıştır.²⁴⁴

Yeni bayındırlık alanı için Cumhuriyet Alanı ile Köşk arasındaki büyük ve geniş saha seçilmiştir. Burada açılmış geniş caddenin bir tarafına 30 ev yapılacaktır. Cumhuriyet Alanı'nın etrafına, Genel Müfettişlik Binası ve evi, Komutanlık Dairesi ve evi, Müstahkem Mevki Komutanlığı evi, Orduevi, Halkevi, Posta ve Telgraf Binası gibi binalar yapılacaktır. Şehrin kuzey kısmında İstanbul Kapısı ile Dar Hat İstasyonu arasında ve eski mezbahanın arkasındaki bostanlar tarafında istasyon binası ve müştemilatı yapılacaktır. İnhisarlar İdaresi'de belediyeden aldığı Millet Bahçesi civarındaki eski Palıt Meydanı arsasında modern bir bina yapacaktır. İstasyon binasıyla karşı karşıya gelecek olan bu binalar, şehrin bu kısmını güzelleştirecektir.

İstihkâm Yarbayı Kamil'in vefatından sonra eksik kalmış olan şehir haritasını tamamlatmayı Vali vaat etmişti. Ayrıca, şehrin imarı ile yakından ilgilenen Tahsin Uzer de, yakında getireceği mütehassıslara imar planını yaptıracak ve bütün işler bu plan doğrultusunda yapılacaktır.

Belediye Başkanı şehrin imarı konusunda şunları söylemiştir: Geçen senelerden devretmiş belediyenin yüz binlerce alacağını sıkı bir şekilde takip ettirip gerektiğinde tahsil-i emval kanununa başvurulmaktadır. Şehrin içinde, kapıların önüne, damların üzerine gübre ve tezek dökülmesini yasaklayan belediye meclisi kararından sonra bu iş ehemmiyetle takip edilerek her taraftan bu gibi şeyler kaldırılmış ve şehir temizlenmiştir.

²⁴² **Varlık**, 1 Ağustos 1935, Perşembe, No: 1288, s.2.

²⁴³ **Varlık**, 18 İkinci Teşrin 1935, Pazartesi, No: 1313, s.2.

²⁴⁴ **Varlık**, 19 Birinci Kanun 1935, Perşembe, No: 1319, s.2.

Erzurum'daki elektrik sorununu çözmek için yeni motorun montajına başlanmıştır. İmar Birliği'nin Demiryolları İdaresi'nden aldığı 80 beygirlik dizel motorun tamirata bitmiş ve montesine başlanmıştır. Montaj başarılı olursa, şimdiki tesisat iki misline çıkacak ve şebeke civarında bulunan evlere de elektrik verilebilecektir.²⁴⁵

Yeniden kurulan İmar Birliği nizamnamesine göre Hususi İdare her yıl bütçesinden 35.000, Erzurum Belediyesi de 15.000 lira verecekti. Erzurum Belediyesi bu parayı kurulduğu günden beri vermekte ise de, Hususi İdare 1934 ve 1935 yıllarında taahhüdünü tamamen yerine getirememiştir. Hususi İdarenin bütçeleri İçişleri Bakanlığınca tasdik edildiği için, Bakanlık tarafından bu 35.000 liranın 8.000 lirası başka fasıllara nakledilmiştir. 1935 bütçesinde ise Hususi İdarenin ve Hasankale Belediyesinin iştirak hissesi olarak konulmuş olan paradan yalnız hazine bonoları karşılığı olan 26.000 lirası kabul ve 11.000 lirası tayyedilmiştir.²⁴⁶

Bu arada Erzurum'da elektrikle alakalı çalışmalarda yapıldığı görülmektedir. Bu amaçla İmar Birliği kurulduğu zaman elektrik konusunda belediye ile ayrı bir mukavele yapmıştı. Buna göre Erzurum Belediyesi ayrıca 10.000 lira ile şehirde mevcut elektrik tesisatını birliğe devredecek, birlik de bir yıl içinde güzel bir tesisat meydana getirerek belediyeye 600 lamba verecekti. Belediye tesisatı Haziran 1935'te birliğe devretmesi ve 10.000 lirayı da vermeye başlamışken, birlik bu taahhüdünü yerine getirememiştir.

Başbakan'dan sonra Erzurum'a gelen Bayındırlık Bakanı Demiryolları İşletme İdaresinde bulunan 80 beygir kuvvetindeki büyük bir motoru belediyeye verdirdi. Bu motorun eksikleri tamamlandıktan sonra işletilmeye başlandı. Bundan sonra mevcut tesisat iyileştirilerek bütün caddelere elektrik verildiği gibi, ev ve mağazalara da verilecektir. Birçok kişi şimdiden ev ve mağazalarına elektrik almaya başlamıştır. Yeni motor işletilmeye başlandığı gün motor dairesi önünde tören yapılmış, tören sırasında Halkevi bandosu parçalar çalmış, misafirlere sigara ve çikolata ikram edilmiştir. Motorun bütün eksikliklerini, vasıtasız, plansız ve modelsiz olarak İş Ocağı işçileri başarmıştır. Yüksek komutandan aldığı emir üzerine günde 4-5 saatini bu işe ayıran Binbaşı İhsan Yavuzer ve arkadaşları bu işi başarmışlardır.²⁴⁷

²⁴⁵ **Varlık**, 13 Şubat 1936, Perşembe, No: 1325, s.1-2.

²⁴⁶ **Tayyetmek**: Aradan çıkarmak, ortadan kaldırmak, yok etmek.

²⁴⁷ **Varlık**, 9 Nisan 1936, Perşembe, No: 1332, s.1.

Şehrin elektrikle aydınlatılması işi bir düzene girmiş ve bütün ana caddeler elektrikle aydınlatılmıştır. Halk da ev ve dükkânlarına elektrik almak için oldukça istekli olmasına rağmen, elektrik kuvvetinin az olması nedeniyle belediye bu konuda ihtiyatlı davranmaktadır.

Belediyenin tavsiyesi ile tüccarlar, kontrol saatleri getirtmeye başlamışlardır. Bunlar gelinceye kadar sarfiyattaki düzeni sağlamak için duy ve ampuller mühürletilerek geçici bir tedbir alınmaktadır.

İmar Birliğinde Haziran'a Kadar Yeni bütçe yapılmıştır. Yeni İmar Birliğinin seçilen üyeleri 2,5 aylık bütçeyi hazırlamıştır. Buna göre mukavelesi imzalanmış olan heykelin taksitleri ödenecek, şehir haritasının noksan kısımları ikmal edilecek ve bahçelerin tanzimi ve elektrik işi belediye tarafından yapılacaktır.

Erzurum'un yeniden inşası için faaliyetlerde bulunan İmar Birliği Meclisi 14 kişiden oluşmaktadır. Bunlar kendi aralarında şu kişileri birlik encümenine seçmiştir: İlbay (tabii reis), Şarbay (ikinci reis), Vilayet Genel Meclisi üyelerinden Emekli Levazım Albayı Ahmet Gönen, Emekli Mülkiye Kaymakamı Adil Savcı, Belediye Meclisi üyelerinden Canip Şamlıoğlu, Belediye Meclisi üyelerinden Ticaret Odası Başkâtibi Zakir. Belediye Meclisi 1 Nisan'da toplanacak: Toplantıda 1936 bütçesi yapılacak İmar Birliği nizamnamesinde yapılan değişiklik nedeniyle tekrar belediyeye devredilen işler de dikkate alınarak 5 senelik program yapılacaktır.

Şehirde yapılan imar faaliyetleri çerçevesinde, Erzurum kadastro haritasının yapılmasına başlanmıştır. Bu iş genel müfettişlik tarafından getirilmiş olan Türk mütehassıslarından Nail ve Mithat Beyler tarafından yapılmaktadır.

Cumhuriyet Caddesi'nde iki yıl önce İmar Birliği tarafından istimlak edilmiş olan evler yıktırılarak Cumhuriyet Meydanı'na kadar uzatılmış, caddenin Tebriz Kapısı istikametine uzatılacak kısmı bütçenin uygun olmamasından dolayı istimlak edilememiştir. Bu iş İmar Birliği'nin bu yılki programına dâhil olduğundan, istimlak edilecek yerlerin haritası hazırlanmıştır. Harita ve istimlak muamelesi bittikten sonra, Çifte Minareler karşısındaki evler yıktırılarak Cumhuriyet Caddesi ile Tebriz Kapısı Caddesi birleştirilecektir. Ayrıca, iki yıl evvel Cumhuriyet Meydanı istikametinde açılmış olan cadde üzerinde istimlakler yapılarak cadde daha düz hale konulacaktır. Ayrıca Cumhuriyet Meydanı'nda Köşk istikametine açılmış olan cadde üzerindeki

değirmen ve diğer binalar da istimlak olunarak bu caddenin temdidini²⁴⁸ yapılacaktır. Bu işler bu yıl içinde yapılacaktır.²⁴⁹

Cumhuriyet Caddesi'nin Tebriz Kapısı'na kadar uzatılması için buradaki binaların istimlak konusunda bina şubesinin çıkardığı ev bedelleri bina sahiplerine bildirilmiştir. Mülk sahiplerinden bazıları bu ücretlerin az olduğunu bildirerek itirazda bulunması üzerine itiraz tetkik komisyonu bu müracaatları incelemektedir. Bundan sonra binaların yıkımına başlanacaktır.²⁵⁰

Millet Bahçesindeki yapılan binalardan başka, bahçenin de güzel bir park haline konulması için çalışmalar yapılmaktadır. Açılacak kulübe Sipahi Ocağı Kulübü ismi verilecektir. Böylece Erzurum Sipahi Ocağı da yeniden canlandırılmış olacaktır.

Erzurum'da konferans gibi faaliyetler için büyük bir salon yoktur. Bu ihtiyaç, her zaman olduğu gibi, geçen hafta Uzer'in verdiği konferansta da kendini göstermiştir. Uzer, bu yüzden konuşmasına başlamadan önce, geniş bir salon temin edilmesini ilbaydan rica etmiştir. Bunun için, şimdilik bu ihtiyacı karşılamak üzere belediye salonundaki camekânlar ve duvarlar kaldırılmaktadır.

Vilayet Özel İdaresi, şehir haricinde asri mezbaha civarında büyük bir fidanlık yapmıştır. Burada bilimsel usullerle yetiştirilecek fidanlar halka dağıtılacaktır.

Belediye de Ziraat Müdürlüğünden ağaç tohumu alarak, bunları Millet Bahçesi arkasındaki maşaralarla²⁵¹ bahçenin karşısındaki tarlalara ektirmiştir. Erzurum'da ağaç yetişmez diyenleri yalanlayan bu tecrübeler halkı ağaç yetiştirmeye teşvik edecektir.

Ilıca'da Erzurum Belediyesine ait kaplıcalardan Büyük Çermik yeni baştan yaptırılmaktadır. Genel Müfettişlik bu inşaatla bizzat alakadar olmaktadır. Bu çermiğin kubbesi betonarme olacak, soyunma yerleri plajlarda olduğu gibi loca şeklinde olacaktır. Oluklu denilen diğer çermiğin de büyük çermik gibi yaptırılması kararlaştırılmıştır. Banyolar da bu yaz yeni baştan tamir ve ıslah edilecektir. Banyoların üstünde de 9 oda ve 1 koridor yaptırılması kararlaştırılmıştır. Ilıca'da banyoların önünde geçen sene yaptırılmış olan bahçe de güzelce tarh ve tanzim ettirilmiş ve dikilen

²⁴⁸ Temdid: Devam ettirmek, uzatmak, sürdürmek.

²⁴⁹ **Varlık**, 15 Haziran 1936, Perşembe, No: 1339, s.1.

²⁵⁰ **Varlık**, 3 Ağustos 1936, Pazartesi, No: 1353, s.2.

²⁵¹ **Maşara**: Bağ, bahçe ve bostanlarda ekilmek için ayrılmış küçük toprak parçası, evlek, karık.

ağaçların çoğu tutmuştur. Belediye otobüsleri Ilıca'ya sefer yapmaya başlamış ise de hava şartlarının uygun olamamasından dolayı gidip gelenin az olduğu görülmektedir.²⁵²

Temizlik işleri hakkında Belediye Reisi'nin bu dönemde Varlık gazetesine bir beyanatı olmuştur. Varlık gazetesi muhabirinin Belediye Reisi'nden aldığı bilgiye göre: Temizlik konusunda şikâyet edenlerin çoğu, Erzurum'un kaç mahallesi ve sokağı olduğunu, buna mukabil ne kadar temizlik arabası ve amelesi bulunduğunu bilmeyenlerdir. Halka açık caddelerde devamlı temizlik yapılmaktadır. Başka bir grup amele ile de mıntıka temizliği yapılmaktadır. Bunlar dar sokaklara kadar girmektedirler. Her sokağa her gün girilememektedir. Şehrin bir tarafından başlanıp diğer tarafından çıkılmaktadır. Şehir o kadar bakımsız kalmıştır ki, daha gübre, tezek ve bataklıkla uğraşmaktadır. Ayrıca gıda maddesi satılan yerler tamamen camekân içine alınmış, sıhhi şartları taşıyan kasap dükkânlarının sayısı artırılmıştır. Vakıflar da kendi mülkü olan hamam ve dükkânları sıhhi hale getirmek için gereken tahsisatı istemiştir.²⁵³

Bu dönemde içme suyu çalışmaları kapsamında Aşkale Nahiyesi'nde bir takım çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Aşkale Nahiyeye merkezinin 2 km kuzeyinde bir göze vardır. Bu gözenin suyu 100 yıl önce Murdooğlu adında zengin bir Ermeni tarafından Aşkale'ye akıtılmış olduğu için, halk arasında Murdooğlu Gözesi olarak anılmaktadır. Bu suyun yolu daha sonra bozulup kapanmış olduğundan yıllardan beri iyi sudan mahrum kalan Aşkaleliler, kasabanın yanından akan Karasu Irmağı'ndan su içmekte idiler. Halkın bu hayati ihtiyacı nazar-ı dikkate alınarak 800 lira vilayet özel idare bütçesinden, 700 lira da halktan yardım temin edilerek suyolunun yaptırılmasına başlanmış ve Murdooğlu adı değiştirilerek Merdoğlu Gözesi ismi konulmuştur. Bu su kasaba içine getirildiğinden birkaç çeşmeden akacak kadar boldur.²⁵⁴

Yine Cumhuriyet'in ilk yıllarında Hasankale'de içme suyu çalışmaları da yapıldığını görmekteyiz. Hasankale'de kasaba içindeki suyolları demir borular içine alınmış ve iki çeşme yaptırılmıştır. Çeşmeleri birisinin açılışı 14 Eylül'de Çakmak Hasankale'den geçerken yapılmış ve Hasankaleliler bu çeşmeye bu günün hatırası

---

²⁵² **Varlık**, 15 Haziran 1936, Pazartesi, No: 1339, s.3.

²⁵³ **Varlık**, 25 Haziran 1936, Perşembe, No: 1342, s.2.

²⁵⁴ **Varlık**, 30 Temmuz 1936, Perşembe, No: 1352, s.1.

olarak Fevzi Çakmak Çeşmesi ismini vermişlerdir. Diğer çeşme de Ağaç Minare ile Erzurum Kapısı arasında yaptırılmıştır.²⁵⁵

Vakıf işlerini teftiş etmek için Erzurum'a gelmiş olan Genel Müdür Fahri Kiper, asar-ı atikalardan²⁵⁶ bazı camileri tetkik etmiş, fotoğraflarını almıştır. Vakıf akaratından²⁵⁷ tamiri veya satılması gerekenleri tespit etmiştir. Kiper, Varlık gazetesi muhabirine yaptığı açıklamada, Erzurum'un müfettişlik merkezi olması ve burada birçok vakıf malının bulunması nedeniyle gereken imar işlerinin yapılacağını belirtmiştir.²⁵⁸

Bu sırada Doğu illerinde teftiş gezisinde bulunan Uzer, Kemah'dan Erzurum Belediye Reisi'ne gönderdiği emir telgrafında Erzurum Valiliğini'de teftişe dahil ettiğini bildirdikten sonra şunları belirtmiştir:

1-Cumhuriyet Caddesi'nin Tebrizkapı Caddesi'ne birleştirilmesi için Çifte Minareler civarında istimlakı gereken binalardan belediye ve vakıflara ait olanlar ve şahıslardan sulhe talip bulunanların bina ve dükkânlarının mahkeme hükmü beklenmeden yıktırılması ve diğer istimlaklerin bir ay içinde bitirilmesi.

2-Erzurum'da gündelik çıkacak Doğu İli Gazetesi için İstanbul'dan getirilmiş olan matbaa makinelerinin hemen kurdurulması.

3-Belediye binasının tamamen boyattırılması ve büyük salon ve reis odasının tefrişi için ne kadar paraya ihtiyaç olduğunun telle bildirilmesi.

4-Asri mezbahanın derhal tamamlanması ve mezbaha arabasının da yaptırılması.

Belediye Reisi bu emri aldıktan sonra hemen tatbika başlamıştır. Çifte Minareler karşısındaki binalar kaldırıldıktan sonra bu meydanın haritası ve planı Genel Müfettişlik Nafia Müşavirliğince yapılacaktır.²⁵⁹

Doğu illerinde yaptığı teftiş hakkında Varlık gazetesine bir beyanat veren Genel Müfettiş Tahsin Uzer şu bilgileri vermiştir: “Çakmak'la beraber gezdiğimizde müfettişlik bölgesinin hızla kalkındığını gördüm. Transit yolu da gelişmekte, yeni teşmil olunan Patnos Kazası hükümet dairesi bitirmek üzeredir. Karaköse'de 15 güne

²⁵⁵ Varlık, 21 Eylül 1936, Pazartesi, No: 1367, s.1.

²⁵⁶ Asar-ı Atika: Eski eserler.

²⁵⁷ Akarat: Gelir getiren mal.

²⁵⁸ Varlık, 13 Ağustos 1936, Perşembe, No: 1356, s.1.

²⁵⁹ Varlık, 20 Ağustos 1936, Perşembe, No: 1358, s.1.

kadar elektrik tenviratına başlanacaktır. Kars'ta arazi tevzi ve temlik bitmiştir. Kars'taki bu muamelenin kapsamını genişleterek diğer vilayetlere ve ilk önce Erzurum'a uygulayacağız. Bu bir vilayet işi değil, devlet işi olarak halledilecektir.

Doğu illerindeki 11 şehir ve kasabanın elektrik işiyle ilgili ilk mukaveleler imzalanmıştır. Erzurum'un su ve elektrik işi Nafia, vilayet ve belediye arasında müştereken yapılacaktır. Erzurum'a Paşalar Suyu getirilecektir.”

Bu dönemde Erzurum'da iki büyük eser hizmete girmiştir. Mareşal Çakmak Hastanesi ve Ordu Evi'nin açılışı yapılmıştır. Ordu Evi'nin tam olarak tamamlanmamasına rağmen açılışı Cumhuriyet Bayramı'nda yapılmıştır. Askeri hastaneye ise, Genelkurmay Başkanı Çakmak'ın bu hastaneyi ziyaretlerinde burayı çok beğenmesi ve takdir etmesi ve kendi adının verilmesine müsaade ettiği için bu isim verilmiştir.

Yine aynı dönemde Asri Mezbahanın açılışı töreni yapılmıştır. Buranın da inşaatı henüz bitmemesine rağmen, Cumhuriyet Bayramı münasebetiyle açılmıştır.²⁶⁰

Doğu Anadolu'daki yatırımları “bir gelir kaynağı değil, bir kamu hizmeti” olarak gören anlayış, ileriki yıllarda da devam edecek; Cumhuriyet Döneminde, toplumsal ve ekonomik kalkınmaya yönelik olarak Doğu Anadolu Bölgesi'nde yapılan yatırımların hemen hemen tamamına yakını devlet eliyle gerçekleştirilmiş olacaktır.²⁶¹

Doğu Anadolu'daki çetin coğrafya ve iklim şartları yatırımların maliyetini, yapım süresi, nitelik ve niceliğini olumsuz etkilemiş, toplumsal yapılardan kaynaklanan sıkıntıların, dış odakların girişimleri ile kaşınması bölgesel ayaklanmalar da (Şeyh Sait isyanı) önemli bir sorun oluşturmuştur. Bütün olumsuz koşullara rağmen Türkiye Cumhuriyeti, yurdun her köşesine olduğu gibi Doğu Anadolu'ya da günün koşulları ve Devletin olanakları ölçüsünde el atmış, yöreyi kalkındırmak için ciddi çalışmalar yapmıştır.

3.3. Ulaşım

Ulaşım bir ülkenin ve bir bölgenin kalkınmasındaki en önemli faktörlerden birisidir. Fakat Doğu Anadolu'nun çetin coğrafyası ve sert iklim koşulları, yörenin

²⁶⁰ Varlık, 2 İkinci Teşrin 1936, Pazartesi, No: 1379, s.1.

²⁶¹ Sait Aşgın. “Atatürk Döneminde Doğu Anadolu (1923-1938)” ,TC Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, S. 50, s.470

özellikle bayındırlık hizmetlerinden yeterince yararlanamaması ile doğrudan ilgilidir. Örneğin inşaat mevsimi ülkenin kimi yörelerinde on bir aya kadar çıkarken, Doğu Anadolu'nun belli kesimlerinde üç aya kadar düşebilmektedir. Buna, bazı iç ve dış gelişmeler nedeniyle uygulanan kalkınma planlarının tam olarak hedeflerine ulaştırılamamaları da eklenince doğu illerine yapılan hizmetler beklenen sonucu sağlamada yeterli olamamıştır. Örnek vermek gerekirse 1924-1928 yılları arasında iki bin km demiryolu hattı yapımı programlanmış ancak 1929 yılına kadar bu programın yarısı gerçekleştirilmişti.

3.3.1. Demiryolu Ulaşımı

Tarihçi Murat Küçükuşurlu'ya göre Erzurum'un demiryolu ile tanışması 1916 yılındaki Rus işgali ile olmuştur. Ruslar daha önce Kars ve Sarıkamış'a kadar getirdikleri demiryolunu I. Dünya Savaşı'daki işgalleri sırasında Erzurum'a kadar uzattılar.²⁶²

Gerek Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde gerekse Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'deki ulaşım problemlerinden birisi; Anadolu'nun batısı ile doğusunun modern vasıtalarla birbirine bağlanmamış olmasıydı. Türkiye'nin batısı ve güneyinde birçok demiryolu hattı yapılmışken, Doğu Anadolu bu imkândan uzun süre mahrum kaldı. Cumhuriyet'in ilanından sonra demiryolu hatlarını doğuya doğru uzatmak için ciddi teşebbüsler oldu. Fakat özellikle iktisadi engeller buna mani oldu. Bununla birlikte hedefe ulaşmak için bazı çalışmalar yapılmıştı. 1930'a gelindiğinde demiryolu Sivas'a ulaşmıştı. 1939'da ise Erzurum demiryoluna kavuşmuş oldu.²⁶³

1 Aralık 1922 tarihi itibarıyla, Erzurum ve çevresi demiryollarında uygulanan yeni tarifeye göre, Erzurum'dan Sarıkamış'a her gün saat 8.15'te, Sarıkamış'tan Erzurum'a ise her gün saat 9.15'te tren hareket etmekteydi. Yani her iki taraftan da günde bir tren hareket etmekteydi. Kars ile Sarıkamış arasındaki geniş hatta ise, sadece Cuma günleri karşılıklı olarak birer tren hareket etmekteydi. Buna göre, Erzurum-Sarıkamış arasındaki nakliyat ve sevkiyat çok daha fazlaydı.²⁶⁴

²⁶² Küçükuşurlu, **Sorularla Erzurum Tarihi**, s.144-145.

²⁶³ Küçükuşurlu, Gürkan Fırat Saylan, "Şimendiferin Erzurum Yolculuğu ", **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 38, Erzurum, 2008, s.328

²⁶⁴ **Varlık**, 7 Kanunievvel 1338, Perşembe, Sayı: 103, s.4.

Haziran 1923'ten itibaren yeni bir tarife uygulamasına geçilmiştir. Buna göre; Cumartesi ve Çarşamba günleri Sarıkamış'tan Erzurum'a, Cuma ve Pazartesi günleri ise Erzurum'dan Sarıkamış'a olmak üzere iki yolcu treni hareket ettirilmeye başlanmıştır. Bu yolcu trenleri Karaorgan, Horasan ve Hasankale duraklarında 30'ar dakika durmaktadır. Hazırlanan tren tarifesine göre, sabah 8.15'te Erzurum'dan hareket eden trenin, ertesi sabah 6.52'de Sarıkamış'a varması planlanmıştır. Buna göre Erzurum-Sarıkamış tren yolculuğu 23 saat sürmektedir. Fakat çoğu zaman, tarifede belirlenenden daha uzun süre almaktadır.

Erzurum-Maden Yeniköy arasında ise, haftanın üç günü karşılıklı seferler düzenlenmektedir. Bu iki ana durak arasında, Ilıca, Evreni ve Karabıyık ara istasyonları vardır. 8.00'da Erzurum'dan hareket eden tren, 14.10'da Maden Yeniköy'e varmaktadır.

Sarıkamış-Kars arasında ise haftada ikişer kez karşılıklı sefer yapılmaktadır. Sarıkamış'tan 10.00'da hareket eden tren, 13.20'de Kars'a varmaktadır. Aynı tarifeye göre Kars'tan Gümrü'ye haftada bir kez sefer yapılmaktadır. Kars'tan Gümrü'ye giden tren, sabah 8.15'te hareket edecek ve yaklaşık 5 saate Gümrü'ye varacaktır. Bu bilgilere göre, Erzurum'dan Gümrü'ye gitmek isteyen bir yolcu, 8.15'te Gölbaşı tren istasyonundan sabah 8.15'te trene binerek, Hasankale-Horasan-Karaorgan istasyonlarından sonra ertesi sabah 6.52'de Sarıkamış'a varacaktır. Buraya kadar dekovil hattı denilen dar hatla zahmetli ve uzun bir yolculuk yapacak olan yolcu, saat 10.00'da bu kez geniş hatla Kars'a hareket edecek ve Selim ve Benli Ahmet İstasyonlarına uğradıktan sonra 13.20'de Kars'a varacaktır. Geceyi Kars'ta geçirdikten sonra, ertesi sabah 8.15 trenine binerek, Başgedikler ve Kızılçakçak İstasyonlarında 30'ar dakika duracak ve öğlenden sonra 13 civarında Gümrü'ye inmiş olacaktır. Böylece, 1923'ten itibaren her yıl, yaz ve kış tarifi olmak üzere iki tarife uygulanmış ve kış aylarında tren seferleri azaltılmıştır.

Çester Grubu tarafından Anadolu'da yapılacak demiryolu şebekesi arasında, Sivas-Van ana hattı üzerindeki Çaltı mevkiinden Erzurum'a uzatılacak kol, Çaltı-Erzurum Hattı'nın bir noktasından Karadeniz sahiline indirilecek kol ve Erzurum'dan Bayezit yoluyla İran sınırına indirilecek bir hat vardır. Bu son hat zaten mevcuttur ve buradaki malzeme ve raylar bedeli karşılığında Çester Grubu'na devredilecektir.²⁶⁵

²⁶⁵ Varlık, 21 Haziran 1339, Perşembe, Sayı: 158, s.1.

Cumhuriyet'in ilanından önceki dönemde gündemi meşgul eden Çester Projesi'ne göre; Ottoman-American Development Company Anadolu'da yaklaşık 4.400 km uzunluğunda demiryolu ile Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında üç liman inşa edecekti. Hükümet, Sivas'tan Erzurum'a, hatta Bayezit'e kadar uzanacak bir demiryolu hattını projeye dahil etmek istiyordu.

Ankara Antlaşması sonrası Musul'un egemenliği ve statüsü konusu, projenin hayata geçirilmesini engelledi. Böylelikle Cumhuriyet döneminin demiryolu konusundaki ilk büyük girişimi sonuçsuz kalmıştı. Ancak yaşanan bu olumsuz gelişme, Cumhuriyet yönetimini demiryolu politikasından asla saptırmadı. Hedef ortadaydı; Anadolu dört baştan demir ağlarla örülecekti. Bu politika Cumhurreisi Mustafa Kemal'in: "Türkiye Hükümeti'nin tespit ettiği projeler dahilinde muayyen zamanlar zarfında vatanın bütün mıntıkları çelik raylarla birbirine bağlanacaktır. Bütün vatan bir demir kitle haline gelecektir." İfadesi de bu konuya ne kadar önem verildiğinin bir tezahürüdür.²⁶⁶

Erzurum ve çevresi demiryollarında, bazı durumlarda özel indirimler uygulanmaktaydı. Örneğin, 17 Ağustos 1923'te Kars uçak hangarında yapılacak büyük at koşuları için Erzurum ve Sarıkamış'tan indirimli tren seferleri düzenlenmiştir. Bu at yarışlarına katılmak veya yarışları izlemek için Erzurum-Kars arası 200 kuruş tespit edilmiştir.²⁶⁷ 9 Aralık 1923'ten itibaren Erzurum ve çevresi tren seferleri yeniden düzenlenmiştir. Bu kış tarifesine göre Erzurum'dan Sarıkamış'a Pazartesi günü saat 8.15'te hareket edecek tren 12.57'de Hasankale'ye varacak, 13.45'te buradan hareket ederek Horasan ve Karaorgan İstasyonlarından sonra 6.52'de Sarıkamış'a varacaktır. Sarıkamış'tan ise Cuma günü 15.30'da kalkacak tren ertesi gün 11.00'da Erzurum'a varacaktır. Yani Erzurum-Sarıkamış arası tren seferleri kış dolayısıyla 1'e indirilmiştir. Aynı şekilde Sarıkamış ile Kars arasında da haftada 1 kez tren seferi yapılacaktır. Buna göre Sarıkamış'tan 13.25'te hareket edecek tren, 16.35'te Kars'a varacaktır.²⁶⁸ 25 Aralık 1923'te, Erzurum-Sarıkamış dar hattının tamiri için 72.200, Sarıkamış-Kars geniş hattının tamiri için ise 27.800 travers ağacı alınmasına karar verilmiştir.²⁶⁹

²⁶⁶ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II (1906-1938), Ankara, 1997, s.301.

²⁶⁷ Varlık, 13 Ağustos 1339, Pazartesi, Sayı: 172, s.4.

²⁶⁸ Varlık, 17 Kanunievvel 1339, Pazartesi, Sayı: 208, s.3.

²⁶⁹ Varlık, 24 Kanunievvel 1339, Pazartesi, Sayı: 210, s.4.

Doğu Anadolu'daki demir yolları ve demir yolu ağındaki gelişim TCDD'nin Demiryollarının Tarihsel Gelişimi haritasında görülmektedir. Bkz: Ek-3

Karadeniz seyahatini yapmakta iken, meydana gelen Pasinler depremi yüzünden 30 Eylül 1924'te Erzurum'a gelen Cumhurreisi Mustafa Kemal, burada yaptığı bir konuşmada Erzurum'a uzatılacak demiryolu konusuna değinerek, doğuyu diğer vatan aksamına bağlayacak bir şimendifer hattının Erzurum'a kadar uzatılmasını Türkiye Cumhuriyeti için hayati bir mesele olarak gördüğünü ifade etmişti.²⁷⁰

Ankara'dan itibaren doğuya doğru yapılmakta olan tren hattının bir an evvel Erzurum'a ulaştırılması için, 1924 yılı başında Nafia Vekili Muhtar Bey tarafından azami gayret gösterilmiştir. Nafia Vekili Muhtar Bey, Vekiller Heyeti'nden, 1924 yılı bütçesine bu iş için 10 milyon lira konulmasını istemiş ve bu paranın verilmesi durumunda hattı 4 yılda Erzurum'a ulaştırmayı taahhüt etmiştir.²⁷¹

1924 yılında çıkarılan kanuna göre, Trabzon-Erzurum demiryolu hattı güzergahını tespit etmek üzere, eski Nafia Vekili Muhtar Bey'in, mühendislerle birlikte bölgeye gönderilmesine karar verilmiş ve bu heyet Ağustos 1924'te bölgeye gelerek çalışmalara başlamıştır. Programa göre, yapılacak demiryolu için iki alternatif hat tespit edilmiştir. Bunlardan birisi Erzurum-Trabzon yolunun bulunduğu hat, diğeri ise Harşut Vadisi yoluyla gidecek hattır. Ağustos ayı sonlarında Erzurum'daki incelemelerini bitiren Muhtar Bey, en uygun güzergâh olarak Trabzon-Sürmene-Bayburt-Erzurum istikametini tespit etmiştir.²⁷² Bu kapsamda 10 Nisan 1924 tarihli Meclis oturumunda, 340 senesinde inşaatına başlanmak üzere Trabzon'dan Erzurum'a yapılacak demiryolu ve Trabzon limanı için bu seneden keşif yapılması hakkındaki kanun kabul edilmiştir.²⁷³

Trabzon-Erzurum demiryolu hattının inşası için 1925 bütçesine tahsisat konulmaması üzerine basın yoluyla yapılan tenkitlere cevap veren Nafia Vekili Süleyman Sırrı Bey, her hattın hükümetin alelaide bütçesiyle inşa edilemeyeceğini, Trabzon-Erzurum hattı masrafının 1925 bütçesine konulmamasının, bu hattın inşa edilmeyeceği anlamına gelmeyeceğini belirtmiştir.²⁷⁴

²⁷⁰ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II, s.212.

²⁷¹ Varlık, 10 Kanunisani 1340, Perşembe, Sayı: 216, s.4.

²⁷² Varlık, 28 Ağustos 1340, Perşembe, Sayı: 279, s.3.

²⁷³ Varlık, 14 Nisan 1340, Pazartesi, Sayı: 242, s.2.

²⁷⁴ Varlık, 27 Teşrinievvel 1340, Pazartesi, Sayı: 295, s.4

1923'ten itibaren kış aylarında haftada bir kez Erzurum-Sarıkamış tren seferi düzenlenmektedir. Yaz aylarında ise haftada 2 tren vardı. Fakat tren yolu askeriyenin idaresindeyken, daha fazla tren seferi vardı.²⁷⁵

Erzurum-Sarıkamış hattı savaş esnasında Ruslar tarafından kısa sürede yapıldığı için, çeşitli malzemeler kullanılmıştır. Yani düzenli olarak yapılmamıştır. 1924'te bu hat için devlet tarafından 400.000 lira verilmiştir.²⁷⁶

Erzurum-Sivas demiryolu inşaatının birkaç sene tehir edileceği yolundaki söylentiler dolaşmakta idi. Bu menfi propagandaya inanlar olmaktadır. Hâlbuki demiryolu inşaatı için gereken malzemeler Aşkale'ye gelmeye başlamış ve bu malzemenin muhafazası için müfettişlikten vilayete emir verilmiştir. İnşaata birkaç gün içinde Erzurum tarafından da başlanacaktır. Sizi hükümetinizden soğutmak isteyenlere sakın inanmayınız. Bunun için Uzer de vilayete bir telgraf göndererek, Erzurum şimendifer inşaatının on sene geri kaldığı hakkındaki menfi propaganda yapanlara yapılacak faaliyetle cevap verilmesini istemiştir.²⁷⁷

Başvekilin şehirdeki incelemeleri sırasında Erzurumlular, Sivas'tan başlanan demiryoluna Erzurum'dan da başlanılmasını istemişlerdi. Erzurumlular bu isteğiyle, kendilerine yeni bir iş alanı sağlamayı ve demiryolunun bir an evvel Erzurum'a gelmesini amaçlamışlardı. Erzurum-Sivas hattının bir an evvel yapılması için, iç borçlanma tahvillerinin 1935 yılı başında satışa çıkarılmasına karar verilmiştir.²⁷⁸ Erzurum-Sivas demiryolunun yapımına Erzurum tarafından da başlanmıştı. İlk kazma Aşkale Nahiyesinin 5 km. batısında Çomuoğlu Hanları civarında 17 Mayıs Pazar günü vuruldu. Erzurum'dan davetliler Genel Müfettişlik Binası önünde toplanarak otomobillerle Aşkale'ye gitmişlerdir.²⁷⁹

Uzer, Aşkale'de devam eden demiryolu çalışmalarını görmek ve çalışanlarla temas etmek amacıyla, Müftü, Belediye Reisi ve Rahmi Cumurcu gibi birkaç kişiyi kendi kamyonetiyle dün Aşkale'ye göndermiştir. İnşaat güzergâhına civar köylerin ve hatta Of, Oltu, İspir, Bayburt köylerinden gelenlerin çalışarak para kazanması halkı memnun etmiştir. Heyetin Uzer'e verdiği bilgiler arasında, ameleye verilen ekmeğin

²⁷⁵ **Varlık**, 9 Şubat 1341, Pazartesi, Sayı: 325, s.4.

²⁷⁶ **Varlık**, 14 Mayıs 1341, Perşembe, Sayı: 351, s.1.

²⁷⁷ **Varlık**, 27 Nisan 1936, Pazartesi, No: 1334, s.1.

²⁷⁸ **Varlık**, 22 Teşrinisani 1934, Pazartesi, No: 1234, s.1.

²⁷⁹ **Varlık**, 21 Mayıs 1936, Perşembe, No: 1337, s.1.

sihhi olmaması ve taşeronların ameleleri 10 saatten fazla çalıştırması konuları da vardır. Bu aksaklıkların giderilmesi için Uzer tarafından ilgililere emir verilmiştir.²⁸⁰

Nafia Vekâleti müsteşarı teftiş için geldiği Erzurum'da Varlık gazetesine şu beyanatta bulunmuştur: Divriği'den Erzincan'a kadar olan kısım, bu yolun en arızalı kısmıdır. Bu bölgede Fırat'ın dağlar arasına sıkıştığı Çaltı ve Atma Boğazları gibi, sarplığı ile meşhur yerler vardır. Atma Boğazı'nda 5 km uzunluğunda tüneller açmak gerekmektedir. Bu boğazı aşmak Erzurum'a varmak demektir. Bu itibarla demiryolu, 1937'de Divriği'ye, 1938'de Erzincan'a, 1939 Eylülünde Erzurum'a varmış olacaktır.

Cumhuriyet'in demiryolu politikasının en önemli halkalarından birini teşkil eden, Anadolu'nun tam ortasından geçeceği için istikbaldeki demiryolu hatlarının bel kemiği olarak nitelenen Ankara-Erzurum hattı inşasına uzunca bir süre başlanılmadı. Bu hattın Sivas-Erzurum kısmı çok sarp ve engebeli bir araziden geçiyordu. Üstelik bu hat, döşenecek hatlar içinde en uzun olanıydı. Fakat demiryolunu Erzurum'a ulaştırma hedefi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülke yöneticilerinin her fırsatta dile getirdikleri bir konuydu.²⁸¹

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere Cumhuriyet'in ilk yıllarında demiryolu yapım çalışmalarına önem verilmiş ve bu durum Atatürk tarafından yakinen takip edilmiştir.

3.3.2. Karayolu Ulaşımı ve İlk Motorlu Taşıtlar

Tarihçi Murat Küçükkuşurlu Sorularla Erzurum Tarihi kitabında; *“Asırlar boyunca İran'dan çıkıp Erzurum üzerinden İzmir ve Trabzon'a yük taşıyan deve kervanları, ilk kez 1917 yılında bir otomobille karşılaştılar. 1923 yılı ortalarında ise Trabzon-Erzurum arasında yük taşıyan bir kamyon gördüler. Bu acayip makinelerin sayısı yavaş yavaş artmaya başladı. Fakat develer hemen pes etmediler. 1930'ların ortalarına kadar, emektar yoldaşları olan kağrı ve mekkârelerle²⁸² birlikte yolculuklarına devam ettiler. Bununla birlikte artık devir değişmişti. Develer ve diğerleri, er veya geç yeni ve güçlü rakipleri karşısında pes edeceklerdi. Zira bu rakipler, insanlara sürat ve konfor vaat ediyordu. İşte bu nedenle, daha 1905 yılında Trabzon ile Erzurum arasında yük ve*

²⁸⁰ Varlık, 27 Temmuz 1936, Pazartesi, No: 1351, s.1.

²⁸¹ Küçükkuşurlu, Saylan, “Şimendiferin Erzurum Yolculuğu/Journey Of Railway To Erzurum”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 38, Erzurum, 2008, s.320

²⁸² Mekkâre: Kiralanarak yük taşımada kullanılan at, deve, katır gibi bir yük hayvanı.

yolcuların otomobille taşınması için kolektif şirketi kurulması fikri gündeme gelmişti."²⁸³ Bu bilgiler ışığında Erzurum'daki motorlu taşıtların ilk görülme zamanları ve motorlu taşıtların tarihsel seyrini anlamaktayız. Aynı durum Varlık gazetesinde aşağıdaki gibi dile getirilmiştir.

Erzurum-Trabzon arasında 1923 sonlarından itibaren kamyonlar işletilmeye başlanmıştır. Aynı tarihlerde, bu yol üzerinde bir kamyon şirketi kurulması fikri gündeme gelmiştir.²⁸⁴ Haziran 1924'te, Trabzon Otomobil Şirketi kurularak, Erzurum-Trabzon arasında binek otomobili ve kamyon seferlerine başlamıştır. Bu şirketin Erzurum'daki şubesi, Hacılar Hanı'ndaki Topçuzade Mehmet Efendi Ticarethanesi'ydi. Topçuzade Mehmet Efendi tarafından verilen bir alana göre, bu şirketin otomobil ve kamyonları, Erzurum'dan Trabzon'a haftada 2 kez, Trabzon'dan Erzurum'a ise 1 kez sefer yapmaktaydı. Erzurum'dan kalkan binek otomobilleri, gece Gümüşhane'de kalmakta ve ertesi gün Trabzon'a hareket etmekteydi. Kamyonlar ise Erzurum'dan hareketle Bayburt ve Hamsiköy'de kalmakta ve 3 gün içinde Trabzon'a gitmekteydi. Yani, 1924'te kamyon ve otomobillerle yapılan yolculuk, günümüzde olduğundan çok daha uzun süre almaktaydı. Ücretler ise binek otomobillerinde bir yolcu ücreti 30 lira, kamyonlarla yolculuk ücreti 10 lira ve eşyanın batmanı 50 kuruştur.²⁸⁵

1924 ortalarında, otomobillerle Sarıkamış-Erzurum-Kars arasında yolcu taşımacılığına başlanmıştır.²⁸⁶

1930'ların başında şehirdeki nakliyat az sayıdaki otomobil ve kamyonun yanı sıra fayton, çift atlı araba ve kağnılarla sağlanmaktaydı. 1930 yılı itibarıyla Erzurum Belediye'sine sadece 15 otomobil ve 1 kamyon kayıtlıydı. 1933 yılı ortalarında Erzurum Belediyesi tarafından iki otobüs satın alındı. Başlangıçta, halkın mesire yerlerine ilgisini artırmak amacıyla Ilıca ve Boğaz'a sefer yapması planlanan otobüsler, getirildikten sonra Ilıca ve Hasankale istikametinde çalıştırılmışlardı.²⁸⁷

1935'te Erzurum'daki otomobil ve kamyonet sahipleri, kendi aralarında bir birlik kurarak, Trabzon'daki acentelerle de anlaşmış ve Trabzon-Erzurum arası nakliyatında bir tarife kabul etmişlerdir. Bu birliğin kendi isteğine göre fiyat tespit etmesi ve birliğe

²⁸³ Küçükkuşurlu, **Sorularla Erzurum Tarihi**, s.146- 147.

²⁸⁴ **Varlık**, 31 Kanunievvel 1339, Pazartesi, Sayı: 212, s.2.

²⁸⁵ **Varlık**, 19 Haziran 1340, Perşembe, Sayı: 259, s.4.

²⁸⁶ **Varlık**, 10 Teşrinisani 1340, Perşembe, Sayı: 299, s.3.

²⁸⁷ Küçükkuşurlu, **Sorularla Erzurum Tarihi**, s.150-151.

girmeyen araba sahiplerine yolcu vermemeleri, bazı sıkıntı ve tepkilere neden olmuştur. Bu birlik, Haziran 1935'te, Erzincan'dan Kızıldize'ye gönderilecek jandarma malzemesinin kilosunu 6 kuruşa taahhüt eden İğdırlı bir tüccara araba vermemiş ve kendi kamyonlarıyla 6 kuruşa götürmüştür.²⁸⁸

1935'e kadar şehir içinde çalışan faytonlar için ücret tarifesi ve durak yerleri tespit edilmediğinden, faytonlar istedikleri ücrete göre yolcu taşımakta ve bilhassa bayram ve tatil günlerinde iki misli ücret almaktaydılar. Ayrıca durak yeri bulunmadığı için, Hükümet Konağı önünde, yol ortalarında ve rastgele yerlerde beklemekteydiler. Bu durumu dikkate alan belediye encümeni Temmuz 1935'te hem durak yerlerini hem de fayton ücretlerini tespit eden bir tarife hazırlamıştır. Yapılan bu tarifeye göre şehir içinde faytonun bir saatlik kirası 50 kuruştur. Fayton durak yerleri şu şekilde tespit edilmiştir: Gürcü Kapı, Eski Hapan Yeri, Belediye Dairesi yanı, Tebriz Kapı' da Eski Malmeydanı ve Mahallebaşı. Yine bu güzergâhlarda uygulanacak tarifeye göre; Belediye'den Köşk'e kadar 25, Kars Kapısı'na 30, istasyona 30, Gürcü Kapısı'na 15, Gürcü Kapısı'ndan Kars Kapısına kadar 25, istasyona kadar 25, yeni yapılan mezbahaya kadar 25 kuruştur. Durak yerlerinden Boğaz'a kadar gidiş geliş 175, Ilıcaya gidiş geliş 200, yarış yerine 50, Abdurrahman Gazi'ye 200 kuruştur.²⁸⁹

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Trabzon-Tebriz transit yoluna, Türkiye tarafından ziyade İran tarafı daha fazla önem vermiştir. Örneğin 1925'ten önce İranlılar, bu yolda sağlıklı nakliyat yapılabilmesi için Tahran-Tebriz kısmını acilen tamir ve tanzim etmişlerdir.²⁹⁰

Transit yolunun Erzurum-Karaköse kısmının kabulünü ve noksan kısımlarının keşfini yapmak üzere, Ağustos 1934'te Erzurum'a gelen Nafia Vekâleti Başmüfettişi Süleyman Bey ve heyeti, vilayet mühendisleri ve Hathas Şirketi mühendisleri ile birlikte yol üzerinde inceleme yapmışlardır.²⁹¹ Hathas Şirketi sahiplerinden Mühendis Hikmet, şirketin mütavakki şefi Yusuf ve şirket mühendislerinden Şavo Bey ile birlikte yapılan 10 günlük inceleme sonucunda, Nafia Vekâleti'nden gelen heyetin gördüğü noksanların, Erzurum Vilayeti mühendisleri nezaretinde tamamlanmasına karar verilmiştir. Bu işlemten sonra, mühendislerin vereceği rapor üzerine, yolun kesin

²⁸⁸ **Varlık**, 27 Haziran 1935, Perşembe, No: 1283, s.3.

²⁸⁹ **Varlık**, 25 Temmuz 1935, Perşembe, No: 1287, s.1.

²⁹⁰ **Varlık**, 12 Teşrinisani 1341, Perşembe, Sayı: 402, s.2.

²⁹¹ **Varlık**, 13 Ağustos 1934, Pazartesi, No: 1208, s.2.

kabulünün yapılması uygun bulunmuştur. Erzurum-Karaköse arasındaki incelemelerini bitiren Heyet, 16 Ağustos 1934'te Gümüşhane-Trabzon arasını incelemek üzere Erzurum'dan ayrılmıştır.²⁹²

1935'e kadar Bayburt-İspir arasında düzenli bir yol olmadığı için otomobil işletilememiştir. Bayburtlular kendi taraflarını, İspirililer ise İspir kısmını yaparak bu yolu işletmeye açmış ve ilk olarak Erzurum'un yeni valisi Ethem Aykut, Haziran 1935'te Bayburt yoluyla ve otomobille İspir'e gitmiştir. Bu tarihe kadar otomobil görmemiş olan köylüler, yollara dökülerek Vali'yi sevinçle karşılamışlardır.²⁹³

Erzurum ve çevresinin, ulaşım ve ticaret bakımından diğer önemli yol problemi ise Trabzon-Erzurum-İran transit yoludur. Bu problem de Cumhuriyet'in ilanından beri çözüm bekleyen bir konudur. Bu yolun yapımına 1930'larda başlanmış ve İnönü'nün gezisinden sonra, bir an önce tamamlanması konusunda Bayındırlık Bakanlığına gereken emir verilmiştir. İşte Bakan'ın Erzurum gezisi sırasında ilgilendiği diğer bir konu da, bu yolun eksik kısımlarının tamamlanmasıdır. Bayındırlık Bakanı'nın incelemeleri sırasında, Trabzon'dan İran sınırındaki Kızıldiye'ye kadar devlet tarafından otobüs işletme servisi kurulması gündeme gelmiş ve bu konuda inceleme yapılmıştır.²⁹⁴ 7 Şubat 1936 Cuma tarihli İl Genel Kurulu müzakereleri zabıtlarına Varlık gazetesinde yer verilmiştir. Varlık gazetesindeki yazıya göre:

İran Transit Yolu: I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden sonra unutulmuş bu transit yolu, bugün için de maalesef ehemmiyetini kaybetmiş bir haldedir. Yüzyıllardır çanlarını uğuldatarak geçen ne kervanlar ne kervansaraylar var. Bunlar artık tarihin malı olmuştur. Cumhuriyet idaresi ekonomik olarak çok büyük öneme sahip olan bu yol hakkında etraflı incelemeler yapmaktadır. Bu arada Trabzon'dan İran sınırına kadar emin ve muntazam nakliye vasıtaları işletme fikri ön plandadır.²⁹⁵

Erzurum-Çat Yolu: Erzurum-Çat yolu üzerinde bulunan Karakaya Dağı'nın Çat tarafına Lezgi Sahası denilir. Erzurum'dan Çat'a gelindiğinde, bu dağın üzerine çıkılınca, bu mevsimde o sahayı tamamen su içinde görürsünüz. Bu sahadaki köyler arasındaki ulaşımı temin edecek üç köprü vardır. Hâlbuki bu köprülerin üçü de yıkılmış

²⁹² **Varlık**, 20 Ağustos 1934, Pazartesi, No: 1210, s.2.

²⁹³ **Varlık**, 17 Haziran 1935, Pazartesi, No: 1280, s.2.

²⁹⁴ **Varlık**, 12 Eylül 1925, Perşembe, No: 1296, s.2.

²⁹⁵ **Varlık**, 2 Nisan 1936, Perşembe, No: 1331, s.2.

ve tahtaları çıkarılmış olduğundan, yolcular köprü direklerini atlamak suretiyle geçmekte, hayvan ve arabalar ise geçirilememektedir. Bunun için hayvan ve arabalarla gelip giden yolcular suların üzerinden geçmek mecburiyetindedir. Suların taşıdığı mevsimlerde buna da imkân bulunamadığından, ulaşım kesilmektedir. Birkaç gün önce Çat'tan Erzurum'a giden posta katarı Taşağıl Köyü önündeki büyük köprüden hayvanlarını geçiremediğinden, sudan geçmek istemişse de, bu su hayvanlarını ve kendisini alıp götürmüştür. Şahıs, oradan geçmekte olan köylüler tarafından kurtarılmıştır. Köylüler Erzurum-Çat yolunun yakında yapılacağı memnuniyetle haber almıştır. Bu yol yine şimdiki istikametten yapılırsa, ne kadar mükemmel olursa olsun, Karakaya Dağı'ndaki kısım her kış kapanacaktır. Çünkü burası hiç güneş yüzü görmediğinden, "şepe" denilen kar kütleleri Haziran'a kadar kalkmaz. Bunun için, yakında yapılacağını haber aldığımız yolun burada "güney" denilen yerden geçirilmesi gerekir.²⁹⁶

Trabzon-İran transit yolunun Erzurum hududu dahiline tesadüf eden kısmı, Gümüşhane sınırındaki Kop Dağı'ndan Ağrı sınırındaki Saç Dağı'na kadar devam etmek üzere 199 km'dir. Bu yolun Horasan ile Saç Tepesi arasındaki 36 km 636 metrelik kısmı 181 liraya geçen yıl ihale olunmuş, Temmuz 1935'te inşaat başlanmıştır. Buranın inşaatı bu yılın ikinci teşrin ayının 15'inde bitecektir. Kop Dağı ile Ilıca arası 68 km olup, bu kısmın şose inşaatının keşif bedeli 120.000 liradır ve ihalesi ilan olunmuştur. Muamelesi bitince inşaat başlanacaktır. Ilıca-Horasan arası ise 96 km olup, bu kısmın şose inşaatının ihalesi yapılacaktır. Transit yolun Erzurum dâhilindeki kısmının şose inşaatı tamamen yapılacak ve Horasan ile Kağdıç büyük köprülerinden başka diğer köprüler tamamen betonarme yapılacaktır. Ayrıca kilometre taşları, ulusal yol işaretleri, ekip binaları, sığınakları, çan kuleleri de yapılacaktır. Şimdi Kop Dağı ile Saç Dağı arasında 325'er km aralıkla 8 ekip binası yapılmaktadır. Kop Dağı'nda 3 sığınak ile bir çan kulesi ve Deveboynu'nda iki sığınak ile bir çan kulesi yapılacaktır. Bütün bu işler için 514.714 lira sarf edilecek ve bütün inşaat 1937 yılı başlarında bitmiş olacaktır. Bundan başka Kop Dağı'nda yol kapandığı zaman yolu gösteren yazılı levhalar, işaretler, telefon tesisatı yapılmakta ve Kop Dağı'nın fundalık ve çamlık bir hale getirilmesine çalışılmaktadır. Bu işler için de ayrıca 8.000 lira tahsisat verilmiştir. Transit yolunun Gümüşhane sınırlarında kalan kısmının 132 km'si tamamen bitmiş ve kati kabulü yapılmak üzere fen heyeti mahalline gitmiştir. Geri kalan 48 km'si de

²⁹⁶ **Varlık**, 7 Mayıs 1936, Perşembe, No: 1335, s.1.

340.000 liraya bir müteahhide ihale olunmuştur. Bu sene de bu kısım yapılarak yol tamamlanmış olacaktır.²⁹⁷

Varlık gazetesi muhabiri M. Gündoğdu'nun gazetede 15 Haziran'da Zigana'da meydana gelen feci kaza nedeniyle kaleme aldığı bir habere göre; "Her yıl Zigana'da bir iki kamyonet yuvarlanır ve birkaç kişi ölür. Sebep, arabaların istiap haddinden fazla yük alması nedeniyle virâjlerde dengesini kaybetmesi ve frenin bu yüke dayanamamasıdır. Erzurum'da arabaların çoğalması, bunları kontrol edecek bir şoför cemiyetinin bulunmaması nedeniyle her şoförün kendi cebini düşünerek fazla yük alması, arabaların medeni bir nakil vasıtası olmaktan çıkıp 4 tekerlekli evler şekline gelmesi ve belediyenin buna dikkat etmemesi kazalara neden olmaktadır. Makineler hareket edeceği zamanda yüküne bakmayarak yalnız fren kâğıdını kontrol etmesi belediyenin görevi değildir. Bugün şoförlerin elindeki tezkerelere göre hepsi de 1,5 ton yük aldıklarını kaydettirmektedirler. Hâlbuki bu makine 5 ton yük yüklemiştir. Ücretlerin tanzimi ve yük kontrolü için bir şoförler cemiyeti kurulmalı ve yetkililer de görevlerini yapmalıdır." Denilmektedir.²⁹⁸

Varlık gazetesi ve çeşitli kaynaklardan elde edilen bilgilere göre bu dönemde karayolu ulaşımı için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan en önemlisi ve üzerinde ehemmiyetle durulan Trabzon-Erzurum-İran transit yoludur ve bu alanda gayretli çalışmalar yapılmıştır.

3.3.3. Erzurum-Artvin-Hopa Yolunun Yapılması Girişimleri

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında demiryolu ulaşımının yanında karayolu ulaşımına da gerekli önemin verildiği bir gerçektir. Özellikle Karadeniz Bölgesi'ni Doğu Anadolu'ya bağlamak için Erzurum-Artvin-Hopa yolunun yapılması fikri gündeme gelmiştir. Bu konu hakkında Varlık gazetesinin 7 Mayıs 1923 tarihli sayısında çıkan bir makaleye göre, Erzurum-Artvin-Hopa yolunun yapılması durumunda, elde edilecek faydalar özetle şu şekilde sıralanmıştır:

1. Zorlu dağları aşan Trabzon-Erzurum yolunun hemen hemen yarısı uzunluğunda bulunan Erzurum-Hopa yolunun yapılması durumunda, zaman ve masraf konusunda tasarruf yapılmış olacaktır.

²⁹⁷ Varlık, 30 Temmuz 1936, Perşembe, No: 1352, s.1.

²⁹⁸ Varlık, 22 Haziran 1936, Pazartesi, No: 1341, s.2.

2. Kışın bu yolun Tortum-Hopa kısmı kar tutmayacaktır. Erzurum yakınında bulunan Gürcü Boğazı ise, Erzurum ovasından pek yüksek olduğundan daima ulaşım açıktır. Bölge halkı ulaşımı bu yolla yapacağından, İspir-Bayburt, Ahpisor Kapısı-Oltu yolları bu yola bağlanacak, sonuçta Sarıkamış ve Kars bile bu yolla birleşmiş olacaktır.

3. Bu yol yapılmadığı için, Artvin havalisi meyveleri yolda donduktan sonra Erzurum'a getirilebilmekte ve Erzurum'un zahiresi de Artvin ve çevresine gönderilememektedir.

4. Hopa-Erzurum yolu üzerinde birçok yerde maden yatakları bulunmaktadır. Ayrıca, Tortum'a bağlı Sağır ve Bar'da, Oltu ve Narman'da tuz yatakları vardır. Bölge halkının I. Dünya Savaşı ve öncesinde, Rus maden ve yollarında çalışmış usta ameleler olması nedeniyle, bu gibi yerlerin işletmesine çok talip çıkacaktır.

5. Bu yolun yapılması durumunda Tortum Şelalesi'nden elektrik üretimi daha kolay olacaktır. Bu konuda Varlık gazetesinin verdiği bilgiye göre, vaktiyle bir Fransız mühendis, buradan üretilen elektriğin bütün mıntıkadaki madenler arasında ve bahsedilen yol güzergâhında elektrikli vasıtalar işletmeye yeteceğini, bu nedenle Erzurum-Artvin-Hopa yolunun yapılmasının şart olduğunu, aksi takdirde üretilen madenin nakil masraflarının çok fazla olacağını belirtmiştir.

6. Bu tarihlerde Çoruh üzerinde Yusufeli kaza merkezine kadar işletilen 1,5 tonluk kayıklar, suyun fazla olduğu mevsimlerde, nehrin etrafındaki kayalıklar yüzünden işletilememektedir. Erzurum-Hopa yolunun açılması ve nehrin etrafının ıslahına yardımcı olacağı için, kayıklar her mevsimde işleyebilecektir.²⁹⁹

Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılması düşünülen bu yol daha sonra bir takım ufak tefek değişikliklerden sonra yapılmış ve günümüzde de hala kullanılmaktadır. Trabzon Zigana Dağı yoluna alternatif olarak kullanılan bu yol Doğu Karadeniz'i Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya bağlayan önemli yollardandır. Özellikle son yıllarda yapılan düzenleme ve yenileme çalışmaları ile tüneller, viyadükler yapılarak daha kullanışlı ve modern bir hale getirilmiştir.

---

²⁹⁹ Varlık, 7 Mayıs 1339, Pazartesi, Sayı: 146, s.2.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EĞİTİM - KÜLTÜREL YAPI – SAĞLIK VE SOSYAL YAŞAM

4.1. Eğitim

İlhanlılar (Çifte Minareli medrese ve Yakutiye Medresesi buna örnektir) döneminde ve yine Osmanlılar döneminde önemli bir kültür merkezi olan Erzurum'da buna ters orantılı olarak okur-yazar oranı oldukça düşüktü. Daha çok idarecilere, ticaretle uğraşan kişilere, din adamlarına yönelik seçkinci eğitim anlayışı ön plandaydı.³⁰⁰ Bu durum Cumhuriyet'in incelediğimiz döneminde de devam etmiş ve okur-yazarlık oranı Türkiye ortalamasının altında kalmıştır. Örneğin 1935'te Türkiye genelinde okur-yazarlık oranı % 18 iken bu oran Erzurum'da % 9 idi.³⁰¹

Erzurum'da Eğitim alanında geri kalmışlığın en önemli göstergelerinden biri de, şüphesiz Osmanlı'dan beri süregelen okullaşma oranının azlığıdır. 1927'de Erzurum'daki 1.000'den fazla köydeki ilkokul sayısı 50 idi. Şehir merkezindeki 13 ilkokulla beraber bu sayı 63 gibi³⁰² oldukça düşük bir rakamda kalmaktadır.

4.1.1. Eğitim Teşkilatının Yapılandırılması

Bu dönemde Türkiye genelinde Eğitim teşkilatının yapılandırılması için geniş çaplı çalışmalar yapıldığını görmekteyiz. Bu kapsamda yapılan çalışmalardan biri de Vasıf Bey'in 1924 yılında hazırladığı tasarı üzerinde çalışan Mustafa Necati Bey'in hazırladığı ve 1926 tarihinde kesinleşen Maarif Teşkilatı Yasası'dır. Bu yasanın 20. Maddesine göre;

³⁰⁰ Küçükkuşurlu, *Türk Siyasi Tarihinde Erzurum*, s.128.

³⁰¹ Küçükkuşurlu, *Türk Siyasi Tarihinde Erzurum*, s.128-129; Ayrıca bkz. *Yurt Ansiklopedisi*, IV, İstanbul,1982,s.2759.

³⁰² Küçükkuşurlu, *Türk Siyasi Tarihinde Erzurum*, s.129.

ülkenin eğitim teşkilatı itibariyle mıntikalara ayrıldığı, bir veya birkaç vilayetten oluşan her mıntıkada bir Maarif Emini'nin, her ilde bir maarif müdürü ve maarif memurunun bulunacağı belirtilmiştir. 21.maddede ise: “Maarif Emini, ilk mektep muallim ve muallim muavinleriyle müdür ve başmuallimlerini, ilk tedrisat müfettişlerini, eminlik mahiyetindeki kalem heyetini, maarif mıntıkası dâhilindeki vilayetlerin maarif kalemi, başkâtip ve kâtiplerini ve vekâletçe tayin ve vekâlet emrine alınmaları kendilerine bırakılacak diğer maarif müntesiplerini kanun ve talimatnameler dairesinde tayin ve vekâlet emrine alır. İhtar, tektir ve katı maaş gibi cezalar da verir. Maarif eminleri vilayet bütçelerindeki maarif tahsisatı hakkında meclis-i umumilere arz edilmek üzere vilayetlere teklifatta bulunurlar. Maarif eminleri, mıntıkası dahilindeki orta tedrisat mekteplerini de murakabe ederler.” Denmektedir.

Yine yapılan bu çalışmalar doğrultusunda ülke 13 maarif emniyeti bölgesine ayrılmış ve her bölgeye birer maarif emini tayin edilmiştir. Maarif müdürleri, eminlerin emrinde çalışacak olup, bunlara büyük yetkiler verilmişti. Kısacası, maarif eminleri vasıtasıyla, eğitim işleri valilerin kontrolünden çıkarılarak bakanlığın denetimi altına alınmış, eğitimin merkezileşmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Kanuna göre, ilk ve orta öğretim kurumları ile sanat okulları da maarif eminliklerine bağlı idi. Mecliste yaptığı konuşmalarda da öğretmen teşkilatının hızla ıslah ve tanzim edilmesi gerektiğini ve en önemli meselenin öğretmen yetiştirme meselesi olduğunu belirten Bakan Mustafa Necati Bey, öğretmen okulları ile ilgili olarak ayrıca bir teşkilat hazırladıklarını da sözlerine eklemiştir. 1926 Maarif Teşkilatı Kanunu, Türkiye'yi şu maarif mıntikalarına ayırmıştır: Ankara, İstanbul, İzmir, Edirne, Konya, Antalya, Adana, Sivas, Trabzon, Erzurum, Elazığ, Van ve Gaziantep. Böylelikle en azından bu bölgelerde eminler eğitim işlerinden sorumlu olmak suretiyle, bakanlığı gereksiz ve ikinci derece işlerden kurtaracaklardı.³⁰³ Bu makaleden de anlaşılacağı üzere Erzurum dönemin önemli eğitim merkezlerinden birisidir.

4.1.2. Erzurum'da Eğitim-Öğretim Faaliyetleri

I. Dünya Savaşı ve öncesinde yaşanan işgal ve göçlerin sonucunda Erzurum'da yaşayan her kademedeki halkın refah seviyesi düşmüş, Cumhuriyetin ilanından sonra,

³⁰³ Ayşegül Şentürk, “Mustafa Necati Bey'in Bir Eğitim Projesi: Maarif Emniyeti.”, **Belgi**, S. 6, Yaz 2013/II s. 749.

bilhassa münevver gençler, çoğunlukla devlet dairelerinde iş takibi yapmak zorunda kalmışlardır. Bunun neticesinde serbest meslek erbabı arasında okur-yazar aydınları bulmak zorlaşmıştı.³⁰⁴

Varlık gazetesinde çıkan bir habere göre, maarif müdürlüklerine verilen emirde, Tevhidi Tedrisat Kanun gereğince, sıhhi şartlara sahip ve mektep olacak medreselerin ilga olunduğu, eğitim faaliyetleri tatil edilmiş diğer medreselerin öğrencilerinin sivil olarak eğitime devam etmeleri kararlaştırılmıştır. Ayrıca, iptidai derecesinde eğitim veren medreselerin lise haline getirilmesi kararlaştırılmıştır.³⁰⁵

Varlık gazetesinin 15 Mayıs 1924 tarihli sayısında, 1924 yılı içinde Erzurum'da bir darülmuallimat açılmasının kuvvetli bir ihtimal olduğu belirtilmiştir. Yine bu tarihlerde, Erzurum'da 200 kişilik bir darüleytam³⁰⁶ açılması için gereken kadronun Ankara'dan gönderildiği belirtilmiştir.³⁰⁷

Bunun yanında Erzurum'daki eğitim ve öğretim alanında yapılan birçok faaliyetin Erzurum Muallimler Birliği tarafından yapıldığını görmekteyiz. 150 üyesi bulunan Erzurum Muallimler Birliği, 8 Ekim 1924'te merkez kongresini yaparak merkezi Ankara'da bulunan Türkiye Muallimler Birliği'ne katılmaya karar vermiştir.³⁰⁸ 1925 yılı başlarında Erzurum'da Halk Gece Dersleri adı altında dersler düzenlenmeye başlanmıştır. Bu anlamda Muallimler Birliği'nin önemli bir gayreti vardır. Fakat Birlik, bu konuda belediye ve özel idareden çok az destek bulmuştur. İki ay boyunca belediye tarafından gece derslerini veren muallimlere verilmek için tahsis edilen 200 lira, daha sonra 150 liraya indirilmiştir. Bu nedenle bazı dersler programdan çıkarılmış ve muallim sayısı azaltılmıştır.³⁰⁹ Nisan 1925'te Muallimler Birliği tarafından Erzurum'da Memleket Kütüphanesi açılmıştır.³¹⁰ Muallimler Birliği, Nisan 1925'te Gece Sohbetleri ismiyle yeni bir program başlatmıştır. Lise konferans salonunda yapılan bu sohbetler, halk açısından son derece faydalı olmuştur. Yapılacak sohbetler bir ilanla halka duyurulmuş ve muallimler şehrin dört bir tarafına giderek bunları halka ulaştırmaya

³⁰⁴ Küçükkuşurlu, **Türk Siyasi Tarihinde Erzurum**, s.34-35.

³⁰⁵ **Varlık**, 24 Mart 1340, Pazartesi, Sayı: 236, s.1.

³⁰⁶ **Darüleytam**: 1914'te, yetim ve öksüz kalan çocukları korumak amacıyla açılan yurtlar.

³⁰⁷ **Varlık**, 15 Mayıs 1340, Perşembe, Sayı: 249, s.4.

³⁰⁸ **Varlık**, 13 Teşrinievvel 1340, Pazartesi, Sayı: 291, s.1.

³⁰⁹ **Varlık**, 9 Şubat 1341, Pazartesi, Sayı: 325, s.4.

³¹⁰ **Varlık**, 13 Nisan 1341, Pazartesi, Sayı: 343, s.4.

çalışmıştır. Hazırlanan ilandan da anlaşılacağına göre, bu dönemde bölgenin en önemli sağlık sorunlarından biri olan frengi konusu sohbet konusu yapılmıştır.³¹¹

Yine bu dönemde gençlerin ruhen ve bedenen gelişmeleri açısından izcilik faaliyetleri yapıldığı görülmektedir. Bu amaçla yapılan faaliyetlerden biri de şu şekilde gerçekleşmiştir. Erzurum Erkek Muallim Mektebi'nden 6 muallim ile 27 izci, bir tetkik seyahati yapmak için 1 Ağustos'ta özel bir trenle Erzurum'dan Sarıkamış'a hareket etmişler ve 2 Ağustos'ta Sarıkamış'a varmışlardır. İzci için özel bir tren hazırlanmasına rağmen, Erzurum-Sarıkamış arası tren yolculuğu 22 saat sürmüştür. Burada Türk Ocağı'nı, hastaneyi, elektrik fabrikasını, kolordu karargâhını ve Varlık Matbaası'nı ziyaret etmişlerdir. 3 Ağustos'ta ise yine trenle Kars'a hareket etmişlerdir.³¹² Kars İstasyonunda Vilayet encümeni, Ticaret Odası yöneticileri dâhil şehrin bütün yetkilileri tarafından karşılanan Erzurum izcilerinin bütün masrafları, Kars'ta kaldıkları 1 hafta boyunca belediye tarafından karşılanmış ve Kars Leyli Mektebi'nde konaklamışlardır. Kars'ta Türk Ocağı tarafından Erzurum izcileri şerefine ve Tayyare Cemiyeti yararına "Arşın Mal Alan" adlı operet sahnelenmiş ve izciler tarafından mektep şarkıları manzumeler, hitabeler söylenmiş ve müsamereler verilmiştir. 7 Ağustos'ta Kars İdman Yurdu ile Erzurum Erkek Muallim Mektebi takımı arasında bir futbol maçı yapılmıştır. Kadınların da aralarında bulunduğu kalabalık bir seyirci kitlesi maçı izlemiştir. Maçı iki golle Kars İdman Yurdu kazanmıştır.³¹³ Erzurum Erkek Muallim Mektebi izcileri 9 Ağustos'ta Kars'tan Sarıkamış'a dönmüşlerdir. İzicileri istasyonda Türk Ocağı heyeti, merkez kumandanlığı, yetkililer ve halk karşılamıştır. Türk ocağında çay ziyafeti verilmiş ve izciler aynı gün Erzurum'a hareket etmişlerdir.³¹⁴ Bu seyahatten bir yıl sonra Temmuz 1926'da Kars'a giden Erzurum Lisesi izcileri, Lise Müdürü Murat Bey idaresinde 10 günden fazla Kars'ta kalarak incelemelerde bulunmuştur. Geçen yıl Kars İdman Ocağı'yla yapılan futbol maçının rövanşında iki takım bu kez 19 Temmuz 1926'da karşılaşmış ve 1.500 kişinin izlediği maçta Erzurum izcileri 3-1 galip gelmişlerdir. 23 Temmuz 1926'da Kars dönüşünde Sarıkamış'a uğrayan Erzurum Lisesi izcileri burada 3 gün kalarak incelemelerde

³¹¹ **Varlık**, 20 Nisan 1341, Pazartesi, Sayı: 345, s.2.

³¹² **Varlık**, 3 Ağustos 1341, Pazartesi, Sayı: 373, s.1; 17 Ağustos 1341, Pazartesi, Sayı: 377, s.2.

³¹³ **Varlık**, 17 Ağustos 1341, Pazartesi, Sayı: 377, s.2.

³¹⁴ **Varlık**, 10 Ağustos 1341, Pazartesi, Sayı: 375, s.2.

bulunmuş ve daha sonra yaya olarak Zivin, Horasan ve çevresindeki köylere uğradıktan sonra Erzurum'a dönmüşlerdir.³¹⁵

Yapılan faaliyetlerden bir diğeri ise Erzurum Lisesi izcilerinin İstanbul seyahatidir. Erzurum Lisesi izcileri 27 Temmuz 1341 Pazartesi günü Karadeniz vapuruyla Trabzon'dan İstanbul'a varmışlardır. İzciler İstanbul Lisesi'nde misafir edilmişlerdir. Erzurum izciler grubu Erzurum'dan Trabzon'a kadar kamyonla seyahat etmişlerdir. 6'sı muallim diğerleri talebe 26 kişiden oluşan grup, İstanbul'da birkaç gün kalarak bazı tarihi yerleri ve fabrika gibi müesseseleri gezdikten sonra, Bursa'ya giderek orda da iki üç gün kalmışlardır. Oradan İstanbul'a ve oradan da Erzurum'a dönmüşlerdir.

1925 yılı içinde Erkek Muallim Mektebi'nde önemli bir ilerleme yaşanmıştır. Fiziki anlamda, Muallim ve Tatbikat Mektepleri arasındaki binalar müesseseye dâhil edilerek bu kısımda idare heyeti için bir bölüm oluşturulmuştur. Mektebe güzel bir yemekhane yapılmış ve güzel bahçesine su hattı çekilmiştir. Ayrıca Erkek Muallim Mektebi'nde 54 kişilik "Yüce Yurt Oymağı" adında bir izci teşkilatı kurulmuştur.³¹⁶ Cumhuriyet'inin ilk yıllarında Erzurum Muallim Mektebi, Erzurum'un yanı sıra, Erzincan, Kars, Bayezid, Gümüşhane ve çevresinden de öğrenci almaktaydı. Bu bölgelerden okula kaydolmak isteyen ilkokul mezunu ve 14-19 yaş arası gençler, Eylül ayı içinde bu vilayetlerin maarif müdürlüklerine gönderilen imtihan kâğıtlarıyla Türkçe ve hesap derslerinden imtihana tabi tutuluyorlar ve imtihan sonuçlarına göre, doktor raporu ve hüsnü hal kâğıdı ile mektebe başvuruyorlardı.³¹⁷

Ayrıca bu dönemde Erzurum'da eğitim-öğretim alanında yapılan diğer faaliyetleri de kronoloji olarak şu şekilde sıralayabiliriz.

Erzurum Adliye Meslek Mektebi'nden 1925 yılı içinde 66 müstantik³¹⁸ ve 21 icra memuru yetişmiştir.³¹⁹

³¹⁵ **Varlık**, 26 Temmuz 1926, Pazartesi, Sayı: 473, s.2.

³¹⁶ **Varlık**, 17 Ağustos 1341, Pazartesi, Sayı: 377, s.2.

³¹⁷ **Varlık**, 3 Mayıs 1926, Pazartesi, Sayı: 450, s.4.

³¹⁸ **Müstantik**: İstintak eden, soran. Mahkemede ilk ifadeyi alan, ilk soruşturma tahkikatı açan hâkim. Sorğu hâkimi, sual soran, sorguya çeken. Ülkemizde 1992 yılına kadar mevcut olan bir hâkimlik idi.

³¹⁹ **Varlık**, 3 Eylül 1341, Perşembe, Sayı: 382, s.2.

Erzurum'da açılmış olan Erzurum Şoför ve Makinist Mektebi'ne yoğun bir ilgi olmuş ve ilk eğitim devresi Mayıs 1926'da sona ermiştir. Haziran 1926'da başlayacak ikinci eğitim devresi için Mayıs ayından itibaren yeni kayıtlara başlanmıştır.³²⁰

Şehir merkezindeki ilkokullarda eğitime 15 Eylül, köylerde ise 15 Ekim'de başlanmaktadır.³²¹

Günümüzde de hala eğitim-öğretim faaliyetlerine devam eden Erzurum Lisesi Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde kurulmuştur. Bu lise siyasî, adli, sağlık, eğitim ve ekonomi alanında binlerce öğrenci yetiştirmiştir. Erzurum Lisesi mezunları 1933'te İstanbul'da Erzurum Lisesinden Yetişenler Cemiyeti adıyla bir cemiyet kurmuşlardır.

Bu cemiyetin amaçları şu şekilde tespit edilmiştir:

1-Cemiyet azaları arasında birlik ve beraberlik oluşturmak.

2-Yetişecek gençlere rehberlik etmek ve üyeler arasında yardıma muhtaç bulunanlara maddi ve manevi yardımda bulunmak.

3-Milli günlerde ve Erzurum'un kurtuluş gününde konferans ve müsamerelerle bu günlerin heyecanını yaşatmak.

İstanbul'da kurulan bu cemiyet, belirlenen amaçlarını gerçekleştirmek için Erzurum'da da üye kaydetmeyi düşünmüş ve bunun için Erzurum'a gelmiş olan Erzurum Lisesi mezunları, Halk Fırkası ve Halkevi Reisiyle temasa geçerek 26 Temmuz 1934'te Halkevinde bir toplantı yapmışlardır.³²²

26 Temmuz'da Halkevinde yapılan bu toplantıyla Erzurum Lisesinden Yetişenler Cemiyeti'nin Erzurum şubesi merasimle açılmıştır. Merasimde Erzurum Lisesi mezunlarından İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi talebesinden Abdulkadir Bey, nizamnameyi okumuştur. Yapılan seçim sonucunda, Vilayet Sıhhat ve İctima-i Muâvenet Müdürü Doktor Salim, Lise Türkçe Muallimi Sıtkı, Erkek Muallim Mektebi Fizik Muallimi Ziya, Hükümet Tabibi Rıfkı, Tüccardan Molla Hasanzâde Remzi Bey

³²⁰ **Varlık**, 24 Mayıs 1926, Pazartesi, Sayı: 453, s.4.

³²¹ **Varlık**, 13 Eylül 1934, Perşembe, No: 1216, s.2.

³²² **Varlık**, 26 Temmuz 1934, Perşembe, No: 1202, s.2.

Erzurum Şubesi'nin idare heyetine seçilmiştir. Davetliler bu gecede cemiyete yaklaşık 400 liralık yardımda bulunmuşlardır.³²³

Erzurum Maarif müdürü Mahir Bey'in Ekim 1934'te Eyüp Kız Lisesi'ne tayin edilmesi üzerine, daha önce Erzurum'da Maarif Eminliği yapmış olan Diyarbakır Maarif Müdürü Reşit Bey, Erzurum Maarif Müdürü olarak tayin edilmiştir.³²⁴

Erzurum'da bir karma ortaokul açma isteği 1934 yılında CHF il kongresinde dile getirilmiş ve bu istek yer olarak Erzurum Lisesi'nden temin edilmişti. Oltu'da ve Pasinler'de birer ortaokul açılması isteği ise yeterli talebe olmadığından dolayı yerine getirilememiştir.³²⁵

Aralık 1934'te Halkevi tarafından genel bir okuma salonu açılmıştır.³²⁶ Erzurum Halkevi, 1935 yılı başından itibaren gece dersleri düzenlemeye karar vermiştir. Bu derslerin, Halkevine üye öğretmenler tarafından Erkek Muallim Mektebi'nde verilmesine karar verilmiştir.³²⁷ Böylece 1920'lerde Erzurum Muallimler Birliği'nin yaptığı görevi, 1930'larda Erzurum Halkevi üzerine almıştır.³²⁸ Halkevinin açtığı gece dersleri Nisan 1935'te bitmiş ve düzenli devam eden 100 kişi için yapılan imtihanında 65 kişi başarılı olmuştur. Bu kişiler Millet Mektebi mezunudur.³²⁹

İlk mektepler Vilayet Maarif Meclisinin kararıyla açılıp kapanmaktadır. Buna göre 1935'te vilayet ve kaza merkezleri ile Oltu Kazası'nın Örtülü (Şenkaya) nahiye merkezindeki ilk mektepler 30 Mayıs 1935 Perşembe günü son dersten sonra eğitime son vererek, 1 Haziran 1935 Cumartesi günü imtihanlara başlayacaklar ve 10 Haziran akşamına kadar imtihanlar bitirilip tatile gireceklerdir. Vilayet ve kazalara bağlı nahiye ve köy mekteplerinde 9 Mayıs 1935 akşamı eğitime son verilecektir. Vilayet ve kaza merkezleri ile Örtülü mektebi 7 Eylül 1935 Cumartesi günü açılacak ve kayıt işlemlerinden sonra 28 Eylül Cumartesi günü eğitime başlanacaktır. Vilayet ve kazalara bağlı nahiye ve köy mektepleri ise 19 Ekim 1935'te eğitime başlayacaklardır.³³⁰

³²³ **Varlık**, 30 Temmuz 1934, Pazartesi, No: 1204, s.2.

³²⁴ **Varlık**, 15 Teşrinievvel 1934, Pazartesi, No: 1225, s.3.

³²⁵ Küçükkuşurlu, **Türk Siyasi Tarihinde Erzurum**, s.39.

³²⁶ **Varlık**, 20 Birinci Kanun 1934, Perşembe, No: 1239, s.2.

³²⁷ **Varlık**, 24 Birinci Kanun 1934, Pazartesi, No: 1240, s.2.

³²⁸ **Varlık**, 14 İkinci Kanun 1935, Pazartesi, No: 1244, s.2.

³²⁹ **Varlık**, 22 Nisan 1935, Pazartesi, No: 1269, s.2.

³³⁰ **Varlık**, 13 Mayıs 1935.

Yine bu dönemde eğitim-öğretim alanında yapılan diğer bir faaliyet de Halkevlerinin kuruluş yıldönümü münasebetiyle tören yapılmasıdır. Halkevinin yeri müsait olmadığı için tertip edilen müsamere Yıldız Sineması salonunda verilmiş ve hep bir ağızdan söylenen 10. Yıl Marşı ile törene son verilmiştir. Halkevinin 4 ay evvel oluşturduğu bandonun başarısı takdir edilmiştir.³³¹ Yıldız Sinema Salonunda yapılan törende Ahmet Erverdi bir konuşma yapmıştır.

Halk Dershaneleri Komitesi iki ay önce biri bayanlara olmak üzere üç kurs açmıştır. Yapılan müracaatlar 300'ü geçince 6 dersane açılmıştır. Halkevi bütçesinden 10 para verilmediği halde bugün 900 cilt kitabı olan bir kütüphane kurulmuş ve Erzurum kütüphanesinin nüvesi oluşturulmuştur.

Yine bu dönemde yabancı ülke öğrencilerinin de heyetler halinde Erzurum ve Doğu illerine geldiklerini görmekteyiz. Bunlardan biri de Alman ve Çekoslovakya üniversite ve lise son sınıf talebelerinden 35 kişilik bir ilim kafilesi Türk ve Alman doçentlerin nezaretinde Erzurum ve Doğu illerine yaptıkları seyahattir. Bu tarihlerde Erzurum'a gelen kabile, daha sonra Karaköse yoluyla Van'a gitmiştir. Bunlar bu gezi esnasında Bingöl, Nemrut, Sürebahan dağlarındaki kraterleri ve Van Gölü'nü incelemişlerdir.³³²

Münevver gençlerin doğu illeri hakkındaki bilgilerini artırmak için Uzer tarafından yapılan teklif üzerine üniversite talebelerinden 150 kişilik bir kabile, hocalarının nezaretinde yakında İstanbul'dan Erzurum'a gelmişlerdir. Misafirlerin ağırlanması için Erzurum'da bir komite seçilmiş ve hazırlıklara başlanmıştır.³³³

İnönü'ye sunulan dileklerden birisi olan Erzurum'a Kız Sanat Mektebi açılması durumu kararlaştırılarak öğretmen kadrosu Erzurum'a gönderilmiştir. Kız Sanat Mektebi'nin Gazi Okulu'nda açılması için Gazi Okulu'nun doğu kısmında tabahat³³⁴, çamaşırcılık ve ev idaresi tedrisatı için üç oda ve dershanelerle idare odaları hazırlanmıştır. Binanın sıvasız, döşemesiz tavansız olan bu kısmı tamir ettirilmesi

³³¹ **Varlık**, 24 Şubat 1936, Pazartesi, No: 1327, s.1.

³³² **Varlık**, 27 Temmuz 1936, Pazartesi, No: 1351, s.1.

³³³ **Varlık**, 3 Ağustos 1936, Pazartesi, No: 1353, s.2.

³³⁴ **Tabahat**: Aşçılık-yemek pişirme sanatı.

kararlaştırılmıştır. Bu mektebe ilk ve orta mektep mezunu kızlar gidebileceği gibi, aile kadınları da istedikleri takdirde gidebileceklerdir.

Varlık gazetesi ve diğer kaynaklardan elde edilen bilgiler ışığında incelediğimiz dönemde Erzurum'da ve b6lgede eğitim seviyesinin d6şuk olduğu ve okullaşma oranının da yeteri derecede olmadığı anlaşılacaktır. Buna rağmen halkın ve gön6ll6 muallimlerin kendi çabaları ile de eğitim-6đretim faaliyetlerine katkıda buldukları g6r6lmektedir.

4.2. K6lt6rel Yapı-Sağlık ve Sosyal Yaşam

4.2.1. Demografik Yapı

Cumhuriyet d6neminin ilk resm6 sayımı olan 1927 sayımı ile çok sağlıklı ve detaylı bir sayım yapıldığı s6ylenemez. Ancak, savaştan çıkmış, topraklarının çok b6y6k bir kısmını kaybetmiş ve yeni bir cumhuriyet kurmuş olan devletin n6fusu hakkında bilgi edinilmesi bakımından 6nemli bir sayım olmuştur. Bu sayımın sonuçları hem T6rkiye geneli için hem de Erzurum ili için bir g6sterge olarak kabul edilebilir. Sayım, n6fusun sosyal ve ekonomik 6zellikleri ile ilgili kısıtlı bazı bilgiler içermekle birlikte, ilçe ve k6yler bazında ayrıntılı rakamlar mevcut değildir.

Sadece Erzurum ilinin toplam n6fusu ile toplam şehir ve kırsal n6fusu bulunmaktadır. Bu y6zden 1927 sayımı ile ilgili verilere çalışmadaki çizelgelerde yer verilmemiştir. Bu sayımın sonuçlarına g6re ilin toplam n6fusu 270.925 olup; bunun 133.456'sı erkek 137.469'u ise kadın n6fustur. Yine toplam n6fusun 40.166'sı (%14.83) şehir n6fusu, 230.759'u (%85.17) ise kırsal n6fusudur.

Birinci D6nya Savaşı'ndan sonraki yıllara rastlayan bu sayımda kadın n6fusun daha fazla olması doğal kabul edilebilir. Kaldı ki, 1927 yılı sayımı çok sağlıklı yapılamadığından, eksiklikler ve yanlışlıkların olması normaldir. Buna karşın, il geneli n6fusunun çok b6y6k b6l6m6n6n (%85.17) kırsal n6fusundan oluştuğu, şehir n6fusunun ise d6şuk (%14.83) olduğu dikkat çekmektedir. Kırsal-şehir n6fus ayrımının ayrıntılı olarak açıklandığı ilk sayım ise 1935 sayımıdır. Bu sayımın sonuçlarına g6re de,

Erzurum ilinde kırsal nüfus oldukça fazladır (Tablo 4.1). Söz konusu devre, Türkiye genelinde olduğu gibi, Erzurum ilinde de henüz şehirleşmenin yeterli düzeyde olmadığı bir dönemdir.

Aşağıda 1927 yılı sayımı tablo şeklinde verilmiştir.

Tablo 4.1. 1927 Sayımına Göre Erzurum'da Şehir ve Köy Nüfusu oranları

Şehir Nüfusu					Köy Nüfusu		
Sıra No	İdari Birimler	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
1	Erzurum	33.104	17.343	15.761	59.434	29.234	30.200
2	Çat	326	179	147	15.717	7.764	7.953
3	Hınıs	1.808	887	921	29.234	14.946	14.288
4	İspir	1.511	768	743	40.679	19.044	21.635
5	Oltu	1.874	958	916	45.600	22.927	22.673
6	Pasinler	3.888	1.942	1.946	44.951	22.655	22.296
7	Tercan	1.256	617	639	33.053	16.138	16.915
8	Tortum	1.463	746	717	40.581	19.676	20.905
9	Yusufeli	579	275	304	30.329	13.368	16.961
Genel Toplam		45.809	23.715	22.094	339.578	165.752	173.826
Toplam Nüfusa oranı				%11.89	Toplam Nüfusa oranı	%88.11	

Yapılan bu sayımdan da anlaşılacağı üzere kadın-erkek nüfusunun birbirine yakın olduğu görülür. Fakat nüfusun yaklaşık %88'nin kırsal kesimde olduğundan dolayı kırsal kesim sosyal ve kültürel yapısının daha ağırlıkta olduğu anlaşılmaktadır. Sanayileşmenin henüz başlamadığı, hizmetlerin ve ticaretin ise çok sınırlı olduğu bu dönemde, halkın büyük çoğunluğu köylerde yaşıyor ve tarım ve hayvancılıkla geçiniyordu. Diğer bir ifadeyle, kırsal kesimden şehire göçü teşvik eden faktörlerin henüz tam anlamıyla oluşmadığı bu dönemde nüfusun kırsal kesimde fazla olmasının bir diğer nedeni tarımda makineleşmenin olmayışıdır.

Tarımsal faaliyetlerin hemen tümünün insan ve hayvan gücüne dayalı olması da, nüfusun kırsal kesimde kalmasına neden olan faktörler olarak burada sayılabilir.

4.2.2. Sağlık

Cumhuriyet'in ilk yıllarında diğer birçok alanda olduğu gibi sağlık alanında da Doğu'da sıkıntılar yaşandığı görülmektedir. Özelde Erzurum genelde de Doğu Anadolu Bölgesi'nde sağlık tesisleri, doktor, hemşire, ebe, tıbbi malzeme, eczane ve ilaç noktasında ciddi eksiklikler mevcuttur. Bu durum hakkında Varlık gazetesinde ve diğer kaynaklarda birçok bilgi mevcuttur.

Varlık gazetesine göre; Kasım 1924 tarihi itibariyle Erzurum Numune Hastanesi'nde görev yapan doktorlar ve alanları şu şekildedir:

Tablo 4.2. Kasım 1924 tarihi itibariyle Erzurum Numune Hastanesi'nde görev yapan doktorlar ve alanları

Sıra No	Branşı	Doktor Adı
1	Harici ve cerrahi hastalıklar	Operatör Tevfik Hamit Bey
2	Zührevi hastalıklar	Merkez Hükümet Tabibi Salim
3	Kadın ve doğum hastalıkları	Süleyman Fehmi bey
4	Dahili ve çocuk hastalıkları	Mehmet Şefik Bey
5	Kulak, burun, boğaz hastalıkları	Yusuf İzzettin Bey
6	Göz hastalıkları	Şevket Emin Bey
7	Cilt hastalıkları	Ali Rıza Bey

Numune Hastanesinde haftada 4 gün saat 11'den 13'e kadar muayene hizmetleri verilmekteydi.³³⁵

Erzurum Tarihi üzerine önemli araştırmalar yapmış olan Murat Küçükuşurlu'ya göre; Erzurum'da görev yapan doktorlar ve diğer sağlık görevlileri 1925 yılında birlikte hareket etme ihtiyacı karşısında bir birlik oluşturmuşlardı. “*Erzurum Hekimler Birliği*” kurulduktan kısa bir süre sonra faaliyetlerini artırmıştır. Bu birlik merkezi Trabzon'da bulunan “*Vilayat-ı Şarkîye Hekimler Birliği*” ne bağlı idi.³³⁶

³³⁵ Varlık, 27 Teşrinisani 1340, Perşembe, Sayı: 304, s.2.

³³⁶ Küçükuşurlu, *Sorularla Erzurum Tarihi*, s.109.

Bu dönemde Numune Hastanesi Baş doktoru Sabri Sidal'ı ziyaret eden Varlık gazetesi muhabiri M. Süheyl Esen, Varlık ve Akşam gazeteleri adına başhekimden birtakım bilgiler alarak bu konuyu gazetede kaleme almıştır. Esen gazetede yazısında: “Başhekim beni hastane içerisinde gezdirerek birtakım bilgiler verdi. Gördüğüm kadarı ile hastanenin her tarafı ter temizdir. Her tarafı ince bir zevkle yapılmıştır. Hastanenin bahçesi de tanzim ettirilmiştir. Hastanenin 5-10 yıl önceki vaziyeti ile bugünkü durumu, Cumhuriyet hükümetinin bu müesseseye verdiği önemi göstermektedir. 90 yataklı olan hastanede bugün 88 hasta tedavi görmektedir. Günde 100-150 kadar poliklinik muayenesi yapılmakta olup, 2-3 arasında röntgen ve elektrik muayene ve tedavisi yapılmaktadır. Önemli miktarda laboratuvar muayenesi de yapılmaktadır. Ayrıca, mütehassısı bulunmayan diğer doğu vilayetlerinin tahlilleri de burada yapılmaktadır. Hastanenin genişletilmesi düşünülerek belediyeye ait 6.800 metrekare arsa satın alınmıştır. Burada yapılması kararlaştırılan 70 yataklı bir pavyon için Sağlık Bakanlığı'ndan gereken tahsisat verilmiştir.³³⁷

Cumhuriyetin ilk yıllarında şehirdeki eczane sayısı oldukça azalmıştı. Bunun nedeni I. Dünya Savaşı'ydı. Savaş neticesinde birçok yer gibi eczanelerde tahrip olmuş ve yıkılmıştı. Bunun yanında mevcut eczanelerin birçoğunu Ermeniler işletmekte idiler. Savaş esnasında ve sonrasında Ermeniler ile yaşanan sıkıntılar ve Ermenilerin şehri terk etmesi de eczane sayısındaki azalmaya neden olan etkenlerden bir diğeridir. Nitekim savaştan sonra şehrin belli başlı eczanesi “*Cumhuriyet Eczanesi*”ydi. Burası, şehrin ileri gelenlerinden Hamdi Mengüç tarafından işletilmekteydi. Cumhuriyet Eczanesi'nden bir müddet sonra şehirde ikinci bir eczane olarak “*Vatan Eczanesi*” açılmıştı.³³⁸

Varlık Gazetesi'nde Erzurum'daki sağlık konusunda bir yazı kaleme alan M. Süheyl Esen yazısında: “Şu İstanbulluların canları ne tatlı imiş. Erzurum'da bir tek Numune Hastanemiz var. Buradan bir doktor ayrıldığında bunun yeri aylarca ve hatta yıllarca doldurulamıyor. Nitekim bu hastanenin operatörü bir sene önce hastalanarak İstanbul'a gitmiş, iyileştikten sonra başka yere tayin edilmiştir. O günden beri hastane operatörsüzdür. Vekâleten kulak mütehassısı Ziya Bey bakmaktadır.

Şu koca Erzurum'da bir tek operatör vardır. O da asker olduğu için Numune Hastanesi'ne belli başlı yardımı olamamaktadır. 60 küsur bin nüfuslu olan şehrimizde

³³⁷ Varlık, 7 Mayıs 1936, Perşembe, No: 1335, s.2.

³³⁸ Küçükuşurlu, *Sorularla Erzurum Tarihi*, s.108.

tedavi ve operasyon için Trabzon veya İstanbul'a kadar gitmeye muktedir olamayanlar ne yapmaktadırlar.”³³⁹ Esen kaleme aldığı bu yazı ile Erzurum ilindeki sağlık koşullarının geri kaldığını dile getirmiştir.

Yine bu dönemde Doğu vilayetleri ve Trabzon gezisini tamamlayıp dönen Tahsin Uzer; İstanbul'da kendisini ziyaret eden Tan Gazetesi muharririne doğu illerindeki gelişmeyi şu şekilde anlatmıştır:

“Şarkta sağlık vaziyeti iyidir. Yalnız hekimsizlikten şikâyetçiyiz. 2.000.000 nüfuslu 8 vilayetimizde ancak 69 doktor vardır. 450.000 nüfusa bir eczane düşmektedir. Buna mukabil İstanbul'un bir mahallesi olan Beyoğlu'nda 800 doktor bulunduğunu tespit ettim.”³⁴⁰ Diye beyanatta bulunmuştur.

Varlık gazetesi ve diğer kaynaklardan derlediğimiz bilgilere göre Doğu illerinin sağlık açısından hem doktor hem de eczane varlığı olarak oldukça fakir olduğu görülmektedir.

4.2.3. Erzurum' da Yapılan Kültürel Faaliyetler ve Sosyal Yaşam

Toplumların yaşam tarzında ve kültürel etkinliklerinde dini inanışları, örf-adetleri çevresel etkileşimleri, tarihsel gelişimleri önemli yer tutar. Erzurum'da toplumun ekser çoğunluğu Müslüman-Türk kökene ait olduğundan dolayı sosyal yaşantı ve kültürel faaliyetlerde bu unsurların etkisi oldukça fazladır.

İncelediğimiz bu dönemde Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında Erzurum ve çevresinde yapılan Kültürel faaliyetler ve toplumun sosyal yaşantısı, Varlık gazetesi ve diğer birtakım eserlerden edindiğimiz bilgilere göre şu şekilde gerçekleşmiştir. Olaylar genelde kronolojik bir sıra çerçevesinde ele alınacaktır.

25 Temmuz 1923 Çarşamba günü Erzurum'da büyük bir sulh şenliği yapılmıştır. Öğlen ezanını müteakip binlerce halk Hükümet Konağı önünde toplanmıştır. Sanayi Mızıkası, İş Ocakları, Çıraklar Mektebi, Sanayi Mektebi talebeleri, piyade, topçu, itfaiye erleri, jandarma ve polisler düzgün bir şekilde yerlerini almışlardır. Kumandanlık dairesinde toplanan Büyük Millet Meclisi erkânı, ulema, meşayih, mülkî ve askerî

³³⁹ Varlık, 14 Mayıs 1936, Perşembe, No: 1336, s.2.

³⁴⁰ Varlık, 23 İkinci Teşrin 1936, Pazartesi, No: 1385, s.2.

memurlar, belediye heyeti ve eşrafın Hükümet Meydanı'na gelmesiyle, alaturka saat altı buçukta merasime başlanılmıştır.

İlk önce hitabet kürsüsüne çıkan Sultani muallimlerinden Osman Bey'den sonra, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Erzurum'un genç ve güçlü hatibi olan Darulmuallimin Müdürü Cemal Gültekin Bey güzel bir konuşma yaparak, sözlerini şu şekilde bitirmiştir: “Artık Avrupalılar, kendi elleriyle ölüm yatağına düşürmek istedikleri bu hasta aslanın ölmeyeceğini anladılar. Ve şuna iman ettiler ki Türk ölür fakat Türklük yaşar. Alemi İslamiyet yıkılmaz ve yıkılamaz.” Alkışlarla karşılanan bu konuşmanın ardından İbrahim Paşa Camii imamı güzel bir dua okumuş, fotoğraflar çekilmiş ve resmi geçit merasimi yapılmıştır. Halkın gözyaşları içinde yapılan resmi geçitten sonra, önlerinde davul zurna bulunan halk, şehrin cadde ve sokaklarında dolaşmıştır. Gece sabahlara kadar fener alayları düzenlenmiş ve milli oyunlar oynanmıştır.³⁴¹

Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılan sonbahar at koşularında, at yarışlarının yanı sıra, değişik eğlence ve müsabakalar düzenlenmekteydi. Örneğin, 9. Kolordu ve Erzurum Valiliği'nin destekleriyle 26 Eylül 1924'te yapılması planlanan Erzurum Sonbahar Koşusu için şöyle bir program hazırlanmıştı: Cumhuriyet at koşusu, istiklal at koşusu, ordu zabitan at koşusu, büyükbaş hayvan bakım ve besi müsabakası, küçükbaş hayvan bakım ve besi müsabakası, engelli yaya koşusu, düz yaya koşusu, çuval yarışı, baş pehlivan güreş müsabakası, orta pehlivan güreş müsabakası, bisiklet yarışı, merkep yarışı.³⁴²

Varlık gazetesi Erzurum Muhabiri, 1925 Ramazanı hakkında şu bilgileri vermektedir: “Öğlene kadar hayat ölüdür. Öğlenden sonra biraz canlanıyoruz. Camiler dolup boşalıyor. Resmi daireler geceleri de çalışmaktadır. Valimiz, hükümet konağında memurlara teravih kıldırmak için, şehrin en güzel hafızını intihap³⁴³ etmiştir. Firdevsoğlu Kışlasından atılan imsak topuyla herkes uykuya dalıyor ve öğlen üzeri uyanıyor. Bu hal daha 15 gün devam edecek.”³⁴⁴ Varlık gazetesindeki bu haberle Erzurum'daki o dönem Ramazan ayı hakkında bilgi sahibi olmaktadır.

³⁴¹ **Varlık**, 30 Temmuz 1339, Pazartesi, Sayı: 168, s.4.

³⁴² **Varlık**, 28 Ağustos 1340, Perşembe, Sayı: 278, s.4.

³⁴³ **İntihap Etmek**: Seçmek.

³⁴⁴ **Varlık**, 20 Nisan 1341, Pazartesi, Sayı: 345, s.2.

24 Temmuz Sulh Günü için Tortum merkezinde yapılacak olan kutlamalara katılmak üzere bütün köylere ilan gönderilmiş ve belirtilen günde, bütün köylerin halkı kaza merkezine gelmiştir. 24 Temmuz'da yapılan milli eğlenceler ve pehlivan güreşleri yanı sıra, babaları Ermeniler tarafından katledilmiş birkaç kişi tarafından konuşmalar yapılmıştır. Daha sonra, tertip komitesi tarafından hazırlanmış olan İâne³⁴⁵ Sandığı getirilerek, yarım saat içinde 102 lira toplanmış ve Yetimler Yurdu'na verilmek üzere Erzurum'a gönderilmiştir.³⁴⁶

Eylül 1925'te Erzurum'da bulunan Nafia Vekili Süleyman Sırrı Bey, Erzurum Müstahkem Mevki Kumandanlığına bağlı subayların terfi törenleri için hazırlanan ziyafete katılmıştır. Ziyafette, Müstahkem Mevki bandosu ve ince saz heyetinin çaldığı parçalar eşliğinde güzel bir gün yaşanmıştır. Ziyafette bir konuşma esnasında Nafia Vekili, Erzurumlulara Gazi'nin selamını getirdiğini söyleyince, bütün salondakiler ayağa kalkarak bu selamı almışlardır.

1925'te Tortum'da yapılan Tayyare Cemiyeti yardımlarında halktan 296 lira 60 kuruş toplanmıştır. Ayrıca kazada görevli mülkî ve askerî kişiler bir aylık maaşlarının %10'unun bağışlamışlardır. 21 Ağustos 1925 Tayyare Bayramında diğer ilçelerde olduğu gibi Tortum'da da bir müsamere ve eğlence düzenlenmiştir. Kaymakam Vekili olan jandarma kumandanı ve Tayyare Cemiyeti Reisi tarafından nutuklar söylenmiştir. Aynı gece düzenlenen piyangoda 408 lira toplanmıştır. Bu tarihe kadar sadece kaza halkının yardımlarıyla 804 lira toplanmıştır.³⁴⁷

1925 yılında Erzurum'da bir kütüphane tesisini düşünen Muallimler Birliği bir "Memleket Kütüphanesi" kurmuştur. Bu amaçla İstanbul ilmi müesseseleri ve müelliflerine kitap bağışı için müracaat edilmiş ve Erzurum halkından kitap hediyesi istenmiştir.³⁴⁸

Yine bu dönemde İran Şahı'nın Erzurum'a uğradığını ve burada konakladığını görmekteyiz. İran Şahı memleketine dönüşünde geceyi Erzurum'da geçireceği için, şehirde büyük hazırlıklar yapılmıştır. Gelişinde olduğu gibi dönüşünde de Şah için Vilayet Konağı, maiyeti için ise Lise, Numune Hastanesi, Çocuk Doğum ve Bakımevi

³⁴⁵ **İâne:** Yoksullara yapılan nakdi yardım.

³⁴⁶ **Varlık,** 31 Ağustos 1341, Pazartesi, Sayı: 381, s.4.

³⁴⁷ **Varlık,** 1 Teşrinievvel 1341, Perşembe, Sayı: 390, s.2-3.

³⁴⁸ Küçükkuşurlu, **Türk Siyasi Tarihinde Erzurum,** s.132; Ayrıca bkz. **Özdilek Mecmuası,** Sene: 2,S. 8,12 Nisan 1341,s.8.

ve eski İran Konsolosluğu'nda odalar hazırlanmıştır. Sınıra kadar yemek ve sabah kahvaltıları Tokatlıyan Müessesesi tarafından verileceği için, bu müessesenin görevlileri 4 Temmuz'da Erzurum'a gelerek hazırlıklara başlamışlardır. Transit yolu henüz tamamlanmadığı için Kars yolundan gidileceği belirtilmişken, bozuk olan kısımlar birkaç gün içinde yaptırılarak durum Ali Sait Paşa tarafından ilgililere bildirilmiş ve yol güzergâhı transit yoluna alınmıştır.³⁴⁹ İran Şahı 5 Temmuz Perşembe günü Erzurum'a gelmiş, geceyi Vali Konağı'nda geçirdikten sonra Cuma günü Erzurum'dan ayrılmıştır.³⁵⁰

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde şehirde her yıl hayvan sergisi ve iyi hayvan müsabakaları yapılmaktaydı. Bu müsabakalarda en iyi kısrak, tay, inek ve boğalar seçilmekte ve üreticilerine hediyeler dağıtılmaktaydı. Bunun için Lalapaşa Cami önündeki meydan kullanılmakta ve meydanın kapısı, Atatürk ve İnönü gibi liderlerin resimleri, halılar ve bayraklarla süslenmekteydi.³⁵¹

Erzurum Çocuk Esirgeme Kurumu, 7 Mart 1935 tarihli Varlık gazetesinde kendisine yardım yapılması konusunda aşağıdaki ilginç ilanı yayınlamıştır:

“Dini bayramlarda yapılması zaruri bir iş olmuş olan tebrikler ve ziyaretler epeyce bir masraf tutmakta ve birçok zorluğa neden olmaktadır. Üzücü ve yorucu olan bu bayram tebrik ve ziyaretleri yerine, yapılan bu masrafı Çocuk Esirgeme Kurumu'na armağan etmek, inkılaplarımıza ve yeni düşüncelerimize ne kadar uygun düşecek. Kutumuza para verenlerin isimleri bayramdan evvel gazetelerde ilan edilecek ve iyilik seven insanlar büyüklerini ve dostlarını tebrik ve ziyaret etmiş ve dostlarının tebrik ve ziyaretlerini kabul etmiş sayılacaklardır.”³⁵² Özetle bu ilanda, birçok zorluk ve masrafa neden olan bayram tebrik ve ziyaretleri yerine, Çocuk Esirgeme Kurumu'na yardım yapılması ve yardım yapanların isimleri gazetelerde yayınlanacağından, bu kişilerin eş ve dostlarını ziyaret etmiş kabul edilecekleri belirtilmiştir.

Mart 1935'te, Erzurum şehir merkezinde daha önce görülmeyen birkaç hırsızlık yaşanmıştır. Bunlardan birisi, Lalapaşa Cami'nde bulunan büyük bir İran halısının çalınmasıdır. Yapılan inceleme sonucunda, bu halının İş Ocağı'nda çalışan bir kişi

³⁴⁹ **Varlık**, 5 Temmuz 1934, Perşembe, No: 1197, s.1.

³⁵⁰ **Varlık**, 9 Temmuz 1934, Pazartesi, No: 1198, s.1.

³⁵¹ **Varlık**, 2 Ağustos 1934, Perşembe, No: 1205, s.1.

³⁵² **Varlık**, 7 Mart 1935, Perşembe, No: 1257, s.2.

tarafından çalınarak Kunduracı Faruk isimli birisine satıldığı anlaşılmış ve halı ele geçirilmiştir.

Daha önce Erzurum’da görülmeyip ilk kez Mart 1935’te yaşanan diğer bir olay ise, “karmanyola” delinen, şehir içinde yol keserek adam soyma vakasıdır. Bu olay şu şekilde cereyan etmiştir. İspir Mahkeme Başkâtipliğinden emekli Kemal Bey, 7 Mart 1935 Perşembe akşamı saat 20 sularında Gülahmet Caddesi’nde ilerlerken, 5 kişi önüne geçerek sigara içmek için kibrit istemiştir. Bu kişiler daha sonra Kemal Bey’in kafasına sopa ile vurup yaralamışlar ve 70 lira parasını alıp kaçmışlardır. Şehirde ilk kez rastlanan bu olayın failleri kısa sürede yakalanmıştır.³⁵³

1930’ların başında Erzurum’da iki sinema vardı. Bunlardan belediyeye ait olan Cumhuriyet Sineması 6 Mayıs 1931’de yanarak kullanılamaz hale gelmiştir. Diğerisi ise askeriyeeye ait Zabitan Yurdu Sineması olup, masraflarını karşılayamadığından dolayı 1934’te kapatılmıştır. Askeriyeeye ait bu sinema salonu bu tarihten sonra, değişik kurumlar tarafından yapılan balo ve toplantılar için kullanılmıştır. Böylece Erzurum, 1935’te sinemasız kalmıştır. Halkın bu ihtiyacını dikkate alan Halkevi, ara sıra sağlık ve inkılaba ait filmler getirtip izlettirmeye karar vermiştir.

Varlık gazetesi, 1 Nisan 1935 tarihli sayısında, okuyucularına “1 Nisan Şakası” yaparak, 5 Nisan’dan itibaren Halkevi salonunda veya askeri sinema binasında, Erzurum’da ilk kez sesli bir film gösterileceğini ilan etmiştir.³⁵⁴ Bu habere inanan birçok kişi, Cuma günü belirtilen yere akın etmiş ve böyle bir şey olmadığını görünce dağılmışlardır. Bunun üzerine Varlık gazetesi, 8 Nisan tarihli nüshasında, vatandaşların güzel bir Cuma gezintisi yaptıkları için, bu şakadan gücenmeden evlerine döndüklerini belirtmiştir. Aslında Varlık gazetesi, bu gibi 1 Nisan şakalarını gelenek haline getirmiştir. Fakat bu şakalar, hep Erzurum’un ihtiyaçlarını dile getiren tipte şakalar olmuştur. Örneğin, 1932’de yapılan şakada, Kars Kapısı’nda yapılan topçu atışlarında, Palandöken eteklerine düşen bir merminin açtığı 7 metre derinlik 19 metre genişliğinde bir kuyudan gazyağı fışkırdığı, gazyağının Gavurboğan Deresi’ne doğru akmakta olduğu, o civar halkının tenekelerle evlerine taşıdığı yazılmıştır. O zaman bu habere inananlardan birçoğu, acele istifade maksadıyla tenekelerle bölgeye koşmuşlardır.³⁵⁵

³⁵³ Varlık, 11 Mart 1935, Pazartesi, No: 1258, s.2.

³⁵⁴ Varlık, 1 Nisan 1935, Pazartesi, No: 1263, s.1.

³⁵⁵ Varlık, 8 Nisan 1935, Pazartesi, No: 1265, s.2.

1936 yılında Erzurum yeni bir sinemaya kavuşmuştur. Meşhur Doğu Sineması adı ile anılan bu sinema, daha önce askerî sinemanın faaliyet gösterdiği binayı kiralamıştı. Erzurum'daki ilk sesli sinema, işte bu binada gösterilmiştir.³⁵⁶

Halkevi idare heyeti, Atatürk'ün Erzurum'a ilk gelişi olan 3 Temmuz gününü Atatürk Günü olarak ilan etmiş ve bunun için Mayıs 1935'te Samsun'daki kutlama programı getirtilerek buna göre bir program hazırlanmıştır.³⁵⁷

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde Erzurum'da at ırkının geliştirilmesi ve halkın eğlendirilmesi amacıyla, yaz ve sonbahar at yarışları düzenlenmekteydi. Bu yarışlara, bölgedeki değişik yarışlarda derece kazanmış atlar getirilirdi. Bu nedenle bu yarışlar, şehirlerarası bir nitelik taşırdı. Yaz at yarışları Haziran'da başlayıp 4 hafta sürüyordu.³⁵⁸

Şehirde yapılan eğlencelerden birisi de cambaz gösterileridir. İstanbul gibi diğer şehirlerden gelen cambazlar, Millet Bahçesi'nde gösteriler yapmaktadır.³⁵⁹

1935'ten itibaren her 3 Temmuz'da Erzurum'da iki tören yapılmaya başlanmıştır. Bu tarihten sonra, her 3 Temmuz'da, İstanbul Kapı ve Cumhuriyet Meydanı'ndaki Atatürk'ün Erzurum'a gelmesi nedeniyle yapılan törenlerden sonra, Aziziye Tabyası'na gidilerek, 1877-78 Savaşı'nda burada gösterilen kahramanlığın anıları yaşatılmaya çalışılmıştır.³⁶⁰

3 Temmuz "Atatürk Günü" nü büyük coşkuyla kutlayan Erzurumlular adına Belediye, CHF ve Halkevi başkanları tarafından Atatürk'e sunulan sevgi ve saygı telgraflarına karşılık Atatürk, Dolmabahçe'den gönderdiği 6 Temmuz 1935 tarihli telgrafiyle teşekkür etmiştir.³⁶¹

Yine bu dönemde Halkevi tarafından sportif ve kültürel faaliyetlerde yapılmıştır. Halkevinin bu çalışmalarında Osman Koptagel'in önemli bir rolü vardır.³⁶² Bu dönemde Halkevi çeşitli spor çalışmaları da yapmakta idi. Bu vesileyle Halkevi Spor Komitesi faaliyete başlamıştır. Yeni teşkil edilen futbol takımı iki haftadan beri egzersizlere başlamıştır. Geçen Cumartesi günü memleketin münevver gençleri büyük bir grup

³⁵⁶ Küçükkuşurlu, **Sorularla Erzurum Tarihi**, s.144.

³⁵⁷ **Varlık**, 9 Mayıs 1935, Perşembe, No: 1274, s.1.

³⁵⁸ **Varlık**, 20 Haziran 1935, Perşembe, No: 1281, s.1.

³⁵⁹ **Varlık**, 27 Haziran 1935, Perşembe, No: 1283, s.3.

³⁶⁰ **Varlık**, 1 Temmuz 1935, Pazartesi, No: 1284, s.1.

³⁶¹ **Varlık**, 8 Temmuz 1935, Pazartesi, No: 1286, s.1.

³⁶² **Varlık**, 24 Şubat 1936, Pazartesi, No: 1327, s.2.

halinde Halkevinde toplanarak evin bandosu önlerinde ve Halkevi Başkanı da başlarında olmak üzere muntazam bir kıta halinde lise spor meydanına gitmişler ve etraftan toplanan yüzlerce halkın heyecanlı alkışlarıyla oyunlarına başlamışlardır.

Birkaç haftadan beri egzersizlere devam eden Halkevi futbol takımı, dün ilk maçını lise ve Öğretmen Okulu muhtelit takımı ile yapmıştır. Futbolcular öğlenden sonra Halkevinde toplanarak bando eşliğinde lise mektebi arkasındaki spor meydanına gitmişlerdir. Kadın-erkek seyirciler için önceden çadırlar kurdurulmuş, Kanepeler ve sandalyeler hazırlanmıştır. Maçı Koptagel ve diğer yetkililer de izlemiştir. Halkevi takımı zabıt, asker ve sporcu gençlerden meydana gelmiştir. Oyunu, eski sporculardan Göz Doktoru Yüzbaşı Sadullah Bey idare etmiştir. İki takım, Erzurumlulara yıllardan beri hasret kaldıkları güzel bir oyun seyrettirmişlerdir. Muhtelit takım 3-0 maçı kazanmıştır.

Halkevi Spor Komitesinin ciritçileri de teşkil edilmiş ve geçen Pazar gününden itibaren oyunlara başlanmıştır. Güzel binicileri ve cins atlarıyla meşhur Erzurum'da her sene olduğu gibi bu sene de Pazar günleri cirit oyunları oynanmıştır.³⁶³

Cirit oyunu eskiden çok karışık bir şekilde yapılır ve birçok kazalar yaşanır. Birkaç sene evvel Erzurum Sipahi Ocağı bu milli oyunu intizama koymuş ve karşılıklı iki takım halinde ve hakemle idare etmeye başlamıştı. Fakat bu intizam iki yaz devam ettikten sonra tekrar bozuldu. Halkevi Spor kolu bu oyunla ilgilenerek tekrar intizama koydu. Bunun için iki takım oluşturulmuş ve ayrı ayrı renklerle iki takım elbise yaptırılmıştır. Ciritçiler bu intizam dâhilinde her Pazar oyunlarına devam etmektedir.

Ocak 1936'da, şehirde hava tehlikesine karşı ışıkların söndürülmesi denemesi yapılmıştır. Bu deneme şu şekilde yapılmıştır: Tehlikenin başlangıcına işaret olmak üzere 3 defa canavar düdüğü çalınarak top atılmış, bu sesleri duyan halk, derhal ışıkları söndürmüştür veya maskeleymiştir. Bütün nakil vasıtaları oldukları yerlerde kalmış, fırın, hamam ve ev bacalarından duman çıkmaması için tedbirler alınmıştır. Tehlikenin geçtiği iki canavar düdüğü ve bir top atışı ile ilan edilmiştir. Daha önceden haber verilen bu ilk denemeden sonra, başka bir gün de, önceden ilan edilmeden ani bir deneme yapılmıştır.³⁶⁴

³⁶³ Varlık, 16 Nisan 1936, Perşembe, No: 1333, s.1.

³⁶⁴ Varlık, 6 İkinci Kanun 1936, Pazartesi, No: 1324, s.2.

15 Mayıs Şehitler Günü'nde Erzurum'da büyük bir tören yapılmıştır. Araplar Düzü'ndeki bu törende Hava Kurum adına Rahmi Cumurcu, Lise Edebiyat Öğretmeni Sırrı konuşmalar yapmışlardır.³⁶⁵

4.2.4. Erzurum' da Türk Ocaklarının Kurulması ve Faaliyetleri

Halkın bilimsel, kültürel, sıhhi, zirai iktisadi konularda bilinçlendirmek ayrıca milletin fertlerini birleştirmek ve toplumsal bağları güçlendirmek amacıyla ülke genelinde kurulan Türk Ocakları Erzurum'da da faaliyetlerini gerçekleştirmek amacı ile kurulma çalışmalarına başlamıştır. Bu kapsamda 1925 ortalarında Erzurum'da Türk Ocağı Şubesi'ni açmak için oluşturulan müteşebbis heyetin, Ankara'daki Türk Ocağı Genel Merkezi'nden gerekli izni alması üzerine 9 Temmuz 1925'te Erzurum Türk Ocağı açılmıştır. Ocak, idare heyetini şu şekilde oluşturmuştur: Reis: Muallim Mektebi Müdürü Cemal Gültekin, Mesul Murahhas: Numune Hastanesi Kulak boğaz mütehassısı Yusuf İzzettin Bey, Katip: Tatbikat Mektebi Müdürü Şevket Bey, Muhasibi Mesul: Ticaret Odası Reisi Gözübüyükzade Sadrettin Bey, Veznedar: Tüccardan Ali Bey, Aza: Belediye reisi Nafiz Bey, Topçu Binbaşı Cemal Bey.

Erzurum Türk Ocağı binası olarak, kamu binalarından Kararyan'a ait hanelerin tahsis edilmesi için, idare heyeti tarafından Başvekâlete, Maliye Vekâletine ve Türk Ocağı Genel Merkezi'ne gereken yazılar yazılmıştır.³⁶⁶ Erzurum Türk Ocağı, açıldığı günden itibaren bina meselesiyle uğraşmıştır. Daha önce ocağa verilmesi istenilen Kararyan'a ait binanın alınamaması üzerine diğer bazı emval-i milliye binaları istenmiş fakat başarılı olunamamıştır. Bunun üzerine ocak, Vali Zühtü Bey'in de yardımlarıyla, Yeğen Ağa Mahallesi'nde eskiden tekke olarak kullanılan güzel ve büyük bir binaya yerleşmiştir. Binanın noksanları ve mobilyası kısmen tamamlanmış ve ocaklıların devam edebilecekleri bir hale getirilmiştir. Nisan 1926'da Erzurum Türk Ocağı yıllık kongresi yapılmıştır.

1926 yılı başlarına kadar bina işiyle uğraşan Erzurum Türk Ocağı, bu tarihe kadar değişik yerlerde toplanarak faaliyetlerini yürütmeye çalışmış, binanın bulunmasıyla birlikte daha düzenli olarak çalışmaya başlamıştır. Bunun için değişik alanlarda çalışmak üzere encümenler oluşturulmuş ve programlı bir iş bölümüne gidilmiştir. İlk

³⁶⁵ Varlık, 21 Mayıs 1936, Perşembe, No: 1337, s.1.

³⁶⁶ Varlık, 5 Teşrinievvel 1341, Pazartesi, Sayı: 391, s.4.

önce, Erzurum Türk Ocağı musiki encümeni kurulmuş ve faaliyete başlamıştır. İlk olarak musiki encümeni kurulmasının nedeni, muhtemelen verilecek konserlerle şehir halkını ocağa yaklaştırmaktadır. Mart 1926'da ise Temsil Encümeni kurulmuştur. Bunun da görevi, temsil, müsamere ve tiyatro alanında faaliyette bulunmaktır. Bu encümen ilk faaliyetini 25 Mart'taki toplantı sırasında yapmıştır. Bir müddet sonra da Spor Encümeni kurulmuştur.³⁶⁷

Cemal Gültekin başkanlığındaki İdare Heyeti, Erzurum Valisi'nin de yardımıyla, 1926 başlarında Kiğı, Tercan ve Yusufeli'de Türk Ocağı şubeleri açmıştır.

Erzurum Türk Ocağı, ilk dönemlerinde bina meselesinin yanı sıra, para meselesiyle de uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu iki krize rağmen idare heyeti ve diğer ocaklılar, ellerinden gelen bütün gayreti göstermişler ve esaslı bir ocak teşkilatı kurmayı başarmışlardır.

Erzurum Türk Ocağı, açılıştan sonra birtakım faaliyetlere başlamıştır. Müsamereseler ve musiki konserleriyle ocağa hem üye hem yardım toplanmaya çalışılmıştır. 25 Mart 1926'da Muallim Mektebi salonunda büyük bir konser verilmiş ve tiyatro oyunu sergilenmiştir. Bu toplantıya başta Vali Zühtü Bey ve ailesi olmak üzere 200'den fazla kadın erkek Erzurumlu katılmış ve salonda karışık bir halde oturmuşlardır. Böylece, Erzurum'da ilk defa, Türk Ocağı'nın düzenlediği bu gecede, kadın ve erkekler bir arada bir toplantı yapmışlardır.³⁶⁸

Erzurum Türk Ocağı Başkanı Cemal Gültekin, 25 Mart'ta yapılan toplantıda, ocağın gayelerini şu şekilde özetlemiştir:

“Bundan sonra sizlerin maddî ve manevî yardımıyla Erzurum Türk Ocağı, Erzurum'un yegâne ilim ve irfan ocağı olacaktır. Ocak bundan sonra gerekirse köylere kadar gidecek ve köylülerin dertleriyle yakından alakadar olacaktır. Ayrıca köylüyü ilgilendiren sıhhi, ziraî, iktisadî konularda konferanslar verilecektir. Halk dershaneleri açılarak okuma yazma bilmeyenlere öğretilenecektir. Ocağın elde edeceği büyük sermaye ile asri ve medeni köyler kurulacak ve yardıma muhtaç olanlara yardım edilecektir. Her şeyi hükümetten beklemeyelim. Bizlerin yapacağı içtimaı birçok vazife vardır. Türk

³⁶⁷ Varlık, 22 Nisan 1926, Perşembe, Sayı: 447, s.2.

³⁶⁸ Varlık, 22 Nisan 1926, Perşembe, Sayı: 447, s.2.

ocağının açılma gayesi, milletin fertlerini birleştirmek, bağları güçlendirmek vicdanlardaki nurları birleştirmektir.”³⁶⁹

Mayıs 1926’da İspir’de Türk Ocağı şubesi açılmış ve idare heyeti başkanlığına Kaymakam Şakir Bey getirilmiştir.³⁷⁰

Erzurum merkezinde ve ilçelerinde açılan Türk ocakları idare heyetlerinde, genelde devlet memuru olan yetkililer görev almıştır. Ayrıca, şehrin veya ilçenin birkaç ileri gelen tüccarı da idare heyetinde yer almıştır. Örneğin Mayıs 1926’da açılan İspir Türk ocağı idare heyetinde, kaymakam, müstantik, hükümet tabibi, banka memuru, müddei umumi ve bir eşraf yer almıştır.³⁷¹ Bu anlamda Erzurum ve çevresinde açılan Türk ocakları, bir nevi yarı resmi kuruluşlar olarak ortaya çıkmıştır.

---

³⁶⁹ **Varlık**, 22 Nisan 1926, Perşembe, Sayı: 447, s.2.

³⁷⁰ **Varlık**, 27 Mayıs 1926, Perşembe, Sayı: 454, s.3.

³⁷¹ **Varlık**, 27 Mayıs 1926, Perşembe, Sayı: 454, s.3.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Erzurum'un Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllardaki dönemlerine ışık tutması yönünden önem arz etmektedir.

Bilindiği üzere Tarih bilimi diğer bilimlerde (Matematik, Fizik, Coğrafya vb.) olduğu gibi deney ve gözleme dayanmadığı için tam olarak objektif olarak veriler sunamamaktadır. Tarihi olaylar olduğu dönemin yönetimlerinin ve düşünce yapısının hâkim felsefesinden etkilenmiştir. Fakat bu çalışmada ağırlıklı olarak Varlık gazetesindeki günlük ve haftalık haberlerden faydalandığı için bilgiler ve tarihi olayların tarihsel seyirlerindeki doğruluk payı azami orandadır. Ama bunun yanında her ne kadar gazetede günlük verilen haberlerde doğruluk payı azami oranda ise de, Varlık gazetesi sahibi Rahmi Cumurcu'nun hem Belediye yönetiminde bulunması hem de dönemin siyasi düşüncesi yanlısı olması nedeni ile gazetede kaleme alınan yazılarda hükümet ve CHF yanlılığı görülmektedir. Varlık gazetesi Ayrıca çalışmamızda sık sık eserlerine başvurduğumuz Erzurum Teknik Üniversitesi Rektör Yardımcısı ve Tarih Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Prof. Dr. Murat Küçükuşurlu'nun Erzurum Tarihi açısından ciddi çalışmalar yapması ve eserlerinde belgelere dayanması da bu çalışmamızdaki bilgilerin doğruluğu açısından önemli bir göstergedir.

Bu çalışma ile yapmaya çalıştığımız şey, ilgili döneme ait hadiselerin doğru bir şekilde tespit edilip yorumlanması suretiyle, toplumların tarihlerini, dinamik bir ekseninde yeniden kurmalarına katkıda bulunmaktadır. Amacımız yerel tarih şuuru oluşturmak ve hafızamızı bilgi ve beğeler ışığında canlı tutmaktır.

Bunun yanında bu çalışma ile Erzurum'da ve bölgede Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılan siyasî faaliyetler, partileşme çalışmaları, seçimler ve oy verme sistemleri, bölgede çıkan isyan hareketleri devletin ve halkın bu isyan hareketlerine karşı takındığı tutum ve mücadele, inkılapların uygulanması esnasında karşılaşılan zorluklar, idarî yapı ve memurların tutum ve davranışları hakkında bilgiler elde edilmiştir. İnkılapların uygulanması esnasında, yapılan inkılapların kalıcı ve itiraza mahal bırakmadan uygulanması için sert ve katı bir tutum sergilendiği görülmektedir.

Diğer taraftan Erzurum ve bölgenin ekonomik durumu, 1929 Ekonomik Krizi ve bölgeye etkileri, savaşlardan ve kurtuluş mücadelesinden neredeyse çökmüş bir durumda çıkan bölge ekonomisini düzeltme çalışmaları hakkında bilgilere ulaşılmıştır.

Yine neredeyse alt yapısı ve Şehir görüntüsü savaşlarla yok olma noktasına gelmiş olan Erzurum'un ve bölgenin belediyeler ve merkezi hükümet eli ile yeniden imar ve altyapı olarak inşasının gerçekteştirildiği, demir ve karayolu ulaşımında birçok çalışma yapıldığı görülmektedir. Bütün bu gelişmelere rağmen Şehrin gelişimi için harcanan çabaların çok fazla sonuç vermediği anlaşılmaktadır. Bunun en önemli nedenlerinden biri de kalifiye yöneticilerin iş başında olmamalarından kaynaklanmaktadır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Erzurum'da eğitim-öğretim alanında yapılan faaliyetler, okullaşma durumu, eğitim alt yapısı, bölgede yapılan sosyal ve kültürel faaliyetler, sağlık alanında bölgenin durumu ve ihtiyaçları, Türk Ocakları'nın kurulması hakkında bilgiler elde edilmiştir.

Bu çalışmada elde edilen bilgiler ışığında o dönemde bölgede olan sıkıntıların günümüzde de yaşanmaması için çevreyi bilen yöneticilerin atanması zorunluluğu, Cumhuriyet'in ilk yıllarında bölgede eğitimde yaşanan sıkıntıların günümüzde azalmasına rağmen günümüzde de devam ettiği, bu durumu ortadan kaldırmak için okullaşma oranının artırılması gerektiği ve öğretmenlerin bölgede kalmaları için Őartların daha cazip hale getirilmesi gerektiği, yine o dönemde memurların devlet dairelerinde halka karşı göstermiş oldukları tutum ve davranışların azalmasına rağmen günümüzde de devam ettiği, bu durumun ortadan kalkması için etik kuralları bilen liyakatli memurların kamu kurum ve kuruluşlarında çalıştırılması gerektiği, ulaşımın bir bölgenin kalkınmasındaki en önemli etkenlerden birisi olduğu göz önünde bulundurularak özellikle günümüzde pek gelişmemiş olan demiryolu ulaşımının geliştirilmesi ve yolcu taşımacılığında daha güvenli ve konforlu olan hızlı trene geçilmesi gerekmektedir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

GAZETELER ve MECMUALAR

Cumhuriyet Gazetesi

Doğuş Gazetesi

Erzurum Gazetesi

Halk Gazetesi

Muallimler Birliği Mecmuası

Özdilek Mecmuası

Varlık Gazetesi

ARŞİVLER - RESMİ YAYIN VE TUTANAKLAR

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Cumhurbaşkanlığı Muamelet Genel Müdürlüğü Kataloğu (BMGMK)

Cumhuriyet Halk Partisi Kataloğu (CHPK)

İhsai Yıllık, I

Maarif İstatistikleri 1923 - 1932, İstanbul, 1933

TBMM Zabıt Ceridesi

TÜİK, 2017

KİTAP VE MAKALELER

Ahmet Halil, “Erzurum’dan Müşahedeler”, **Meslek gazetesi**, Sayı: 35, 11 Ağustos 1925, s.14-15.

Aşgın, Sait, “Atatürk Döneminde Doğu Anadolu (1923-1938)” ,**TC Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S. 50, s. 451-471.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, II (1906-1938), Ankara, 1997.

Bostanoğlu, Özer, “Türk Belediyeciliğinde Güncel Tarihsellik”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 23, S. 2, Haziran 1990, s. 70-85.

Çelik, Behiç, “Türk Belediyeciliğinin Tarihsel Gelişimi”, **Yeni Türkiye**, Yıl 1, S. 4, Mayıs-Haziran 1995. s. 590-600.

Çiğdem Ünal. “Erzurum’un Hayvancılık Potansiyeli”, **Doğu Coğrafya Dergisi**, 9 (12), Erzurum, 2011, s.257-274.

Göymen, Korel , “Türk Yerel Yönetiminde Katılımcılığın Evrimi: Merkezîyetçi Bir Devlette Yönetişim Dinamikleri”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 32, S. 4, Aralık 1999, s.55-70.

Küçükuşurlu, Murat, **Erzurum Çarşı Pazar**, Çizgi Yayınevi, Konya, 2018.

Küçükuşurlu, Murat, **Türk Siyasi Tarihinde Erzurum**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2012.

Küçükuşurlu, Murat, **Sorularla Erzurum Tarihi**, Çizgi Yayınevi, Konya, 2018.

Küçükuşurlu, Murat, Saylan_ Gürkan Fırat, [“Şimendiferin Erzurum Yolculuğu”](#), **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 38, Erzurum, 2008, s. 313-342.

Öğün, Tuncay, **Kafkas Cephesi’nin I. Dünya Savaşı’ndaki Lojistik Desteği**, Ankara, 1999.

Öncü, Ali Servet, **Varlık Gazetesi: 21 Ağustos 1921- 31 Aralık 1923**, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, A.İ.İ.T. Enstitüsü, Erzurum, 2000.

Önder, Mehmet, **Atatürk’ün Yurt Gezileri**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1998.

Özçağlar, Ali, “Türkiye’de Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvanların Coğrafi Dağılımı”, **Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 4, Ankara, 1993, s. 19-61.

Rıdvan Akın, **TBMM Devleti**, İletişim Yayınları, İstanbul,2001.

Şentürk, Ayşegül , “Mustafa Necati Bey’in Bir Eğitim Projesi: Maarif Eminliği.”, **Belgi**, S. 6, Yaz 2013/II s. 743-754.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, **Beş Şehir**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara-1969.

Temel, Mehmet, “Atatürk Dönemi Hayvancılık Politikası” **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)**, S. 24, Bahar 2010, s. 201-234.

Tunçay, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Terk Parti Yönetimi’nin Kurulması 1923-1931**, Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

EKLER

1930'larda Cumhuriyet Caddesi

EK-1 1930' larda Cumhuriyet Caddesi

Kaynak: Murat Küçükuşurlu, **Türk Siyasi Tarihinde Erzurum**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara-2012 s.561

Erzurum Cumhuriyet Oteli

EK-2 Erzurum Cumhuriyet Oteli

Kaynak: Murat Küçükuşurlu, **Türk Siyasi Tarihinde Erzurum**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara-2012 s.227

Demiryollarının Tarihsel Gelişimi
TCDD 2004-2011 YILLARI ARASI HER YIL ORTALAMA 135 KM DEMİRYOLU YAPILARAK CUMHURİYETİN İLK YILLARI ORTALAMASINA ULASILDI.

	CUMHURİYET ÖNCESİ DEMİRYOLU AĞI	4.136 km	ANAHAAT
	CUMHURİYETİN İLK YILLARI (1923-1950)	3.764 km	ANAHAAT (Yılda Ortalama 134 km)
	1951 DEN 2004'E KADAR	945 km	ANAHAAT (Yılda Ortalama 18 km)
	2004'TEN 2011 SONUNA KADAR	1.076 km	ANAHAAT (Yılda Ortalama 135 km)
	İNŞAATI DEVAM EDEN	2.078 km	ANAHAAT

Ek-3 Demiryollarının Tarihsel Gelişimi Haritası

Kaynak: <https://forum.donanimhaber.com/demiryollarimiz-tarihsel-gelisimi--94125499/23.03.2019>

ÖZGEÇMİŞ

1972 yılında Erzurum'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Samsun'da tamamladı.

Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği Bölümü'nden 1997 yılında mezun oldu. 1997 yılında Erzurum-Narman ilçesinde göreve başladı. 1997-2004 yılları arası Narman 18 Mart İlköğretim Okulu'nda Sosyal Bilgiler Öğretmeni, 2004-2005 yılları arasında Erzurum İşitme Engelliler Meslek Lisesinde Tarih Öğretmeni, 2005-2009 yılları arasında Erzurum Görme Engelliler İlköğretim Okulu'nda Müdür Yardımcısı olarak görev yaptı. 2009-2010 yılları arasında Erzurum İli Palandöken İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'nde Şube Müdürü, 2010-2014 yılları arasında Erzurum İli Aziziye İlçesi Yavuz Selim Yatılı Bölge İlköğretim Okulu'nda Okul Müdürü, 2014-2018 yılları arasında Erzurum ili Aziziye İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'nde Şube Müdürü olarak görev yapmıştır. 2018 yılı Haziran ayında tayin olarak geldiği Erzurum ili Yakutiye İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'nde Şube Müdürü olarak görevine devam etmektedir. Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü'nden 2018 yılında Lisans Diploması alarak eğitimini bitirmiştir. Erzurum-Yakutiye İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'nde Şube Müdürü olarak görev yapmakta olup, evli ve iki çocuk babasıdır.